

Еуропалық Одақтың
қаржыландыруы

ERKINDİK
QANATY
общественный фонд

Central Asian Bureau for Analytical Reporting

INSTITUTE FOR
WAR & PEACE REPORTING

ИНСТИТУТ РЕПОРТАЖЕЙ ВОЙНЫ И МИРА

ЦИФРЛЫҚ ҚҰҚЫҚТАРДЫ ЗЕРТТЕУ: ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АҚПАРАТҚА ЖӘНЕ ПІКІР ЕРКІНДІГІНЕ ҚОЛ ЖЕТКІЗУ

Зерттеу нәтижелерін

Еуропалық Одақтың қаржылық
қолдауымен «Цензурасыз Қазақстан»
жобасы аясында «Еркіндік қанаты»
ҚҚ және IWPR дайындаған.

Астана, Қазақстан
2023

Мазмұны

Қысқартылған сөздер тізімі	3
Негізгі қорытындылар мен ұсыныстар	4
Зерттеу әдістемесі	8
Зерттеу нәтижелерін егжей-тегжейлі талдау	12
БАҚ қызметі және сөз еркіндігі саласындағы заңнаманы бағалау	12
Медиадағы гендерлік өкілдікті қабылдау және БАҚ-та гендерлік мәселелерді көрсету	24
Сөз еркіндігі жағдайын және цензураны қабылдауды талдау	28
Сөз еркіндігі контекстінде Қазақстандағы цифрлық құқықтарды қамтамасыз етуді бағалау	44
Қорытынды және зерттеу нәтижелерінің қысқаша мазмұны	54
Қосымша	58
Онлайн сауалнама	58
Сараптамалық сұхбат бойынша нұсқаулық	62

Қысқартылған сөздер тізімі

МАТ	– мемлекеттік ақпараттық тапсырыс
ІІМ	– Қазақстан Республикасының Ішкі істер министрлігі
БҰҰ	– Біріккен Ұлттар Ұйымы
ЕҚЫҰ	– Еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық жөніндегі ұйым
ҚР	– Қазақстан Республикасы
БАҚ	– бұқаралық ақпарат құралдары
ҚР ҚК	– Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі
ЮНЕСКО	– БҰҰ-ның білім, ғылым және мәдениет жөніндегі мекемесі
IP мекенжайы	– компьютерлік желідегі түйіннің бірегей желілік мекенжайы (ағылш. Internet Protocol Address)
IWPR	– Institute For War & Peace Reporting (соғыс және бейбітшілік туралы есеп беру институты)
VPN	– Virtual Private Network (виртуал жеке желі)

Шартты белгілер

– сараптамалық сұхбаттарды талдау нәтижелері

– сарапшылардың дәйексөздері. Барлық дәйексөздер жасырын түрде ұсынылған, олардың қолтаңбаларында тек авторлардың қызметі көрсетілген. Феминитивтерді қолдану тек сарапшының белгілі бір жынысқа жататындығын білдіреді, дегенмен жоғарыда келтірілген дәйексөздер негізінде гендерлік тиістілік тікелей есеп мәтінінде көрсетілген жағдайларды қоспағанда, сарапшылардың гендерлік байланысы туралы жалпылау немесе қорытынды жасауға болмайды. Дәйексөздер зерттеу нәтижелерін иллюстрациялау мақсатында берілген және тек үлкен деректер массивінің жеке бөліктері ғана. Кей дәйексөздер мәтінді оңай қабылдау үшін аздап өңделді (атап айтқанда, қайталанулар, грамматикалық дәлсіздіктер, паразит сөздер және т.б.). Жақшадағы мәтін – авторлардың ескертпесі.

Негізгі қорытындылар мен ұсыныстар

БАҚ қызметі және сөз еркіндігі саласындағы заңнама

Зерттеуді қорытындылай келе, біз келесі қорытындыларға келдік:

- 1 Бұқаралық ақпарат құралдары мен сөз еркіндігіне қатысты заңнама туралы хабардарлық деңгейі кәсіби қоғамдастық үшін жеткіліксіз. Респонденттердің жартысынан азы ғана қазақстандық құқықпен және халықаралық стандарттармен жақсы таныс. Бұл әсіресе тәжірибелі журналистер арасында байқалады, олар өз тәжірибелеріне байланысты көбірек хабардар болуы мүмкін және заңнамалық базаны білу қажеттілігін жақсы түсінеді.
- 2 «Масс-медиа туралы» ҚР жаңа заңы мен ақпараттық доктрина сөз еркіндігін шектеуге, цензураны күшейтуге және БАҚ-ты одан әрі бақылауға әкелуі мүмкін.
- 3 Ұлттық заңнаманың халықаралық стандарттарға сәйкестігі мен формальды сәйкестігі оны нақты қолдануды қиындатады және елдегі сөз еркіндігін шектейді.
- 4 Ұлттық заңнама ескірген және қазіргі заманғы сын-қатерлерге сәйкес келмейді.

Ұсыныстар:

- Бұқаралық ақпарат құралдарының қызметіне және кәсіби ортадағы сөз еркіндігіне қатысты негізгі нормативтік актілер туралы хабардарлықты арттыру бойынша іс-шаралар жүргізу қажет.
- Азаматтық қоғам және құқық қорғау ұйымдары тарапынан құқық қолдану практикасын жақсарту және ел аумағында БАҚ құқықтары мен бостандықтарын сақтау үшін мемлекеттік органдармен өзара іс-қимыл бойынша күш-жігерді жалғастыру қажет.

- Бұқаралық ақпарат құралдарының қызметін шектейтін және жалпы сөз еркіндігі деңгейіне әсер ететін заңдарды әзірлеуден бас тарту керек.

- Оны заманауи талаптарға сәйкестендіру үшін заңнамаға реформалар жүргізу қажет. Осы мақсатқа жету үшін БҰҰ және ЕҚЫҰ сияқты халықаралық ұйымдардың ұсынымдарын және Қазақстан ратификациялаған халықаралық құжаттардың ұсынымдарын ескеру қажет. Осы нұсқауларды орындау заңның теңгерімді болуына және журналистердің құқықтарын қорғауға кепілдік беретін жаңа нормативтік негіздерді қалыптастыруға көмектеседі.

Медиасферадағы гендерлік өкілдік және БАҚ-та гендерлік тақырыпты жариялау

- Әр түрлі саладағы әйелдердің өкілдігі туралы сауалнама нәтижелері қатысушылардың пікірлерінде айырмашылықтар көрсетті. Респонденттердің 38% - ы әйелдер жартысынан аз, 26% - ы олардың саны жартысынан көп деп санайды, ал 21% - ы әйелдер мен ерлер бірдей ұсынылған деп санайды.

Сарапшылар әйелдер азаматтық белсенділікпен және адам құқықтарын қорғаумен байланысты журналистика салаларында басым деп, бірақ бұл құбылыс сексистік сипатқа ие деп санайды, өйткені жоғарыда аталған барлық салалар жалақының төмендігімен және кәсіптердің беделінің жеткіліксіздігімен ерекшеленеді.

Осылайша, осы салалардағы әйелдердің басым болуы кәсіби ортада сексизм көріністерінің болмауына кепілдік бермейді. Гендерлік теңдік пен стереотиптерді жеңу үшін күресте одан әрі күш салуды талап ететін әйелдер жағдайындағы қиындықтар мен теңсіздіктер әлі де бар.

Ұсыныстар:

- Қызметкерлер мен басшылықтың хабардарлығы үшін әрбір БАҚ-қа алалаусыздық пен гендерлік теңдік бойынша медиа-саясат әзірлеу ұсынылады.

- Гендерлік өкілдіктің неғұрлым тең жағдайларына қол жеткізу, осы саладағы сексизм көріністерін жою және қоғамдағы патриархал таптаурындарды еңсеру үшін одан әрі күш-жігер қажет. Бұл гендерлік алалау мәселелеріне назар аударуға және оларды түсіндіруге бағытталған білім беру трениңдері, семинарлар, форумдар және басқа да іс-шаралар болуы мүмкін.

Сөз еркіндігі және цензураны қабылдау

- Сауалнама нәтижелері бойынша, респонденттердің көпшілігі Қазақстандағы сөз еркіндігі жағдайын (86%) төмен бағалайды, бұл сараптамалық пікірмен де расталады. Өкінішке қарай, Қазақстанда сөз еркіндігін қолдаудың орнына оны бақылауға ұмтылуда.

Негізгі мәселелердің бірі – билік құрылымдары тарапынан сөз еркіндігі мен сын қауіп ретінде қарастырылады. Тәуелсіз БАҚ-тың жеткіліксіз саны ақпараттың объективтілігіне және журналистердің оған қол жеткізуіне теріс әсер етеді. Цензура оның ресми тыйымына қарамастан, әсіресе мемлекеттік БАҚ-та жалғасып жатыр. Журналистерді негізсіз қудалау мен тұтқындау да өзін цензурау атмосферасын тудырады.

Ақпараттық технологиялар ақпаратқа қол жетімділікті қамтамасыз етуде және медианы дамытуда маңызды рөл атқарады. Сауалнамаға қатысушылардың көпшілігі бұқаралық ақпарат құралдарын цифрландыруды оң қабылдайды, бұл сөз еркіндігінің дамуына ықпал етеді (71%).

Бұл зерттеу Қазақстандағы сөз еркіндігі туралы алаңдаушылыққа баса назар аударады және осы құқыққа кепілдік берудің, сондай-ақ ақпараттық көздер мен ашық медиа саясаттың әртүрлілігінің маңызын атап көрсетеді.

Ұсыныстар:

Сөз еркіндігін ілгерілету: Қазақстанда сөз еркіндігі кепілдігін күшейтуге бағытталған шараларды тұрақты жүргізу қажет. Еркін пікір білдіруді қамтамасыз ететін және қолдайтын тетіктерді әзірлеу және енгізу қажет.

БАҚ тәуелсіздігін қолдау: объектив ақпарат пен көзқарастардың алуантүрлілігін қамтамасыз ету үшін тәуелсіз БАҚ-ты қолдау маңызды. Мемлекет қауіпсіздік органдары мен құқық қорғау құрылымдарының саяси қысымынсыз және қудалауынсыз жұмыс істеуі үшін тәуелсіз медиа ұйымдардың дамуына жағдай жасауы керек.

Журналистерді қорғау: журналистердің қауіпсіздігіне кепілдік беру және олардың жұмысына кедергі келтірмеу үшін мемлекеттік органдармен жұмыс жүргізу керек.

Цифрлық медианы қолдау: мемлекет тәуелсіз цифрлық медианы дамытуға жай мүдделі болғандықтан, оларды дамыту үшін халықаралық ұйымдарды, демеушілік құралдарды тарту, сондай-ақ бизнеске өз қызметтерін медиа арқылы ілгерілетуге мүмкіндік беру керек.

Білім мен ағартуға баса назар аудару: сөз еркіндігінің негіздері туралы хабардарлықты арттыруға бағытталған білім беру бағдарламалары мен науқандарын өткізу азаматтардың менталитетін өзгертуге және осы құқықты жүзеге асырудың маңызын түсінуге ықпал етуі мүмкін.

Цифрлық құқықтар

Сауалнама көрсеткендей, Қазақстанда цифрлық құқықтар тақырыбы тек дамып келеді (69%) және цифрлық құқықтардың өзі толық қамтамасыз етілмейді. Бұл сөз еркіндігі мен ақпаратқа қолжетім шектеулеріне, сондай-ақ интернет-провайдерлер ұсынатын қызметтердің әр түрлі шектеулеріне байланысты.

Ел азаматтары цифрлық ортаның барлық артықшылықтарын, әсіресе интернетке қолжетім шектелуіне (76%), цифрлық сауаттың төмендігіне (73%) және мемлекеттік контентті бұғаттауға (69%) байланысты ресурстарға қолжеткізу бөлігінде пайдалану мүмкіндігімен шектелген.

Цифрлық теңсіздік және жарияланымдарды бақылау азаматтардың өз ойын білдіру мүмкіндіктерін шектейді. Бүкіл ел бойынша сапалы интернет пен цифрлық ресурстарға тең қолжетім және цифрлық сауатты дамыту маңызды. Бұл цифрлық құқықтарды іске асыруға және цифрлық технологияларды пайдалану үшін қолайлы орта жасауға мүмкіндік береді.

Цифрлық құқықтарды қамтамасыз ету үшін ұсынылатын шаралар:

- Барлық жерде, оның ішінде ауылдық жерлерде сапалы интернеттің техникалық қолжетімділігін қамтамасыз ету.
- Интернетті бұғаттау тәжірибесін тоқтату, өйткені төтенше жағдайларда да бұл адамның цифрлық құқықтарын бұзу.
- Телекоммуникация нарығын, атап айтқанда интернет-қамтамасыз ету нарығын монополиясыздандыру, бұл бәсекелестік құруға, демек, көрсетілетін қызметтердің сапасын арттыруға мүмкіндік береді, сондай-ақ барлық азаматтар үшін интернетке тең қолжетімділікті қамтамасыз етеді. Интернет қызметтері нарығын монополиясыздандыру интернетті кеңінен өшіруге мүмкіндік бермейді.
- Цифрлық БАҚ қызметіне араласпау және әлеуметтік желілерде, мессенджерлерде және т. б. контентті реттеуді азайту.
- Халықты қолжетімді бағамен интернетке қосуды қамтамасыз ету.
- Цифрлық сауат пен медиа сауат деңгейін (оның ішінде фактчекиң және тергеу дағдыларын), сондай-ақ цифрлық этикет деңгейін арттыру мақсатында халықпен жүйелі ақпараттық жұмыс жүргізу.
- Қос тілділік саясатын сақтау және қазақ және орыс тілдерінде контент жасау.
- Ауылдық жерлерде балаларды интернетке еркін қол жетімділікпен және мектептерде интернетке (компьютерлер, планшеттер және т.б.) шығуға арналған құрылғылармен қамтамасыз ету, олардың сабақтан тыс уақытта оқуға мүмкіндігі болуы.

Зерттеу әдістемес

Зерттеу жүргізудің алғышарттары

Бұл зерттеу «Цензурасыз Қазақстан» жобасы шеңберінде жүргізілді және осы жобаның құрамдас бөліктерінің бірі. Жоба Қазақстанда сөз еркіндігін ілгерілетуге және қорғауға, сондай-ақ БАҚ пен азаматтық қоғамның біліктілігін арттыру нәтижесінде қазақстандық азаматтардың өз құқықтары туралы неғұрлым сапалы және шынайы ақпаратқа қол жеткізуіне бағытталған.

Қазақстандық биліктің пікір білдіру және жиналу еркіндігін, сондай-ақ баспа басылымдарының қызметін бақылауға деген ұмтылысы офлайн-ортамен шектелмейді, керісінше цифрлық ортаға көбірек таралуда. Деректерді кеңірек бақылау мен өңдеуге байланысты журналистер, белсенділер және құқық қорғаушылар билік тарапынан бұрын-соңды болмаған шектеулерге ұшырау қаупі бар. ҚР Конституциясы цензураға тыйым салу арқылы сөз еркіндігін қорғауды қамтамасыз ететініне қарамастан, ол әлі де эндемиялық сипатқа ие. Қазақстан билігі ақпаратты бақылауға бекініп отыр және бұл үшін тұтқындаулар, шабуылдар және телекоммуникацияларды өшіру сияқты кез келген құралдарды қолдануға дайын.

Қазақстан Республикасының «Бұқаралық ақпарат құралдары туралы» заңы іс жүзінде барлық интернет-ресурстарға, соның ішінде БАҚ болып саналатын сайттар мен әлеуметтік желілердегі парақшаларға қолданылады, бұл билікке дәстүрлі және дәстүрлі емес БАҚ қатысушыларының кең ауқымын бақылауға құқық береді.

Сонымен қатар осал топтардың азаматтары пропорционал түрде цензурадан зардап шегеді. Цифрлық сауат пен интернетке қолжетімділіктің төмен деңгейінде әйелдер, сондай-ақ ауыл тұрғындары мен орыс тілінде сөйлемейтін этникалық азшылықтардың өз құқықтары туралы ақпаратқа қолжетімділігі шектеулі, бұл олардың құқықтарын қорғау және үкіметті бұзушылықтар үшін жауапқа тарту қабілетін төмендетеді.

Зерттеу мақсаты:

Қолданыстағы заңнама мен халықаралық стандарттар контекстінде, сондай-ақ цензураның болуы және Қазақстанда ақпарат пен цифрлық құқықтарға қол жеткізу деңгейі жағдайында БАҚ туралы заңға (мақсатты аудиторияның неғұрлым егжей-тегжейлі сипаттамасы төменде зерттеу мәтінінде келтірілген) қандай да бір дәрежеде қатысы бар мүдделі тұлғалардың Қазақстандағы сөз еркіндігі жағдайын қабылдауына талдау жүргізу.

Әдістеме сипаттамасы

Қойылған міндеттерге қол жеткізу үшін сапалы және сандық зерттеу әдістерін қолдана отырып, кешенді тәсілді қолдану туралы шешім қабылданды.

Зерттеу міндеттері:

БАҚ өкілдерінің, жұмыскерлердің және басқа да мүдделі тұлғалардың (заңгерлер, құқық қорғаушылар, блогерлер, белсенділер және т.б.) БАҚ туралы қолданыстағы заңнама және оған енгізілетін ықтимал өзгерістер, Қазақстандағы сөз еркіндігі мен цифрлық құқықтарды жүзеге асыру туралы хабардарлығы мен пікір деңгейін өлшеу. Сондай-ақ олардың Қазақстандағы цензура мен ішкі цензура туралы пікірі.

Қазақстанда құқық қорғаушылардан, заңгерлерден, журналистерден, блогерлерден, БАҚ бас редакторларынан және азаматтық белсенділерден сөз еркіндігі мен цифрлық құқықтарды іске асыру жағдайына сараптамалық баға алу. Деректер зерттеудің негізгі бөлігін дайындауда да, ұсыныстар әзірлеуде де қолданылады.

Сандық зерттеу

БАҚ қызметкерлері, белсенділер, блогерлер, құқық қорғаушылар және басқа да мүдделі тұлғалар арасында онлайн-сауалнама

Онлайн-сауалнама нысаналы топтың мынадай салаларға хабардарлығы мен көзқарасы туралы сандық ақпаратты жинауға мүмкіндік берді: БАҚ туралы ағымдағы заңнама және ондағы ықтимал өзгерістер; Қазақстанда сөз еркіндігі мен цифрлық құқықтарды іске асыру; Қазақстанда цензура мен ішкі цензураның болуы.

Сауалнама үш негізгі бөлімнен тұратын, өздігінен толтырылатын онлайн сауалнама арқылы жүргізілді:

- сөз еркіндігі саласындағы заңнама және халықаралық стандарттар туралы хабардар болу, сондай-ақ оларды мақсатты топтың қабылдауы;
- Қазақстандағы сөз еркіндігі мен цензураны бағалау және оны мақсатты топтың қабылдауы;
- Қазақстандағы цифрлық құқықтар саласы туралы хабардар болу және оны мақсатты топтың қабылдауы.

Толық сауалнама 6.1 «онлайн сауалнама» бөліміндегі Есепке қосымшада келтірілген.

Мақсатты аудитория

Онлайн сауалнаманың мақсатты аудиториясы: БАҚ өкілдері, журналистер және редакция өкілдері, блогерлер, заңгерлер, құқық қорғаушылар және БАҚ туралы заңның субъектілері болып табылатын басқа да мүдделі тұлғалар.

Дала жұмыстары

Сауалнаманың шамамен ұзақтығы: 15-20 минут.

Дала жұмыстарының мерзімдері

Сауалнама **2023 жылдың 27 сәуірі мен 24 шілдесі** аралығында жүргізілді. Сауалнаманың көп бөлігі 2023 жылдың 30 маусымына дейін толтырылды.

Іріктеу

Онлайн сауалнамаға Қазақстанның түкпір-түкпірінен түрлі топтардың өкілдерінен (БАҚ өкілдері, журналистер және редакция өкілдері, блогерлер, заңгерлер, құқық қорғаушылар және басқа да мүдделі тұлғалар) **212 адам** қатысты. Сауалнамаға тек кәмелетке толған азаматтар қатысты.

Іріктеу ерекшеліктері

Зерттеу тақырыбының ерекшелігіне және белгілі бір мақсатты аудитория өкілдерінің пікірлерін зерттеу қажеттілігіне байланысты авторлар ағындық үлгіні қолданды. Сауалнама белгілі бір дәрежеде осы зерттеудің тақырыбына қызығушылық танытатын адамдардың белгілі бір тобы өкілдерінің пікірлерін ұсынады, мысалы, кәсіби қызметке немесе жеке қызығушылыққа байланысты. Осыған байланысты зерттеу үлгісі бүкіл халық үшін әлеуметтік-демографиялық сипаттамалардың репрезентациясы емес және зерттеу нәтижелері жалпы халыққа таңылмауы керек.

Үлгіні әлеуметтік-демографиялық сипаттамалары бойынша бөлу

	Адам саны	% баған бойынша
Барлығы	212	100%
ЖЫНЫС		
Әйелдер	119	56%
Ерлер	91	43%
Басқа / бас тарту	2	1%
ЖАСЫ		
18-25	48	23%
26-35	70	33%
36-45	52	25%
46-55	27	13%
56-65	12	6%
66+	3	1%
ЕЛДІ МЕКЕННІҢ ТҮРІ		
Қала	204	96%
Ауыл	8	4%
ЕЛДІ МЕКЕННІҢ АТАУЫ		
Алматы	75	35%
Астана	59	28%
Басқа	78	37%

	Адам саны	% баған бойынша
ҚЫЗМЕТ ТҮРІ		
Азаматтық белсенді	44	21%
Журналист	44	21%
Заңгер	12	6%
Құқық қорғау ұйымының қызметкері	11	5%
Блогер	10	5%
БАҚ-тың бас редакторы	6	3%
Редактор	6	3%
Бақ қызметкері	5	2%
Басқа	74	35%
ЖҰМЫС ТӘЖІРИБЕСІ		
1 жылдан аз	14	7%
1-5 жыл	77	36%
6-10 жыл	38	18%
11-20 жыл	47	22%
21 жыл және одан көп	25	12%
Бас тарту	11	5%

Деректерді жинау

Деректерді жинау Google Forms сауалнамасын құрудың онлайн құралы арқылы жүзеге асырылды. Ақпаратты жинау кезінде зерттеу авторлары респонденттердің дербес деректерін қорғау саласында зерттеулер жүргізудің халықаралық қағидаттарын басшылыққа алды. Осы онлайн-сауалнамада респонденттердің оларды сәйкестендіруге болатын дербес деректері жиналмады, оның ішінде респонденттердің IP мекенжайлары тіркелмеді.

Сауалнама алдында сауалнамаға әлеуетті респонденттердің дерекқоры дайындалды. Дереккөз ретінде БАҚ өкілдері мен басқа да мүдделі тұлғалар туралы жалпыға қолжетімді деректер, «Еркіндік Қанаты» ҚҚ дерекқоры және Қор қызметкерлерінің жеке байланыстары пайдаланылды. Мақсатты аудиторияға қол жеткізу үшін әлеуметтік желілерді, нысаналы e-mail таратылым және мессенджерлерді (жеке хабарламалар) қоса алғанда, онлайн сауалнаманы таратудың барлық қолжетімді арналары пайдаланылды. Сондай-ақ кей жағдайларда сауалнаманы толтыру қажеттігі туралы еске салып, респонденттерге қоңырау шалынды.

Деректерді өңдеу және талдау

Деректерді өңдеу және талдау үшін Python, SPSS (Statistical package for the Social Sciences) және Microsoft Excel статикалық деректер бағдарламалары пайдаланылды. Алынған мәліметтер толықтығы мен қисынына тексерілді; сонымен қатар жиналған деректерді тазарту, кодтау және құрылымдау жүргізілді.

Python бағдарламасы Google Forms-тен алынған шикі деректерді бастапқы тазалау және құрылымдау үшін пайдаланылды. SPSS деректерді одан әрі кодтау және талдау, гипотезаларды тексеру, маңызды айырмашылықтарды анықтау және қарапайым және айқас кестелерді құру үшін қолданылды. Microsoft Excel бағдарламасы Python және SPSS-ке импорттау және экспорттау үшін аралық файлдарды құру, толық емес сауалнамаларды бастапқы скрининг және есеп беру мен нәтижелерді сақтау үшін кестелерді одан әрі талдау және пішімдеу үшін пайдаланылды.

Сапалы зерттеу

Мүдделі тұлғалармен сараптамалық сұхбат

Сараптамалық сұхбат – бұл терең сұхбат техникасын қолдана отырып, зерттеудің сапалы әдісі, мұнда респонденттер зерттелетін саладағы жоғары білікті мамандар (сарапшылар немесе «пікір көшбасшылары»). Бұл әдіс зерттелетін саланың сарапшыларынан зерттелетін мәселе бойынша сапалы ақпарат алуға және жағдай мен деректерге сараптамалық баға алуға мүмкіндік береді. Сараптамалық сауалнамалар жүргізу кезінде интервьюерлердің сарапшымен бір деңгейде әңгімелесуі үшін олардың құзыреттілігінің болуы маңызды, сондықтан сұхбатты тиісті біліктілігі мен жұмыс тәжірибесі бар мамандар жүргізді. Бұл тәсіл сұхбат жүргізу кезінде зерттеуге барынша пайда әкелді.

Бұл зерттеуде сараптамалық сұхбаттар мақсаты аудитория өкілдерінен сөз еркіндігі және Қазақстандағы цифрлық құқықтарды іске асыру жағдайына сараптамалық баға алу үшін пайдаланылды (аудитория үлгісі төменде толығырақ сипатталған). Деректер зерттеудің негізгі бөлігін дайындауда да, ұсыныстарды әзірлеу кезінде де пайдаланылды.

Сұхбат барысында нәтижелерді одан әрі өңдеу және талдау үшін аудиожазба жүргізілді. Сарапшылардың кез келген деректері есепте олардың келісімімен ғана көрсетілген. Респонденттер кез келген уақытта өз деректерін жариялауға келісімін қайтарып алуға және жауаптардың анонимділігін сақтауға құқылы болды. Сарапшылар өз сөздерінің анонимділігін сақтағысы келген жағдайда, дәйексөздердің авторлығы көрсетілмеген.

Дала жұмыстары

Сұхбаттың шамамен ұзақтығы:
60 минут.

Дала жұмыстарының мерзімдері
Сараптамалық сұхбаттар 2023 жылдың мамырынан шілдесіне дейін жүргізілді.

Әдістеменің тұтастығын сақтау үшін авторлар сұхбаттарды мүмкіндігінше аз модератор жүргізген жөн деп санады. Осылайша, сұхбаттардың көпшілігі модераторлардың жол уақыты мен шығындарын оңтайландыру үшін онлайн режимінде өтті.

Іріктеу және мақсатты аудитория

Сараптамалық сұхбаттарға 19 сарапшы қатысты. Сұхбат берушілердің қатарында құқық қорғаушылар, заңгерлер, журналистер, блогерлер, БАҚ бас редакторлары, азаматтық белсенділер және басқа да мүдделі тұлғалар болды.

	Адам саны
Барлығы	19
ЖЫНЫСЫ	
Ерлер	10
Әйелдер	9
НЕГІЗГІ ҚЫЗМЕТ ТҮРІ*	
Журналистер, БАҚ редакторлары	12
Заңгерлер, құқық қорғаушылар, адам құқықтары саласындағы мамандар	6
Блогерлер	1
ЕЛДІ МЕКЕН	
Алматы	10
Астана	4
Басқа	5

*Назар аударыңыз: кей сарапшылардың мамандануын бірнеше қызметке жатқызуға болады (мысалы, журналист және блогер немесе заңгер және азаматтық белсенді). Кестеде сарапшылардың негізгі қызмет түрі бойынша бөлінуі көрсетілген

Сұхбат үшін сарапшыларды іріктеу жоба орындаушыларының сараптамалық бағалауы негізінде жүргізілді. Негізгі критерий сарапшының кәсіби тәжірибесі болды, оған БАҚ, құқықтық қорғау, сөз еркіндігі саласындағы заңнаманы зерделеу және орындау, азаматтық құқықтар мен бостандықтарды зерделеу және жүзеге асыру саласындағы жұмыс тәжірибесі енгізілді.

Зерттеу нәтижелерін егжей-тегжейлі талдау

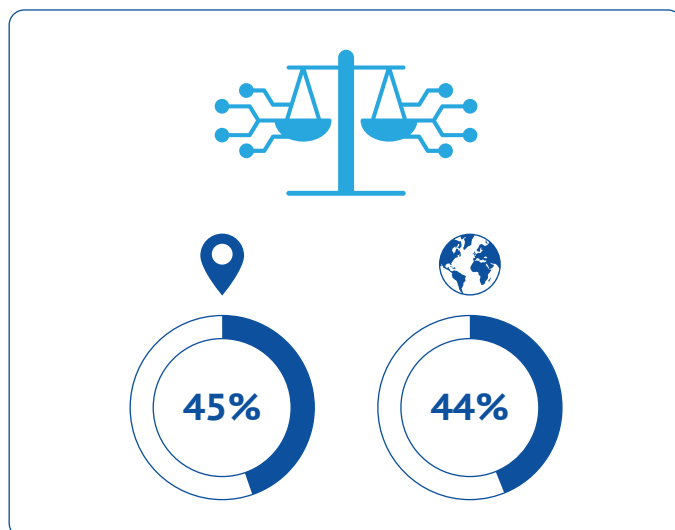
БАҚ қызметі және сөз еркіндігі саласындағы заңнаманы бағалау

Сөз еркіндігі саласындағы ұлттық заңнама және халықаралық стандарттар туралы хабардар болу

- Нәтижелер қазақстандық заңнаманы және сөз еркіндігі саласындағы халықаралық стандарттарды білу деңгейі жоғары емес екенін көрсетеді. Жұмыс тәжірибесінің ұзақтығы хабардарлыққа әсер етеді: жұмыс тәжірибесі неғұрлым көп болса (максималды мәні 10 жылдан асады), хабардарлық деңгейі соғұрлым жоғары болады.

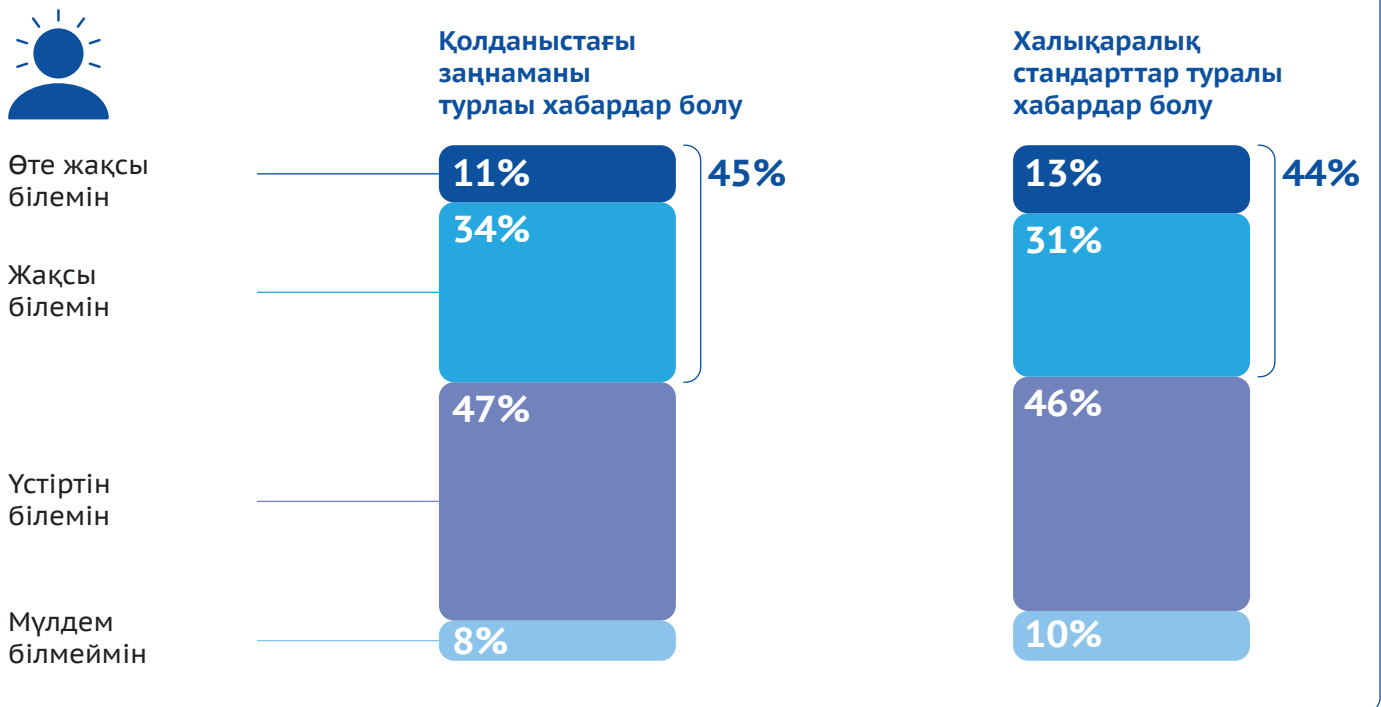
Зерттеу жүргізу кезінде респонденттерден (сұхбат берушілер) Қазақстандағы БАҚ қызметін және сөз еркіндігін реттейтін қолданыстағы заңнамамен, сондай-ақ сөз еркіндігі саласындағы халықаралық стандарттармен қаншалықты таныс екендіктерін сұрады.

Сауалнамаға қатысқандардың көпшілігі сөз еркіндігі саласындағы ұлттық заңнамамен және халықаралық стандарттармен, кем дегенде, үстірт таныс. Алайда респонденттердің жартысынан азы қазақстандық заңнамамен (45%) және халықаралық стандарттармен (44%) жақсы немесе өте жақсы таныс деп есептейді.

1-кесте. Сіз Қазақстандағы БАҚ қызметін және сөз еркіндігін реттейтін заңнаманы қаншалықты білесіз? Сіз сөз еркіндігі саласындағы халықаралық стандарттармен таныссыз ба?

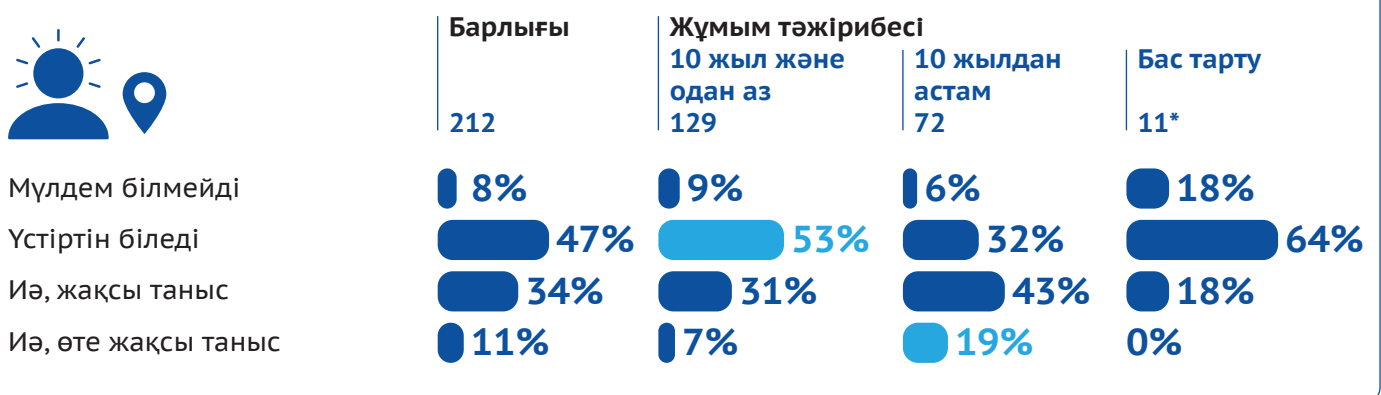
N = 212, барлық респонденттер

Төмендегі кестелерде берілген сұрақтарға жауаптар жұмыс тәжірибесі бойынша көрсетілген. Кестелердегі **көк түс** осы топтағы пайыздың басқа топтармен салыстырғанда статистикалық тұрғыдан айтарлықтай жоғары екенін білдіреді.

Егер біз жұмыс тәжірибесі тұрғысынан қазақстандық заңнама туралы сұраққа жауаптарды қарастыратын болсақ, онда 10 жылға дейінгі жұмыс тәжірибесі бар респонденттер арасында заңнамамен үстірт таныс адамдар (53%) едәуір көп, ал салада 10 жылдан астам жұмыс істейтін тәжірибелі респонденттер заңнамамен өте жақсы таныс екендіктерін жиі атап өтті. (19%).

1-кесте. Сіз Қазақстандағы БАҚ қызметін және сөз еркіндігін реттейтін заңнаманы қаншалықты білесіз?

Сөз еркіндігі саласындағы халықаралық стандарттар туралы хабардар болу мәселесінде жұмыс тәжірибесі тұрғысынан айтарлықтай айырмашылықтар анықталған жоқ. Алайда жұмыс тәжірибесі аз респонденттер халықаралық стандарттарды білудің үстірт деңгейін жиі атағанын атап өтуге болады.

*Тріктеу талдау үшін жеткіліксіз. Деректер тек танысу үшін ұсынылған.

2-кесте. Сіз сөз еркіндігі саласындағы халықаралық стандарттарды білесіз бе?

	Барлығы	Жұмыс тәжірибесі		Бас тарту
		10 жыл және одан аз	10 жылдан астам	
	212	129	72	11*
Мүлдем таныс емес	10%	7%	13%	27%
Үстіртін таныс	46%	50%	39%	36%
Иә, жақсы таныс	31%	32%	31%	36%
Иә, өте жақсы таныс	13%	11%	18%	0%

*Іріктеу талдау үшін жеткіліксіз. Деректер тек танысу үшін ұсынылған.

Қазақстан заңнамасының сөз еркіндігі саласындағы халықаралық стандарттарға сәйкестігі

● Кәсіби қоғамдастықтың пікірінше, Қазақстан заңнамасы сөз еркіндігі саласындағы халықаралық стандарттарға ресми түрде сәйкес келсе де, заңнамалық нормаларды нақты қолдану айтарлықтай қиын.

Одан әрі сауалнама барысында респонденттерден БАҚ қызметін және сөз еркіндігін реттейтін қазақстандық заңнаманың сөз еркіндігі саласындағы халықаралық стандарттарға қаншалықты сәйкес келетінін бағалауды сұрады.

Сауалнамаға қатысқандардың басым бөлігі (82%) қазақстандық заңнама қандай да бір дәрежеде халықаралық стандарттарға сәйкес келмейді деп санайды. Тек 6% - ы ұлттық заңнама халықаралық стандарттарға сәйкес келеді деп санайды.

2-кесте. Қазақстандағы БАҚ пен сөз еркіндігін реттейтін ұлттық заңнама сөз еркіндігі саласындағы халықаралық стандарттарға қаншалықты сәйкес келеді деп ойлайсыз?

N = 212, барлық респонденттер

Жұмыс тәжірибесі бойынша статистикалық маңызды айырмашылықтар анықталмағанымен, 10 жылға дейінгі жұмыс тәжірибесі бар респонденттер үлкен тәжірибесі бар респонденттермен (14%) салыстырғанда қазақстандық заңнама халықаралық стандарттарға (28%) мүлдем сәйкес келмейтінін жиі атап өтті.

3-кесте. Қазақстандағы БАҚ пен сөз еркіндігін реттейтін ұлттық заңнама сөз еркіндігі саласындағы халықаралық стандарттарға қаншалықты сәйкес келеді деп ойлайсыз?

	Барлығы		Жұмым тәжірибесі	
	212	10 жыл және одан аз 129	10 жылдан астам 72	Бас тарту 11*
Мүлдем сәйкес келмейді	24%	28%	14%	36%
Сәйкес келмейді	58%	57%	61%	45%
Екеуі де емес	6%	5%	6%	18%
Сәйкес келеді	4%	3%	7%	0%
Толығымен сәйкес келеді	2%	2%	4%	0%
Жауап беруге қиналамын	6%	5%	8%	0%

*Тріктеу талдау үшін жеткіліксіз. Деректер тек танысу үшін ұсынылған.

Сарапшылардың пікірінше, егер қолданыстағы заңнама сөз еркіндігі саласындағы халықаралық стандарттарға сәйкес келсе, онда тек **ресми түрде ғана**. Заңнамада халықаралық стандарттар бекітілгеніне қарамастан, барлық сарапшылар құқық қолдану практикасындағы елеулі кемшіліктерді атап өтті.

«Біздің ұлттық заңнамamız, әсіресе құқық қолдану практикасы, мәні мен рухы бойынша [халықаралық стандарттарға] мүлдем сәйкес келмейді. Яғни, олар жалпы түрде сәйкес келуі мүмкін. Конституцияда сөз еркіндігіне кепілдік беріледі, цензураға тыйым салынады делінген. Бірақ бұл сөзбе-сөз және солай қолданылады дегенді білдірмейді».

Журналист

«Құқық қолдану практикасына келетін болсақ, жағдай одан да нашар. Жалпы журналистердің және әсіресе блогерлердің құқықтық сауат деңгейіне келетін болсақ, жағдай қуантарлық емес».

Журналистка, азаматтық белсенді

Сарапшылардың пікірінше, мұндай диссонанс Қазақстанның Еуропалық Одақ елдерімен және басқа да дамыған елдермен ынтымақтастыққа ұмтылуымен байланысты. Бұл билікті сөз еркіндігі саласындағы халықаралық стандарттарды, ең болмағанда декларатив түрде, соның ішінде негізгі құқықтар мен бостандықтарға кепілдік беру міндетін ұстануға мәжбүр етеді. Соған қарамастан, іс жүзінде Қазақстан билігі аталған нормаларды ұстануға әрқашан дайын екендігін көрсете бермейді.

Кей сарапшылардың пайымдауынша, заңнама тұтастай алғанда халықаралық стандарттарға ең алдымен тұжырымдамалық деңгейде сәйкес келмейді, бұл Қазақстанның авторитарлық саяси режиміне байланысты, соның салдарынан заңнама билікке төнетін ықтимал қатерлерді бақылау мен жоюды қамтамасыз ету қағидаты бойынша құрылған.

Билік бұқаралық ақпарат құралдарының қызметіне шектеулер қояды және жалпы сөз еркіндігін шектейді. Мысалы, сөз еркіндігі құқығы бейбіт жиналыстар туралы заңнамамен реттеледі, оған сәйкес бейбіт жиналысты ұйымдастыру үшін құзыретті органдардан рұқсат алу қажет. Бұл шаралар халықаралық стандарттар тұрғысынан да сұрақтар туғызады.

Сарапшылардың пікірінше, Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің «Әлеуметтік, ұлттық, рулық, нәсілдік, таптық немесе діни алауыздықты қоздыру» 174-бабын теріс пайдалану өте кең таралған. Бұл бап араздық пен жеккөрушілік көріністерін және алауыздықты қоздыруды көздейтініне қарамастан, Қазақстанда ол сөз еркіндігі үшін күресіп жатқан журналистерге, белсенділерге және басқа да азаматтарға қарсы қолданылады.

«Тек тұжырымдамалық деңгейде [заңнама] кез келген шектеулер мен реакциялар үшін билікке, мемлекетке, күш құрылымдарына максималды құралдар жиынтығын беруге арналған».

Құқық қорғаушы

«Қазақстанда бәрі шартты түрде сәйкес келеді. Біз жақсы болып көрінгіміз келеді, ал шын мәнінде бәрін отырғызып, айыппұл саламыз».

Журналист

Заңнаманың қазіргі заманғы сын-қатерлерге сәйкестігі

Сарапшылар ұлттық заңнаманың ескіргенін және сөз еркіндігі саласындағы заманауи сын-қатерлерді көрсетпейтінін атап өтті.

Сарапшылардың пікірінше, қазіргі уақытта ұлттық заңнама сөз еркіндігі саласындағы қазіргі заманғы сын-қатерлер мен мүдделерге, сондай-ақ БАҚ қызметі мен әлеуметтік желілердегі қызметке мүлдем жауап бермейді. Айта кету керек, бұл мәселелерді реттейтін соңғы заң 1999 жылы қабылданған және қазіргі уақытта ол тез өзгеретін ақпараттық орта контекстінде өзектілігін жоғалтты.

«Біздің ойымызша, [қолданыстағы] заң кеңестік сипатта».

Заңгер, құқық қорғаушы

Тұжырымдамалық аппарат әрдайым заңдарда нақты жазыла бермейді, бұл мемлекетке анықтамаларды басқара отырып, заңнамалық деңгейде шектеулер қоюға мүмкіндік береді (мысалы, қазіргі заңнамада «коммерциялық құпия» және «экстремизм» сияқты ұғымдар анық анықталмаған).

Кей сарапшылардың пікірінше, терминдердің бұлыңғыр тұжырымдары билік құрылымдарына заңнаманы өз пайдасына түсіндіруге мүмкіндік береді.

Сонымен қатар журналистер заңнаманың белгілі бір баптарын түсіндіруге байланысты жиі туындайтын даулы мәселелер туралы да айтты (мысалы, фото және видео түсіру).

«Түсіндірме беруге болатын кей сәттер бар. Яғни, нақты жазылмаған заң оны сыбайлас жемқорлық шенеуніктеріне өз пайдасына пайдалануға мүмкіндік береді».

Блогер, журналист

«Бізде заңдар қабылданады, бірақ олар жұмыс істемейді. Сондықтан мен заңды бақылауды мүлдем тоқтаттым, өйткені бұл қандай да бір бос еңбек екенін түсінемін».

Журналист

«Масс-медиа туралы» заң жобасы

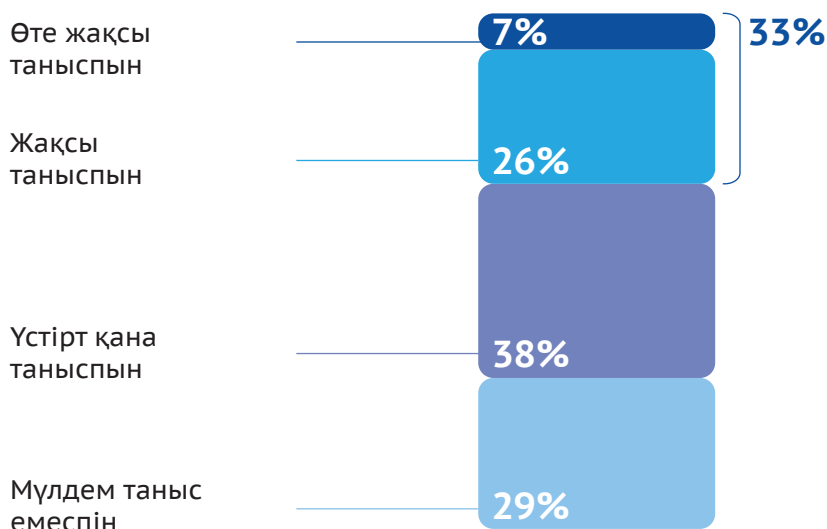
- Респонденттердің ҚР «Масс-медиа туралы» заң жобасы (33%), сондай-ақ қабылданған Ақпараттық Доктрина туралы хабардарлық деңгейі өте төмен (23%). Он жылдан астам тәжірибесі бар мамандар заңнамаға енгізілген жаңалықтар туралы жақсы біледі. Екі құжат та сөз еркіндігін белгілі бір дәрежеде шектеуге ықпал етеді деп саналады.

Қазіргі уақытта ҚР «Масс-медиа туралы» заң жобасы әзірленуде. Сауалнама барысында респонденттерден осы заң жобасы және оның сөз еркіндігіне әсері туралы хабардар болу деңгейін бағалауды сұрады. Сауалнамаға қатысқандардың 67%-ы «Масс-медиа туралы» заң жобасымен үстіртін ғана таныс немесе мүлдем таныс емес.

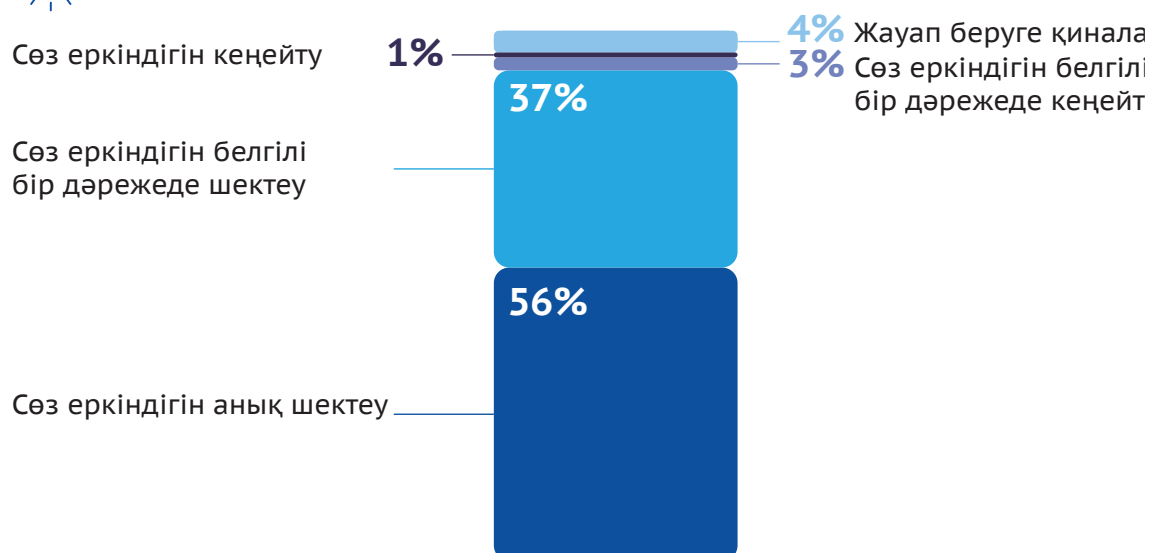
Заң жобасымен кем дегенде үстіртін таныс адамдардың басым көпшілігі (93%), егер ол қабылданса, сөз еркіндігін белгілі бір дәрежеде шектеуге ықпал етеді деп санайды.

3-кесте. Қазіргі уақытта мемлекет «Масс-медиа туралы» жаңа заң жобасын дайындады, ол қазіргі БАҚ туралы заңның орнына шығады. Сіз бұл заң жобасымен таныссыз ба?
N = 212, барлық респонденттер

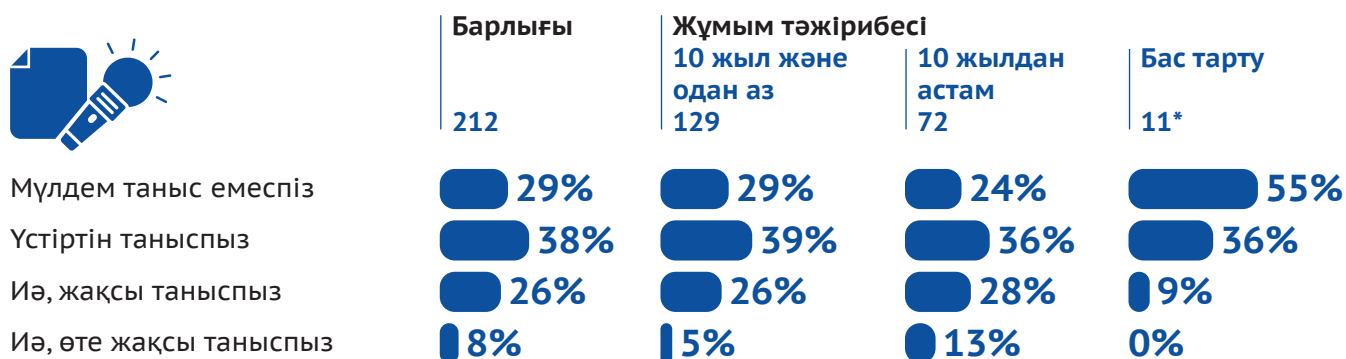

4-кесте. Егер «Масс-медиа туралы» жаңа заң жобасы қабылданса, ол Қазақстандағы сөз еркіндігі деңгейіне қаншалықты әсер етеді деп ойлайсыз?
N=151, заң жобасымен кем дегенде үстіртін таныс адамдар

Жұмыс тәжірибесі тұрғысынан статистикалық маңызды айырмашылықтар анықталған жоқ, алайда 10 жылдан астам тәжірибесі бар респонденттер арасында 10 жылдан аз тәжірибесі бар респонденттермен салыстырғанда (5%), осы заң жобасымен өте жақсы таныс деп есептейтіндердің үлесі айтарлықтай жоғары (13%).

4-кесте. Қазіргі уақытта мемлекет «Масс-медия туралы» жаңа заң жобасын дайындады, ол қазіргі БАҚ туралы заңның орнына шығады. Сіз бұл заң жобасымен таныссыз ба?

*Іріктеу талдау үшін жеткіліксіз. Деректер тек танысу үшін ұсынылады.

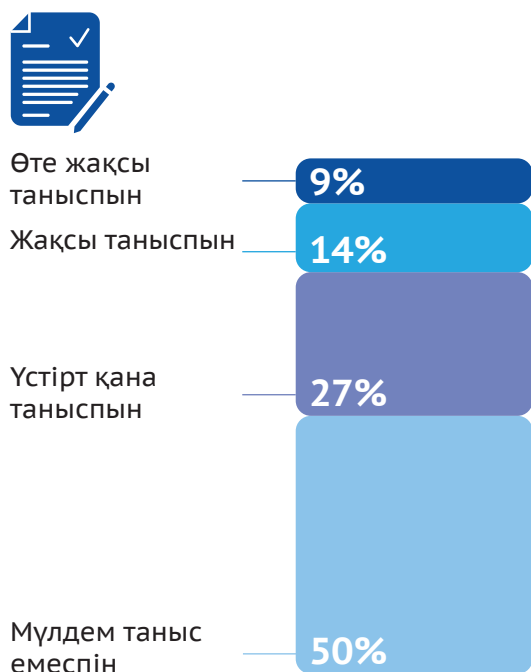
2023 жылғы наурызда Қазақстан Республикасы Президентінің №145 Жарлығымен Қазақстан Республикасының Ақпараттық Доктринасы қабылданды (<https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2300000145#z10>).

Ақпараттық доктрина қабылданғанына қарамастан, ол туралы хабардарлық деңгейі «Масс-медия туралы» заң жобасына қарағанда төмен.

Сауалнамаға қатысқандардың жартысы Ақпараттық Доктрина туралы ештеңе білмейді, ал 27%-ы онымен тек үстіртін таныс. Бұл ретте ақпараттық доктринамен кем дегенде үстіртін таныс адамдардың көпшілігі бұл Қазақстанда сөз еркіндігін шектеуге қандай да бір дәрежеде ықпал етеді деп санайды (73%).

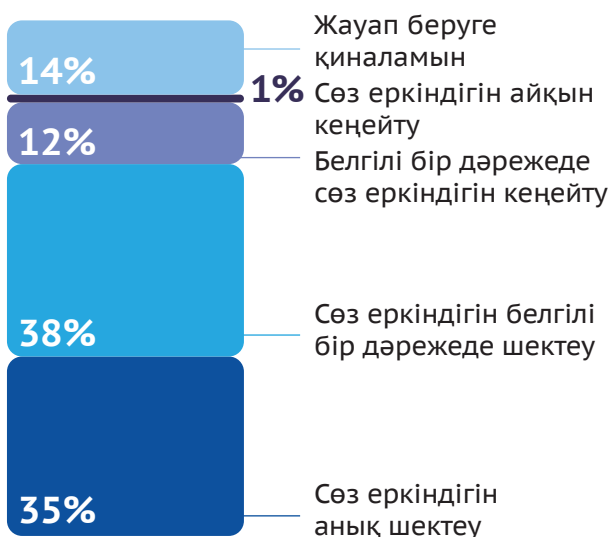
5-кесте. Қазіргі уақытта Мемлекет Қазақстан Республикасының Ақпараттық Доктринасын бекітті. Сіз бұл құжатпен таныссыз ба?

N = 212, барлық респонденттер

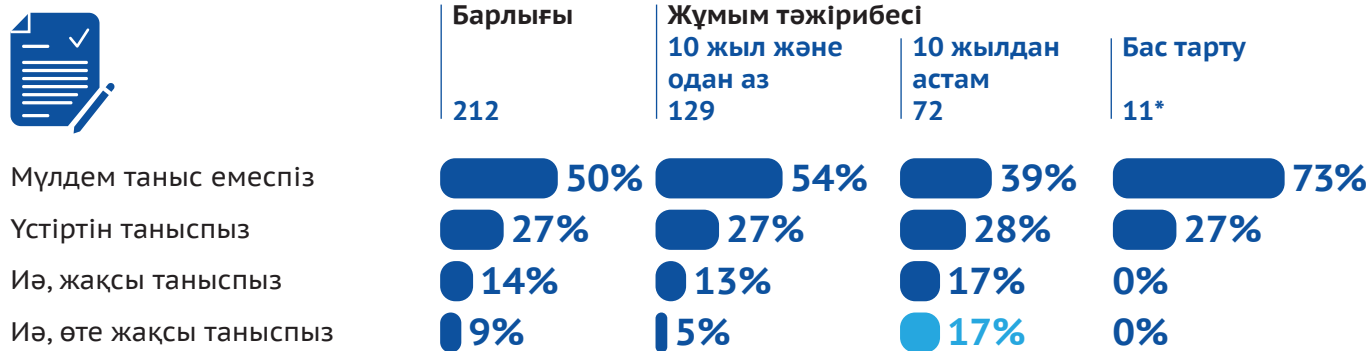
6-кесте. Бекітілген доктрина Қазақстандағы сөз еркіндігі деңгейіне қандай әсер етеді деп ойлайсыз?

N=106, Ақпараттық доктринамен кем дегенде үстіртін таныс адамдар

Респонденттердің тәжірибесі неғұрлым көп болса, Ақпараттық доктрина туралы хабардарлық деңгейі соғұрлым жоғары. 10 жылдан астам тәжірибесі бар респонденттердің арасында Ақпараттық доктринамен өте жақсы таныс деп санайтындардың пайызы айтарлықтай жоғары (17%).

5-кесте. Қазіргі уақытта мемлекет Қазақстан Республикасының Ақпараттық Доктринасын бекітті. Сіз бұл құжатпен танысыз ба?

*Іріктеу талдау үшін жеткіліксіз. Деректер тек танысу үшін ұсынылады.

Сарапшылардың пікірінше, «Масс-медиа туралы» жаңа заңның қабылдануы Қазақстандағы сөз еркіндігіне кері әсерін тигізеді. Шын мәнінде, бұл цензураны одан әрі күшейтуді және бұқаралық ақпарат құралдарын бақылауды, соның ішінде блогерлер мен әлеуметтік желілерге қысым жасауды білдіреді.

Сарапшылар жаңа заң БАҚ пен журналистік қызметті, сондай-ақ бүкіл интернет кеңістігін, соның ішінде блогерлерді бақылау мен реттеуді күшейтуге бағытталғанына келіседі. Бұл заң жобасы мемлекет үшін бақылау және реттеу процестерін де жеңілдетеді.

«Бізде барлық заңдар шешімге емес, бақылауға байланысты. Бұл екі негізгі айырмашылық. Сол бейбіт жиналыс туралы заң. Ол митингілерге рұқсат бермеді, қаламайтын митингілерді бақылауға және оларға жол бермеуге негізделген. Масс-медиа туралы заңға да қатысты солай».

Блогер, журналист

Сарапшылар блогерлерді билік сөз еркіндігіне қауіп ретінде қабылдайды деп санайды. Кейбір сарапшылар мұны қазіргі уақытта тәуелсіз БАҚ пен журналистердің аздығына байланысты блогерлердің ықпалы артып келе жатқандығымен байланыстырады. Сонымен қатар жұмыс берушілердің саясатына байланысты маңызды материалдарды жариялай алмайтын кей журналистер жеке блогтар ашады, онда олар өз атынан басылымдарда жариялауға рұқсат

етілмеген тақырыптар бойынша жарияланымдарын бөліседі. Осылайша, блогерлерді бақылау елдегі сөз еркіндігін шектеудің келесі кезеңі.

Сарапшылар жаңа нормалар бүгінгі күнге дейін саны аз болып қалатын тәуелсіз басылымдардың қызметін тоқтатуға ықпал етуі мүмкін деген алаңдаушылық білдірді.

«Мені қатты алаңдататын көптеген қарама-қайшы бөлімдер бар, олар, негізінен, саланың болашағы, журналистиканың болашағы және жалпы мамандық туралы ойлануға мәжбүр етеді деп айтқым келеді».

Журналист

«Оларға күшті еркін журналистика қажет емес. Мен кең мағынада журналистиканы, соның ішінде азаматтық журналистиканы айтамын. Оларға кеңестік үлгідегі сарай журналистері керек».

Журналист, азаматтық белсенді

«Барлығы айтып отырған өзгерістерді енгізуді ұсынатындарға келетін болсақ, менің ойымша, бұл Қазақстандағы сөз еркіндігі бір саты жоғары болуы үшін емес, керісінше, неғұрлым ұнамсыз журналистер аккредиттеуден айырылып, ұнамдылары қалуы үшін».

Журналист

Сондай-ақ әлеуметтік медианы бақылауды енгізу журналистер мен құқық қорғаушыларға ғана емес, сонымен қатар клиенттерді табу үшін әлеуметтік медианы пайдаланатын шағын және орта бизнеске де зиян тигізеді деген пікір айтылды. Осылайша, заң жобасын қабылдау көптеген азаматтардың мүдделеріне әсер етеді.

Кейбір сарапшылар жаңа заңға енгізілген түзетулер арқылы билік интернет кеңістігінде сөз еркіндігін шектеудің, атап айтқанда интернет-ресурстарға қол жеткізуді шектеудің қолданыстағы тәжірибелерін заңдастыратынын атап өтті. Жеке леген сарапшылар жаңа заң билікке Интернетті бұғаттауға қосымша мүмкіндіктер беретінін атап өтті.

«Дегенмен, [билік] әлі де міндетті түрде құқықтық емес көптеген мүмкіндіктерге ие. Мысалы, олар [интернетті] баяулатуы мүмкін. Иә, Facebook-ке кез келген желіге кіруді баяулату. Болғаны, ешкім де ештеңе айтпайды, ешкім тексере алмайды, өйткені провайдерлер Veeline және т.б., ешқашан міндеттелгенін мойындамайды».

Журналист

Сарапшылардың пікірінше, билік осы заң жобасын талқылаудың көрінісін жасады (атап айтқанда, азаматтық қоғаммен және сарапшылармен кеңесу туралы), бірақ соңында жұмыс тобында тіпті қарастырылмаған нұсқасы көпшілікке қолжетімді болды. Сонымен қатар жұмыс тобында болған сарапшылар бастапқыда заң жобасы мен оның тұжырымдамасы туралы толық ақпаратқа

ие болмады; оларға тіпті заңның атауы да айтылмады. «Масс-медиа» терминінің өзі де кейбір сарапшыларды таң қалдырды, өйткені заң жобасы жарияланған кезде ол заңнамада ресми түрде бекітілмеген.

«Олар жұмыс тобында жұмыс істей бастады, бірақ заң жобасы, тіпті атаулары туралы толық ақпарат болмады. Сарапшыларға қандай да бір ұсыныстар беру қиын болды. Неліктен «масс-медиа» екені түсініксіз, бұл термин басқа заңдарда жоқ».

Журналист, азаматтық белсенді

Заң жобасын үкімет 2022 жылғы қаңтардағы наразылықтар аясында әзірлегендіктен, сарапшылар ұсынылған өзгерістер көбінесе осындай оқиғалардың қайталануынан қорқудан туындағанын атап өтті.

Блогерлерді БАҚ-қа берілетін қосымша артықшылықтар бермей-ақ БАҚ ретінде тіркеу (мысалы, ақпаратқа қол жеткізу) әділетсіз болып саналады. Сонымен қатар бұл шараны барлық блогерлерге қолдануға болмайды, өйткені әртүрлі блогерлер әртүрлі тақырыптар бойынша контент жасайды және сәйкесінше оларға бірдей

талаптар қоя алмайды (мысалы, қолөнер мазмұнын жариялайтын блогерлер саяси блогерлер сияқты стандарттарға бағынбауы керек).

Айта кету керек, кей жеке сарапшылар блогерлердің қызметін негізінен жалған ақпарат таратпау және өз материалдары үшін жауап беру үшін реттеу керек екеніне келісті. Сарапшылардың пікірінше, бұл әсіресе оқырмандары көп блогерлерге қатысты болуы керек.

«Аудиториясы бар және өздерін БАҚ ретінде анықтай алатын және мұны қалайтын [блогерлер] бар. Мұны қаламайтындар бар. Әр түрлі санаттар үшін өзіндік градация болуы керек. Олар не істеуі керек, не істемеуі керек. Олар Интернеттегідей жауапкершілікке ие ме және т.б.»

Медиа заңгер

«Блогерлер журналистерге қатысты этикалық стандарттармен қамтылуы керек. Тиісінше, олардың қызметін реттейтін кейбір механизмдер, ішкі механизмдер, кәсіби механизмдер болуы керек».

Құқық қорғаушы

Кейбір сарапшылар «Масс-медиа туралы» заң шенеуніктерге төтенше жағдайда материалдарды жариялауға рұқсат беру немесе бермеу құқығын береді деп санайды. Билік бұл норманы

теріс пайдаланып, кез келген жағдайды өз қалауы бойынша төтенше деп жариялауы мүмкін деп қорқады.

«Әсіресе, шенеунік төтенше жағдайларда материалды лауазымды тұлғалармен келісуі керек норма. Біздің үкімет кез келген жағдайды экстремалды деп жариялай алады».

Журналист, саяси белсенді

«Тіпті су төгілді делік, әр көктемде су тасқыны болады. Бұл туралы жазу және жариялау заңға сәйкес шенеуніктердің келісімінсіз мүмкін болмайтыны белгілі болды. Ал журналистика үшін, блогерлер үшін жеделдік өте маңызды, егер қазір оны жариялауға болмайтын жағдай туындаса және адамдар бұл үшін жазаланатын болса, онда біз іс жүзінде саңырау және соқыр боламыз».

Блогер, журналист

Журналистерге **пресс-карталарын алу қажеттілігі** туралы тармақ сарапшыларды да алаңдатады. Заң жобасында бұл карталарды комиссия беретіні айтылған, бірақ карталарды беру жүйесі түсініксіз және анық емес, сонымен қатар цензураның бір түрі болып көрінеді.

Пресс-картаны алу критерийлері жұмыс тәжірибесі мен біліміне шектеулер, сондай-ақ редакциямен шарттың болуы туралы талап қояды. Бұл жас журналистердің, әсіресе фрилансерлердің мүмкіндіктерін шектейді. Сондай-ақ сарапшылар бұл жүйе тиісті органдарға «ұнамсыз» БАҚ қызметкерлерін іріктеп алып тастауға және биліктік күн тәртібін ұстанушыларды көтермелеуге мүмкіндік береді деп алаңдайды.

«Пресс-карталары бар адамдар сәйкесінше билікке ие болады, барлық «буфет-банкеттерге», сыйлықтар мен сыйақыларға, сондай-ақ ақпаратқа қол жеткізе алады. Ал [пресс-карталары] жоқтар журналистер болып саналмайды».

Журналист

«[«Масс-медиа туралы» заң жобасына сәйкес] журналист – бұл тіркелген БАҚ-пен ғана еңбек шартындағы тұрған адам. Бірақ сол ЮНЕСКО-ның анықтамасы бойынша, журналист – бұл өз немесе алған ақпаратын қоғамда Интернет арқылы тарататын кез келген азамат».

Журналист, азаматтық белсенді

Бұл заң уақыт өте келе қуғын-сүргінді қоса алғанда, елеулі жағымсыз салдарға әкеп соғуы мүмкін (мысалы, тәуелсіз БАҚ үшін ақпаратқа қол жеткізуді шектеу және оларды одан әрі жабу) бақылаудың одан әрі тетіктерін біртіндеп енгізудегі кезекті қадам ғана деген алаңдаушылық білдірілуде.

Кейбір сарапшылар жаңа заң жобасын журналистік қоғамдастық пен басқа стейкхолдерлерді тартпай-ақ тиісті салаларда (журналистика, цифрлық технологиялар және заң жобасынан зардап шеккен басқа да тиісті салалар) қабілетсіз адамдар әзірлеп жатыр деп алаңдаушылық білдірді.

«Біз Ресейде мұндай процестердің алдымен кей ұсақ қадамдар, елеусіз нәрселер және т.б. болғанын көрдік. Бұл, сайып келгенде, бәрі осындай тамаша қуғын-сүргін машинасына айналады».

Құқық қорғаушы

«Жаңа заң журналистік ұйымдарды, нақты басылымдарды, журналистерді, медиасферадағы құқық қорғаушыларды есепке алмай әзірленді, енді бізге өте мақыға береді».

Блогер, журналист

Сарапшылар мемлекеттің заң шығару және барлық басқа саяси және құқықтық процестерге деген көзқарасында кеңестік мұраны бірнеше рет атап өтті. Бұл қазіргі шенеуніктердің көпшілігі Кеңес дәуірінен шыққандығына байланысты, яғни олар тиісті менталитет пен көзқарасты сақтайды.

Кей сарапшылар жаңа заң жобасы бүгінгі күні журналистерге қауіп төндірмейді және іс жүзінде көп нәрсені өзгертпейді деп ойлайды.

«Мәселе мынада, біздің заң шығарушылар, олардың барлығы бұрынғы Кеңес Одағынан. Олардың барлығы «кеңестік» және « посткеңестік». Яғни, Кеңес Одағында журналист және кез келген медиа билікке қызмет ететін қызметші персонал деп қабылданды».

Журналист

Заңнамадағы қажетті өзгерістер

Сарапшылардың пікірінше, ағымдағы заңнама жалпы ескірген және қазіргі қажеттіліктерге сәйкес келмейтіндігіне байланысты мемлекетке мүлдем жаңа заң қажет, бірақ ол қазір жоспарланғандай емес. Бұл ретте БҰҰ органдарының (атап айтқанда, адам құқықтары жөніндегі комитеттің) қолданыстағы ұсынымдарын және Қазақстан ратификациялаған және ұстануға тиіс халықаралық құжаттардың ережелерін қарастыру және ескеру қажет.

Түбегейлі (тұжырымдамалық аппараттан бастап), тек реттеуші емес, журналистердің құқықтарын қорғайтын заң қажет. Қазақстанда БАҚ тым қатаң реттеледі, журналистердің құқықтары жиі бұзылады деп есептеледі. Журналистердің құқықтарын қорғаудың кепілдіктерін теорияда ғана емес, практикада да қамтамасыз ету қажет. Сарапшылардың пікірінше, жаңа заң сөз еркіндігіне, салауатты сынға және үкіметті азаматтық бақылауға мүмкіндік беруі керек.

«Қазір заң жобасы осындай реттеушілік сипатқа ие, уәкілетті орган тарапынан реттеушілік функциялар көбірек тағайындалған. Мемлекеттік бақылау, мемлекеттік бақылау. Журналистердің мандық ретіндегі қауіпсіздігінің кепілдігі туралы көбірек айтатын заң қажет: дереккөздерді қорғау, халықаралық стандарттар, қоғамдық қызығушылық, қоғамдық тұлға».

Заңгер, құқық қорғаушы

«Әрине, тағы да журналистердің қауіпсіздігі туралы жеке тұжырымдама керек, ол үшін құқық қорғау органдары, ең алдымен прокуратура, ІІМ туралы бірқатар заңдарға түзетулер енгізуі керек».

Блогер, журналист

«Біздің елде кез келген адам, құқық қорғау органдарын айтпағанда, журналистің жұмысына оп-оңай кедергі келтіре алады және ол үшін ештеңе болмайды».

Құқық қорғаушы

Сонымен қатар, сарапшылар заң журналистердің, құқық қорғаушылардың және осы заңға әсер ететін басқа да мүдделі тұлғалардың қатысуымен жасалуы керек деп санайды.

«Сол «Масс-медиа туралы» заңды қайтадан журналистік және құқық қорғау ұйымдарына беру керек. Сіз білесіз бе, онда өте жақсы жұмыс бар, қалыпты, кәсіби заңгерлер жұмыс істейді және олар осы заң жобасын әзірлеуі керек».

Журналист

«Және бұл жерде, әрине, жаңа бақылау бірліктері қосылатын ескі тәсілдерге, мысалы, блогерлер түріндегі бақылау объектілеріне және т.б. қосылуды шешкен дұрыс».

Құқық қорғаушы

Кейбір сарапшылар Ұлыбритания, АҚШ және Еуропалық Одақтың үлгісі бойынша кез келген журналистке немесе азаматқа ақпаратқа қол жеткізуге кепілдік беретін ақпаратқа қол жеткізу актісін қабылдауды ұсынды.

Сарапшылар заңнамаға енгізуді ұсынатын өзгерістер:

- Сайттарды немесе интернетті бұғаттау үшін тиісті тұлғалардың жауапкершілігін енгізу (мысалы, санкциялар түрінде);
- Журналистердің сауалдарына уақтылы емес және/немесе сапасыз жауап бергені үшін мемлекеттік қызметшілер үшін жауапкершілік енгізу. Сарапшылардың пікірінше, сұрауға жауап қанағаттанарлық емес және тек «белгі» үшін берілетін жағдайлар жиі кездеседі;
- Тұжырымдамалық аппаратты нақты тіркеу қажет (мысалы, құпия ақпарат санатына нақты түсініктеме енгізу);
- Мемлекеттік органдардың баспасөз хатшыларына қойылатын талаптарды арттыру және БАҚ-та жұмыс тәжірибесінің міндетті болу критерийін енгізу қажет;
- Министрліктердің шенеуніктері мен басшылығына сөз сөйлеу және баспасөз конференцияларын өткізу ережелеріне оқыту жүргізу, сондай-ақ ақпарат берудің және БАҚ-пен өзара іс-қимылдың маңызы туралы осы тұлғаларды ақпараттандыру бойынша жұмыс жүргізу.

→ Зерттеу жарияланған кезде қылмыстық кодексте тұрған қорлауды қылмыссыздандыру, сондай-ақ депутаттар мен судьялардың қадір-қасиетіне қол сұғушылық үшін ҚР ҚК-нің қылмыстық жауапкершілік туралы бабын қайта қарау.

→ Журналистік материалдар бойынша талап қою мерзімін қысқарту. Журналистер үшін ескіру мерзімін арнайы реттеудің қажеті жоқ, ҚР Азаматтық кодексінің нормаларын басшылыққа алу қажет.

→ ҚР Ақпарат және қоғамдық даму министрлігінде БАҚ лицензиялаудың күшін жою. Бұл тармақты ҚР Әділет министрлігінде БАҚ-ты тіркеу жеткілікті екенін атап өткен жекелеген сарапшылар ұсынды.

Кейбір сарапшылар бұқаралық ақпарат құралдары туралы заңның қажеттілігі жоқ немесе заң мүмкіндігінше қарапайым түрде жасалуы керек деп санайды. Жалпы, сарапшылар әкімшілік, азаматтық және Қылмыстық кодекстердің және басқа да тиісті заңдардың, мысалы, ҚР «Байланыс туралы» заңының, ҚР Салық кодексінің және басқалардың нормалары жеткілікті болуы керек екенін атап өтті (сараптамалық сұхбаттар кезінде АҚШ мысал болды, мұнда сөз еркіндігі мен баспасөз еркіндігін қамтамасыз ету үшін бір конституциялық түзету жеткілікті).

«Азаматтық іс жүргізу кодексі де бар. Бұл жеткілікті. Сіз бұқаралық ақпарат құралдары туралы заң жасағаннан кейін, бұл заң ешқашан бұқаралық ақпарат құралдарына көмектесу немесе бұқаралық ақпарат құралдарын насихаттау үшін жұмыс істемейтініне сенімді болыңыз. Ол бұл үшін қабылданбайды».

Құқық қорғаушы

«Көптеген адамдар ақылды дүние айтады, мен олармен келсемін, бізге ешқандай нақты заңдар қажет емес. Бізде Конституция бар, қылмыстық, азаматтық, әкімшілік кодекстер бар және бұл жеткілікті».

Журналист, азаматтық белсенді

Медиасферадағы гендерлік өкілдікті қабылдау және БАҚ-та гендерлік тақырыпты жариялау

БАҚ және құқықтық қорғау секторындағы гендерлік теңдікті бағалау

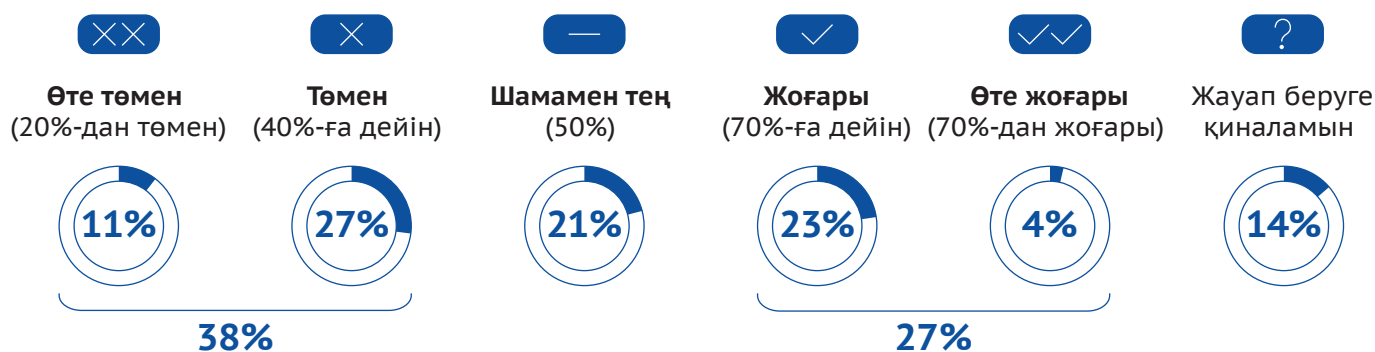
Сөз еркіндігі мен құқық қорғау саласындағы әйелдердің өкілдік деңгейі туралы пікірлер екіге бөлінді. Сарапшылар осы сектордағы әйелдердің басым екендігін атап өтеді, алайда қазіргі таптаурындар мен сексизм әйелдердің жағдайына, соның ішінде көшбасшылық позицияларға әсер етеді. Алалауға қарсы заңнаманы дамыту және қоғамдағы тиісті құндылықтарды қолдау қажет.

Сауалнама барысында респонденттерден әйелдердің сөз еркіндігі тақырыбында жұмыс істейтін журналистер, медиа менеджерлер, сарапшылар, құқық қорғаушылар, белсенділер мен заңгерлер арасында қаншалықты өкілдік ететінін бағалауды сұрады.

Бұл мәселе бойынша бірауыздылық болған жоқ. 38% - ы бұл саладағы әйелдердің жартысынан азы, 27% - ы әйелдердің жартысынан көбі деп санайды. Әр бесінші дерлік респондент (21%) әйелдер мен ерлер шамамен бірдей ұсынылған деп санайды.

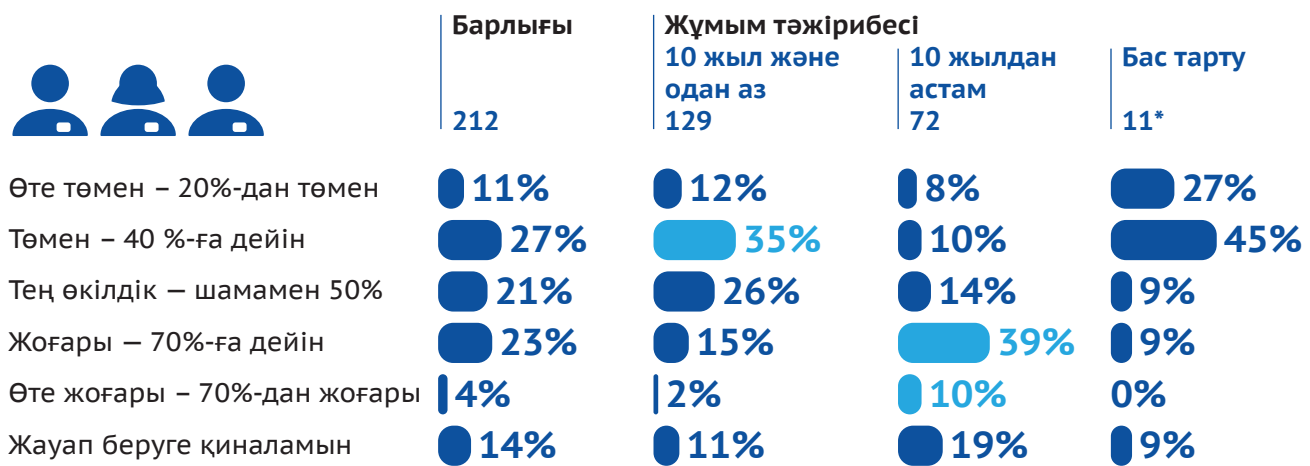
7-кесте. Сөз еркіндігі тақырыбында жұмыс істейтін журналистер, медиа менеджерлер, сарапшылар, құқық қорғаушылар, белсенділер мен заңгерлер арасында әйелдердің өкілдігі қаншалықты жоғары?

N = 212, барлық респонденттер

Егер жауаптарды респонденттердің жұмыс тәжірибесі тұрғысынан қарастыратын болсақ, онда 10 жылдан астам тәжірибесі бар адамдар арасында аталған салалардағы әйелдердің өкілдігі жоғары (39%) немесе өте жоғары (10%) деп санайтындардың үлесі едәуір жоғары. Бұл ретте жұмыс тәжірибесі аз респонденттер әйелдердің үлесі төмен (35%) екенін жиі атап өтті.

6-кесте. Сөз еркіндігі тақырыбында жұмыс істейтін журналистер, медиа менеджерлер, сарапшылар, құқық қорғаушылар, белсенділер мен заңгерлер арасында әйелдердің өкілдігі қаншалықты жоғары?

*Үлгі талдау үшін жеткіліксіз. Деректер тек ақпараттық мақсатта берілген.

Сарапшылардың пікірінше, журналистика, азаматтық белсенділік және құқықтық насихат салаларында әйелдер басым. Жоғарыда айтылғандай, гендерлік қатынас не 50/50 немесе ерлерге қарағанда әйелдер көп.

Кейбір сарапшылар мұны журналистика және азаматтық белсенділік саласының жалақысы жоғары емес, беделді деп саналмауынан деп есептейді. Сонымен қатар бұл сектордағы жұмыс қиын деп саналады, нәтижесінде ер адамдар онда жұмыс істегісі келмейді (сарапшылар атап өткендей, бизнес, ірі корпорацияларда жұмыс және мемлекеттік қызмет еркектерге артықшылық береді).

«Бұл таза әйел трагедиясы, өйткені сіз тек адам құқықтарын қорғаумен айналыса отырып, толық табыс таба алмайсыз, отбасыңызды асырай алмайсыз. Яғни, бұл әйелдер тек батыл, тәуекелшіл болғандықтан жасай алатын әрекет. Ал егер олар бірдеңені таңдаса, олар ақша үшін емес, қандай да бір құмарлықтан, қиындықтарды жеңуге деген ынтамен таңдайды».

Құқық қорғаушы

«Жалпы әйелдер саны жеткілікті. Облыстағы бұқаралық ақпарат құралдары құпталады. Оның бір себебі, менің түсінігімше, оларға аз төленуі мүмкін. Бұл мүмкін емес, бірақ мұндай көзқарас бар».

Блогер, журналист

«Менің ойымша, қазақстандық журналистиканың жалпы бейнесі әйел келбетті. Яғни, бұл мамандық әйелдерге арналған деп есептелінеді. Өйткені ол соншалық жақсы төленбейтіні жасырын емес».

Заңгер, құқық қорғаушы

Сауалнамаға қатысқан сарапшылардың пікірінше, осы салалардағы әйелдердің басым болуына қарамастан, қоғамдағы патриархал көзқарастардың басым болуына байланысты сексизмнің көріністері әлі де бар. Мәселен, журналистикада әйелдер көп болғанына қарамастан, бұл салада басшылық лауазымдарды негізінен ер адамдар атқарады.

«Әйелдер осы шыны төбеге тіреледі. Кенеттен бәрі әйелдің «басқара алмайтынын», «эмоционал тұрақсыз» екенін және т.б. алға тартады. Тұтастай алғанда, осы стереотиптердің барлығы пайда болады және ер бала мансап сатысымен жүреді. Тиісінше, оларға [ер адамдарға] көбірек төленеді».

Журналистка

Сарапшылар өз тәжірибелерінен гендерлік алалаудың келесі мысалдарын келтірді (әйелдер мұндай мысалдарды жиі келтіретінін атап өтеміз):

- Журналистер, блогерлер және басқа да мүдделі тұлғалар бірлесіп жұмыс істейтін басшылық пен мемлекеттік шенеуніктер тарапынан қаралау. Екі жағдайда да қарым-қатынастың иерархиясы бар, өйткені қудалаушылар өз құрбандарына билік жүргізеді және, мысалы, оларды жұмыстан шығарумен немесе олардың билігіндегі басқа салдармен қорқытуы мүмкін. Бұл сипаттама жасау үшін қолайлы жағдайлар жасайды. Айта кету керек, кейбір жағдайларда сарапшылар белгілі бір мінез-құлықты сипаттама ретінде анықтау қиынға соқты.
- Кәсіби контексте әйелдерге құрметсіздік, немқұрайлылық немесе менсінбеушілік таныту, кәсіби ортада әйелдердің пікірін елемей.
- Әйелдердің еңбек нәтижелерін алып алу.
- Жалақы айырмашылығы. Сарапшылар ерлер бір жұмыс үшін әйелдерге қарағанда көбірек жалақы алатын жағдайлар туралы бірнеше рет айтқан. Әйелдер де жосықсыз жұмыс берушілердің алдауының құрбаны болады.
- Жұмысқа қабылдау кезінде жыныстық алалау. Осы сегменттерде әйелдердің жоғарыда аталған басымдығына қарамастан, кейбір сарапшылар әйелдердің декреттік демалыста болуы мүмкін болғандықтан жұмысқа қабылдағысы келмейтін жағдайларды атап өтті.

Кей жағдайларда, сарапшы әйелдермен сұхбатта ішкі мизогинияның белгілі бір деңгейі байқалды (мысалы, әйелдер «өздері әйел екендіктерін пайдаланады» деген пікір айтылды). Сондай-ақ, кей сарапшылардан (ерлер де, әйелдер де) сексистік сипаттағы пікірлер айтылды, респонденттердің өздері мұны әрдайым түсіне бермеді.

«Мен ер басшылардан жұмыс орнында харассментке тап болдым, жұмысымды төмендетіп, жұмысымның нәтижелерін өздеріне теліп алды. Менің жалақым сол лауазымдағы ер адамға қарағанда аз болуы мүмкін екеніне қарамастан».

Журналист

«Кейде қандай да бір «подкаттар» болады. Мен, әрине, оған қатаң жауап беруім керек екенін түсінемін, ол тоқтайды, өйткені мен бұл туралы айтып, жаза бастайтыным анық. Бірақ менің ойымша, бұл өте кең таралған. Бізде әйелдер үнсіз. Бірақ тұтастай алғанда, бізде харассмент өте кең жайылған деп ойлаймын».

Блогер

«Маған: «біз оған жақсы төлейміз, өйткені ол ер адам, ол отбасын тамақтандыруы керек», - деді. Мен: «жігіттер, мен дәл осылай істеп жатырмын» дедім, Бірақ менің жалақымды көтерген жоқпын, мен кетіп қалдым. ... Олар менің орнына адам іздеді, бастықтан орныма басқа әйел керек деген тапсырма болды, пардон, к*тені үлкен болсын делінген. Өйткені ол оған қарауға қуанышты болды».

Журналист

«Сонымен қатар бізде осындай жауапсыз түлектерді жинап, содан кейін оларды алдаумен айналысатын ұйымдар бар. Мұның бәрі дерлік қыздар. Менің жадымда бір рет жігіттерді «лақтырған» емес».

Блогер, журналист

«Мен редакция журналистерді іздегенде, ұлдарды іздейтінін білемін, өйткені ұлдар өте аз. Мұнда көптеген сәттер бар. Біріншіден, қыздар көп және көбіне ер дауыстар жетіспейді. Екіншіден, бәлкім, қыздар декретке шығады және оларға қайтадан қандай да бір алмастыру іздеуі керек».

Журналист

Кей сарапшылар гендерлік алалау мен харассмент жағдайлары туындаған кезде де, олар құрбандарға қатысты бар стигмаға байланысты жиі үнсіз қалатынын айтты. Басқа жағдайларда, зардап шеккендер алалау мен қудалау туралы хабарлауды орынды деп санамайды, өйткені олар мұндай жағдайлар байыпты қабылданбайды деп санайды (немесе түсінеді).

Әйелдерді қорғау шаралары ретінде еңбек инспекциясына жүгіну немесе жұмыс берушіні сотқа беру туралы ұсыныс жасалды, бірақ сарапшылар еңбек инспекциялары көбінесе тиімсіз жұмыс істейтінін және көп жағдайда жұмыс берушінің мүдделерін қызметкерге қарағанда қорғайтынын мойындайды.

Алаламау саясаты жаңа форматтағы тәуелсіз ба-
сылымдарда жиі кездеседі, бірақ сарапшылар-
дың пайымдауына, қазақстандық БАҚ-та мұндай
саясат жоқ.

Сарапшылар БАҚ-та алаламау туралы саясаттың
болуы гендерлік кедергілерді жоюға, сондай-ақ
қызметкерлердің қауіпсіздігін қамтамасыз етуге
мүмкіндік беретінін атап өтті.

Алайда саясаттың болуы жағдайды айтарлықтай
жақсартып алмайды деген пікірлер айтылды, өйт-
кені мұндай саясаттар көбінесе ресми түрде «көр-
сету үшін» жасалады. Гендерлік алалауды жеңу-
де алалауға қарсы заңнама, сондай-ақ мұндай
құбылыстарды қабылдамау мәдениетін дамыту
және қоғамдағы тиісті құндылықтарды ілгерілету
шешуші рөл атқаруы тиіс.

БАҚ-та гендерлік алалау тақырыбын жариялау

Сарапшылар қоғамдағы патриархал көзқарастардың басым болуына байланысты БАҚ-та гендерлік алалау тақырыбының жеткіліксіз жарияланғанын көрсетеді. Әйелдерге қатысты алалау мен зорлық-зомбылықты жариялау бойынша жағдай жақсара бастағаны атап өтілді, алайда оны тиімді шешу үшін одан әрі жүйелі жұмыс қажет. Гендерлік алалау мен зорлық-зомбылық мәселелерімен күресетін және әйелдер үшін қауіпсіз ортаны қамтамасыз ететін бастамаларды қолдау және танымал ету қажет.

Сарапшылардың пікірінше, гендерлік алалау мен зорлық-зомбылық тақырыбы патриархал негіздерге негізделген алалауға қарсы күрес және теңдікті қамтамасыз ету дәстүрлерінің болмауына байланысты БАҚ-та нашар жарияланады.

Сонымен қатар соңғы жылдары тұрмыстық зорлық-зомбылық, харассмент және гендерлік кемсітушілік тақырыбында жарияланымдардың өсуі байқалды. Сондай-ақ журналистердің гендерлік зорлық-зомбылық пен алалауды жариялаудағы кәсібилік деңгейінің өсуі туралы айтылды. Дегенмен сарапшылар бұл жеткіліксіз деп санайды,

өйткені гендерлік алалау мен зорлық-зомбылықты қамту бойынша жүйелі жұмыс жоқ; тек жеке жағдайлар байқалады.

Сарапшылардың пікірінше, мемлекеттік БАҚ-та гендерлік алалау тақырыбы мемлекеттік ба-
сылымдардың жеке күн тәртібі болмағандықтан жарияланбайды, ал гендерлік саясат саласындағы жаңа стандарттар оларға әлсіз жетеді. Сонымен қатар сарапшылар теледидарда гендерлік алалау жағдайларын атап өтеді, жеке хабарлар эфирде әйелдердің қадір-қасиетін төмендетеді.

«Жүргізушілердің пікірлері жиналған, әйелдердің қадір-қасиеті қорланған видеолар бар. Әйелдер тек бір нәрсеге керек, әйел тек ана бола алады және т.б. айтылады».

Журналист, саяси белсенді

Сарапшылардың пікірінше, тәуелсіз онлайн-ба-
сылымдар, сондай-ақ халықаралық ұйымдармен
ынтымақтасатын БАҚ тұрмыстық зорлық-зом-
былық тақырыптарын жиі жариялайды. Феми-
нистік ұйымдар мен белсенділер олармен үнемі
ынтымақтасады.

Сарапшылардың пікірінше, гендерлік алалау тақырыбын жариялау қажет, өйткені Қазақстанның заңнамалық жүйесі қоғамдағы және жұмыс орнындағы әйелдерді қорғауды қамтамасыз етпейді (сұхбатта «жұмыс орнында алалау өте көп» екендігі айтылған).

«Патриоттардың қазақстандық әйелдердің шетелдіктерге тұрмысқа шығуына қарсы болуы мені әрқашан таңқалдырады. Содан кейін күйеуі өлтірген, зорлаған мақаланы оқисыз, бірақ оны ешкім айыптамайды. Бұл таңқаларлық».

Журналист

Кей сарапшылар елде гендерлік зорлық-зомбылық пен алалаудан зардап шеккен әйелдерді қолдауға бағытталған әртүрлі бағдарламалар бар екенін атап өтті. Олар жан-жақты қолдауды, яғни кәсіби, әлеуметтік және психологиялық қолдауды қамтиды.

Сарапшылар гендерлік алалау мен зорлық-зомбылық мәселелері бойынша білім беру бағдарламалары мен ақпараттық науқандарды жүргізуге баса назар аудару қажет деп санайды (мысалы, зорлық-зомбылықтың не екенін түсіндіретін ақпараттық науқан бастау). Мысал ретінде 2016 жылғы #НеМолчи акциясы келтірілді, бұл #НеМолчиKZ қоғамдық қорының құрылуына әкелді.

Сөз еркіндігі жағдайын талдау және цензураны қабылдау

Елдегі сөз еркіндігі жағдайын бағалау

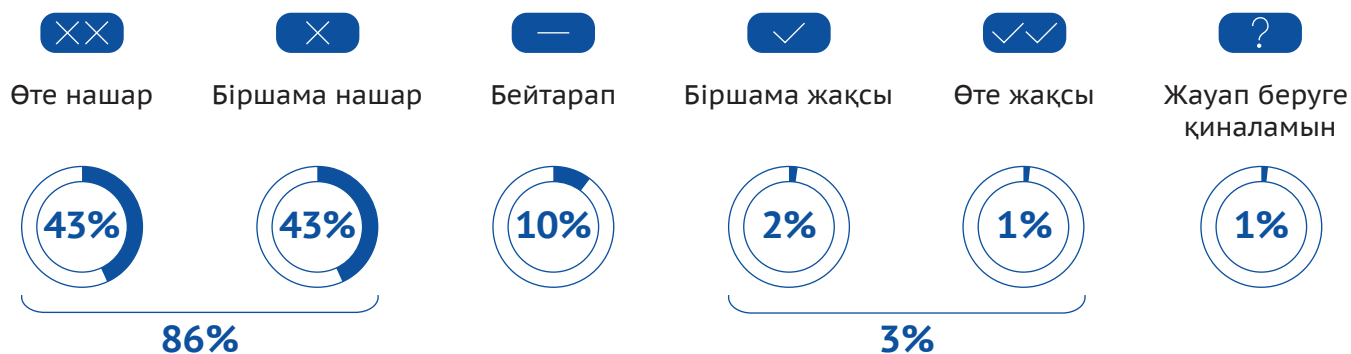
Қазақстандағы сөз еркіндігі жағдайын онлайн-сауалнамаға қатысушылар да, са- рапшылар да нашар бағалайды. Қазақстан журналистерді, блогерлер мен белсен- ділерді қудалап, әділетсіз айыптаулар орын алатын авторитарлық мемлекет ретінде сипатталады. Интернет еркін пікір білдіру мүмкіндіктерін жасайды, бірақ мемлекет- тік бақылау онлайн-ресурстарға да көбірек таралуда.

Сауалнама барысында респонденттерден Қазақстандағы сөз және пікір еркіндігі жағдайын 5 балдық шкала бойынша бағалауды сұрады.

Нәтижелер мақсатты аудитория өкілдерінің ба- сым көпшілігі (86%) елдегі сөз еркіндігі жағдай- ын нашар немесе өте нашар деп бағалайтынын көрсетті.

8-кесте. Қазақстандағы сөз және пікір еркіндігі жағдайын қалай бағалайсыз?

N = 212, барлық респонденттер

7-кесте. Қазақстандағы сөз және пікір еркіндігі жағдайын қалай бағалайсыз

	Барлығы	Жұмыс тәжірибесі		Бас тарту
		10 жыл және одан аз	10 жылдан астам	
	212	129	72	11*
Өте нашар	43%	48%	29%	64%
Біршама нашар	43%	39%	53%	36%
Бейтарап	10%	9%	11%	0%
Біршама жақсы	2%	2%	3%	0%
Өте жақсы	1%	1%	1%	0%
Жауап беруге қиналамын	1%	1%	3%	0%

* Іріктеу талдау үшін жеткіліксіз. Деректер тек танысу үшін ұсынылады.

Сарапшылардың бағалауы бойынша, Қазақстанда, әсіресе 2022 және 2023 жылдардың басында сөз еркіндігі жағдайының нашарлау үрдісі байқалады. 2019 жылы Президент ауысқаннан кейін елде кейбір саяси жақсартулар байқалса да (атап айтқанда, жаңа бұқаралық ақпарат құралдарының пайда болуы және мемлекеттік БАҚ-та бұрын тыйым салынған тақырыптарды жариялау), өткен жылы жағдай нашар жаққа өзгерді.

Кейбір сарапшылар Қазақстанда көптеген процестер, соның ішінде қуғын-сүргін және сөз еркіндігін басу қайта басталады деп санайды. Атап өтілгендей, бұл әсіресе сайлау кезеңінде байқалады. Адамның негізгі құқықтарын, соның ішінде сөз еркіндігін қамтамасыз етудің орнына, мемлекет, керісінше, құқықтар мен бостандықтарды реттеуге тырысады.

«Бізде сөз еркіндігі дамып, цензураға нақты тыйым салынатын белгілер жоқ. Мүмкін 2019 жылы жаңа президент келіп, бірқатар жаңа БАҚ пайда болған кезде, бұрын мүлдем үнсіз болған митиңілерді түрде жариялай бастады. Бірақ қазір біз мұны көрмейміз».

Блогер, журналист

«Біз сөз еркіндігі жоқ немесе өте шектеулі жағдайда жұмыс істейміз. Біз үнемі қысымда және қудалау қаупімен жұмыс істейміз».

Журналист

«Кез келген құқық сияқты, мемлекет те бұл құқықты реттемеуі керек, бірақ бұл құқықты іске асыру үшін жағдай жасап, осы құқықтың бұзылуына әкелетін кейбір әрекеттерді тоқтатуы керек. Біздің жағдайымызда мемлекеттің өзі пікір білдіру саласындағы көптеген халықаралық стандарттарды бұзады. Сондықтан біз өз пікірімізді білдіруде, жалғыз пикеттерде және т. б. осындай қиындықтарға тап боламыз».

Медиа заңгер

Сарапшылар Қазақстанды іргелі саяси құқықтар мен азаматтық бостандықтарды қамтамасыз ету жөніндегі халықаралық стандарттар сақталмайтын авторитарлық режимі бар ел ретінде жиі сипаттайды. Сөз еркіндігі белсенді түрде басылған Ресей, Солтүстік Корея, Түркіменстан сияқты елдермен салыстырулар жасалды.

Бұл ретте зерттеуге қатысушылар Қазақстанда жағдай сәл жақсырақ деп есептейді, алайда сонымен бірге Қазақстан осы елдердің, атап айтқанда Ресейдің қысымымен жүруі мүмкін деген алаңдаушылық білдіреді.

«Жақында сөз еркіндігі индексі шықты, біз Шри-Ланка маңында жүз бірдеңесінші орында болдық. Сонымен қатар тіпті бір жылдың ішінде бізде бұл жағдай нашарлады. Яғни, жақсы ештеңе болған жоқ. Бұл маған халықаралық алаңдарда Президент мәлімдегендей жақсы емеспіз деп сенуге негіз береді. Біз журналистердің көптеген қудалану жағдайларын білеміз».

Блогер

Кей сарапшылар посткеңестік қоғамда конформистік менталитеттің болуы бостандық пен өз құқықтарын құндылық тұрғысынан қабылдауға теріс әсер ететінін атап өтті. Бұл адамдардың өз құқықтары мен бостандықтары үшін күресуге дайын еместігінен айқын көрінеді. Осы себепті құқық қорғау ұйымдары саяси және азаматтық бостандықтар саласындағы жобаларды жүзеге асыруда қоғамның кең қолдауына сене алмайды.

Айта кету керек, мамандардың көпшілігі толық сөз еркіндігіне қол жеткізу мүмкін емес деген пікірге келіседі, өйткені белгілі бір шектеулер бар («Сіздің бостандығыңыз менің бостандығыма әсер ететін жерде аяқталады»). Алайда мемлекеттік органдар мен күш құрылымдары көбінесе өз өкілеттіктерінен асыра пайдаланатынын атап өткен жөн. Мысал ретінде блогерлерді, азаматтық белсенділерді, журналистерді негізсіз қудалау, сондай-ақ митингілер алдында журналистерді алдын ала ұстау және басқа да жағдайлар келтірілді.

«Қуғын-сүргін, әдістер жетілдіріле түсті. Журналист, мысалы, митингке немесе ереуілге барады. Олар оны ұстап алады және бәрі аяқталған кезде ғана босатады. Яғни, олар журналиске бірде-бір фотосурет түсіруге мүмкіндік бермейді. Мұның мәні – журналистің өз жұмысын жасауына жол бермеу».

Журналист, саяси белсенді

Кейбір сарапшылар мемлекет блогерлерді сатып алу мен пропагандаға қомақты қаржы салатынын, осылайша билікке адал ұйымдар мен жеке-леген адамдар үкіметтің кең қолдауының елесін жасайтын параллель құрылымды құратынын атап өтті. Журналистерге осы жағдайларда жұмысты толық орындау қиындай түсуде. Мұндай әдістер журналистика сапасының нашарлауына және тәуелсіз тергеулердің азаюына әкеледі («баспасөз қазір пресс-релиздерді қайта жазуға айналды»).

Цифрлық технологиялардың қазіргі дәуірі өз ойлары мен идеяларын еркін білдіруге кең мүмкіндіктер беретінін атап өтілді. Сарапшылар интернет өз пікірін білдіру үшін салыстырмалы түрде еркін орын болып көрінетінін атап өтті. Дегенмен цифрлық көздерге мемлекеттік органдар да әсер етеді және бақыланады. Сарапшылар мемлекеттік органдар тарапынан цифрлық кеңістікті басқаруға және шектеулер қоюға деген ұмтылыстың артып келе жатқанын атап өтті.

Технологиялардың дамуымен және процестердің цифрландырылуымен сөзсіз цифрлық ортаға және мемлекеттік бақылауға көшеді. Кей

сарапшылар мемлекет наразылық әрекеттерін бақылау және анықтау, сондай-ақ интернет-ресурстарды бұғаттау үшін қолданылатын жақын елдерден (мысалы, Ресей мен Қытай) қажетті технологияларды сатып алатынын атап өтті. Мысал ретінде бет-жүзді тануға байланысты функциялары бар ұлттық бейнебақылау жүйесі келтірілген.

Сұхбат барысында сарапшылар өздері куә болған немесе жеке ұшырасқан сөз еркіндігін бұзудың мысалдарын келтірді:

- Жеке пикеттер үшін белсенділерді тұтқындау: белсенділер Д. Шарипов пен В. Ермольчева жалғыз пикеттер үшін 15 тәулікке қамауға алынды.
- Жекелеген сарапшылар барлық қажетті құжаттардың болуына қарамастан, митингілерде полицейлердің негізсіз ұстауларының құрбаны болғанын атап өтті.

«Бұл өте тез болды, бірақ менде барлық құжаттар болса да және мен бәрін көрсеттім, бұл жерде өз жұмысымды істеп жатқаным анық болды. Міне, мен толық түсінбедім. Менің ойымша, заң мені қорғауы керек еді, өйткені бұл журналистің кәсіби қызметіне кедергі келтіру болды, бірақ мен бұл заңның орындалғанын сирек көремін».

Журналист

- Сарапшылар онлайн-басылымдардағы кибершабуылдар жағдайларын атап өтті (атап айтқанда, сайтты істен шығару әрекеттері немесе боттардан жеке басылымдарға пікірлер ағыны).
- Сарапшылар журналистерге физикалық шабуыл жасау жағдайларын, сондай-ақ әділетсіз айыптаулар мен сот процестерін атап өтті (мысалы, Д.Молдабеков, В. Бореико, Д. Егеубаева, Л. Ахмедьяров, Ж. Мамай, М. Козачков, А. Ильяшев).

«Көптеген жағдайлар болды. Мысалы, жай ғана репост жасаған Альнур Ильяшевты жала жабу бойынша айыптады. Ол репост жасаған бұқаралық ақпарат құралына ешқандай шағым болған жоқ. Бірақ оның репостына шағымданды. Яғни, осындай екіұдай, үштік стандарттар қолданылады».

Құқық қорғаушы

- Жеке сарапшылар мен журналистер құқық қорғау органдары қызметкерлерінің телефондарын ұрлау әрекеттері туралы хабарлады.
- Сонымен қатар кей сарапшылар сөз еркіндігін басу жағдайына қарамастан, олар әлеуметтік медианың арқасында қоршаған ортаның (кәсіби және әлеуметтік) қолдауын сезінетінін атап өтті.

«Иә, сіз мұның бәрін жазуға құқығыңыз бар. Барлық құқықтар бар. Бірақ егер сіздің жазғандарыңыз ұнамаса, материалдар жарияланғаннан кейін қысым жағдайы болуы мүмкін».

Блогер, журналист

«Мен әлі күнге дейін қандай да бір сөз еркіндігі бар екендігінің дәлелі болып табылатын адаммын, өйткені мен өмір сүріп жатырмын, менің мемлекеттік органдармен ешқандай мәселем жоқ. Мүмкін, кейде бір нәрсе болады, әрине, бірақ, мені қысып, өлтірмеді, былайша айтқанда «соққылар» болған жоқ».

Блогер

Сөз еркіндігі саласындағы қиындықтар

Сараптамалық сұхбат қорытындысы бойынша Қазақстанда сөз еркіндігі үшін келесі сын-қатерлерді бөліп көрсетуге болады:

- Жүйелік сын-қатер – бұл мемлекет сөз еркіндігі мен кез келген оппозициялық мәлімдемелерді қауіп ретінде қарастырады. Қазақстан да жататын авторитарлық мемлекеттерде билік статус-квоны сақтау үшін барлық процестерді мүмкіндігінше бақылауға тырысады.

«Олар [билік] наразылықтардан қорқады, тым еркін пікірлерден қорқады. Бірақ егер олар, керісінше, сөз еркіндігін қамтамасыз етсе, олар бұл күшті позиция екеніне көз жеткізе алар еді».

Журналист

«Бізде оппозиция сөзі құпталмайды, яғни ол терроризмге, заңды алаңнан тыс нәрсеге теңестірілген. Менің ойымша, бұл ой, бұл нарратив, бұл дискурс мектептен бастап адамдарға оппозиция қорқынышты нәрсе деп үйретіледі».

Журналист

- «Масс-медиа туралы» заң жобасының пайда болуы биліктің әлеуметтік желілерді реттеу мен бақылауды жолға қою ниетін көрсетеді, бұл олардың онлайн сөз еркіндігін бақылау және басу бағытында ұзақ мерзімді ұмтылысын растайды».
- Тәуелсіз баспасөздің жетіспеушілігі. Кейбір сарапшылардың пікірінше, БАҚ-тың 99% - на дейін мемлекет қаржыландырады. Бұл ретте мәселе мемлекеттік қаржыландыруда емес, оның БАҚ-ты басқару тетігі ретінде пайдаланылуында жатыр. Мұндай жағдайда тәуелсіз БАҚ-тың жұмыс істеуі қиын.
- Журналистер кәсібінде қауіпсіздік кепілдіктерінің болмауы, журналистерге қатысты заңдардың сақталмауы. Кейбір сарапшылардың пікірінше, тәуелсіз журналистер қысым мен қудалау қаупі жағдайында жұмыс істеуі керек. Ресми тыйым салынғанына қарамастан, елде бар цензураға үнемі қарсы тұру қажеттілігі журналистердің жұмысын едәуір қиындатады.
- Бот фабрикаларының (немесе «тролль фабрикаларының»), тапсырыс бойынша пікір жазу үшін ақпараттық қызмет көрсететін әр түрлі жеке компаниялардың болуы. Кейбір сарапшылардың пікірінше, мемлекеттік тендерлерде билік органдарына (мысалы, әкімдіктерге) оң пікірлер қалыптастыруға өтінімдер көруге болады. Егер журналистер мемлекеттік тендерлер туралы ақпаратқа толық қол жеткізе алса, тергеу жүргізуге және бот фабрикаларын пайдалану тәжірибесін тоқтатуға болатындығы атап өтілді.
- Билік органдарының қылмыстық құқық нормаларын саяси мақсатта қолдануы.
- Атап айтқанда, біз 174-бап туралы, сондай-ақ сөз еркіндігі мен пікір еркіндігін қудалау және басу үшін қолданылатын шенеуніктердің ар-намысы мен қадір-қасиетін қорлау, жала жабу туралы баптар туралы айтып отырмыз.
- Кейбір сарапшылар Ресей Қазақстанның ақпараттық қауіпсіздігіне теріс әсер етеді деп санайды, олардың пікірінше, Қазақстан сыртқы ақпараттық шабуылдарға өте осал.
- Жалған ақпарат пен фейкпен күресу де журналистер үнемі кездесетін қиындықтардың бірі.
- Халықтың өз құқықтары мен сөз еркіндігі саласындағы жағдай туралы хабардарлығының төмендігі. Сарапшылардың пікірінше, кейбір азаматтар интернетті бұғаттау жауапкершілігі туралы қате түсінікке ие: олар, наразылық білдірушілерді айыптайды, ал байланысты билік органдарды бұғаттайды.

«Бізде іс жүзінде тәуелсіз баспасөз баяғы уақытта жойылды. 30 жыл текке өтпеді. Енді жаңа сынақ – бұл әлеуметтік желілер. Бұл цифрлық байланыс».

Журналист, азаматтық белсенді

«Мемлекеттік қаржыландыруды алмайтын азаматтық медианы ұстап тұру өте қиын, өйткені бұл бәсекеге қабілеттілік мәселесі, бұл жарнама, оның ішінде қаржылық тұрақтылық мәселесі».

Заңгер, құқық қорғаушы

«Қаржыландырудың жасанды тетіктері пайда болды. Бұл мемлекеттік тапсырыстар. Мемлекеттік тапсырыс деп аталатын мемлекеттік сатып алулар, билік сол жерде, бағдарламалар бойынша беттердің белгілі бір санын және т.б. сатып алады. Бұл, әрине, демократиялық елдер үшін қалыпты жағдай емес».

Медиа-заңгер

«Мемлекет нарықтағы осындай негізгі ойыншы болуды тоқтатуы керек. Және, негізінен, нарық болуы керек, әрине, медиа нарық бюджеттік қаржыландырудан гәрі басқа механизмдермен басқарылуы керек».

Медиа-заңгер

«Жағымсыз жақтарына келетін болсақ, [журналист жұмысының] кемшіліктері бар. Қудалау, қорқыту және тұрақты тәуекел – қалыпты жағдай. Үйден шықпас бұрын, сіз саңылау арқылы қарайсыз, ал кіре берістен шықпай тұрып, айналаға қарайсыз».

Блогер, журналист

«Содан кейін, әрине, бұл бот фермаларының проблемасы, олардың бар екендігін дәлелдеу мүмкін емес, бүкіл фермалар, адамдар мұны кәсіби түрде жасайды».

Заңгер, құқық қорғаушы

«Егер біз мемлекеттік сатып алу порталын зерттейтін болсақ, онда техникалық ерекшелікте «оң пікірлер жазу» дегенге дейін қоғамдық пікірді қалыптастыруға арналған лоттар бар екенін байқаймыз. Яғни, адамдарға әкімдердің жұмысы туралы жақсы пікірлер жазғаны үшін ақы төленеді».

Блогер, журналист

Цензура және ішкі цензура

- Қазақстанда цензураға ресми тыйым салынғанына қарамастан, ол іс жүзінде бар (оның ішінде мемлекеттік ақпараттық тапсырыс түрінде). Жұмыс тәжірибесі респонденттердің пікіріне әсер етеді: 10 жыл немесе одан да көп тәжірибесі бар адамдар цензураның жоқтығын жиі айтады. Журналистерді қудалау мен қысу медиа қоғамдастықта қорқыныш пен ішкі цензура тудырады.

Қазақстанда сөз еркіндігін төмен бағалаумен қатар, респонденттердің көпшілігі (89%) Қазақстанда цензура (оның конституциялық тыйымына қарамастан) бар екеніне сенімді, ал 88% - ы ішкі цензура бар деп санайды.

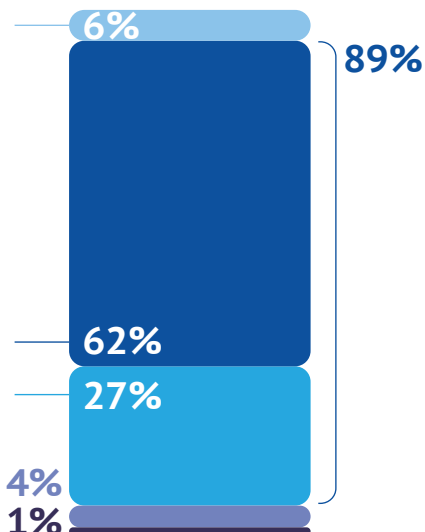
9-кесте. Қазақстанда цензура бар деп ойлайсыз ба?

Жауап беруге қиналамын

Сөзсіз иә
Бар болуы мүмкін

Жоқ шығар
Сөзсіз жоқ

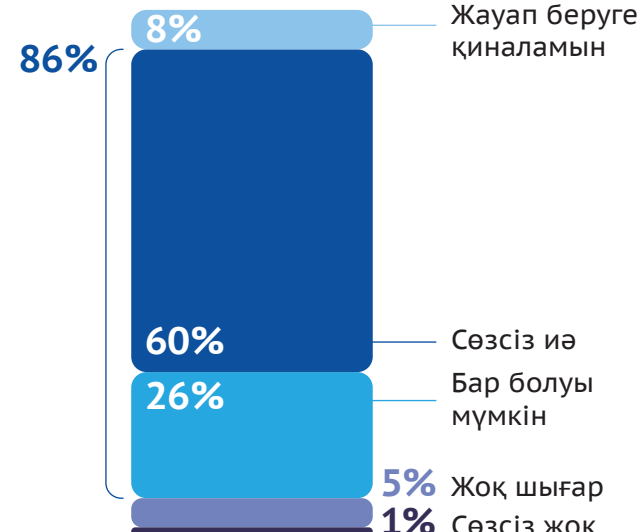
10-кесте. Қазақстанда БАҚ, блогерлер және басқа да акторлар өз пікірін шектеуге мәжбүр болатын ішкі цензура бар деп ойлайсыз ба?

N = 212, барлық респонденттер

Жауап беруге қиналамын

Сөзсіз иә
Бар болуы мүмкін

Жоқ шығар
Сөзсіз жоқ

Респонденттер арасында жұмыс тәжірибесі 10 жылдан астамдарының арасында Қазақстанда цензура жоқ деп есептейтіндердің үлесі айтарлықтай жоғары (8%). Айта кету керек, цензура бар деп санайтындардың пайызы жұмыс тәжірибесі аз респонденттер арасында айтарлықтай жоғары (65%).

8-кесте. Қазақстанда цензура бар деп ойлайсыз ба?

Сөзсіз жоқ

Жоқ шығар

Бар болуы мүмкін

Сөзсіз иә

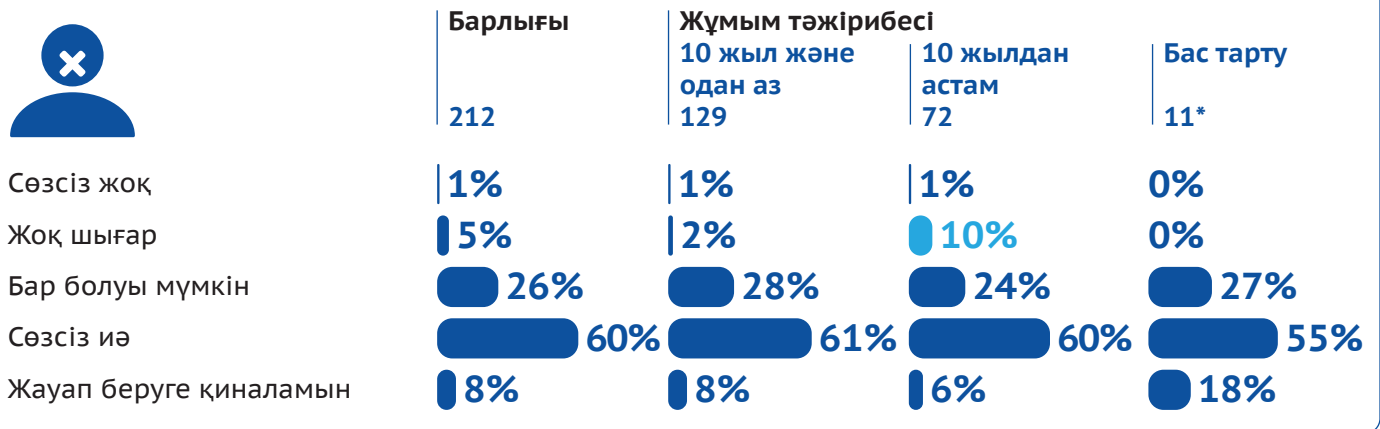
Жауап беруге қиналамын

	Барлығы	Жұмыс тәжірибесі		Бас тарту
	212	10 жыл және одан аз 129	10 жылдан астам 72	11*
Сөзсіз жоқ	2%	0%	4%	0%
Жоқ шығар	4%	1%	8%	9%
Бар болуы мүмкін	27%	27%	29%	9%
Сөзсіз иә	62%	65%	54%	82%
Жауап беруге қиналамын	6%	7%	4%	0%

*Тріктеу талдау үшін жеткіліксіз. Деректер тек танысу үшін ұсынылады.

Үлкен тәжірибесі бар респонденттер елде өзін цензуралау жоқ екенін жиі атап өтті (10%).

9-кесте. Қазақстанда БАҚ, блогерлер және басқа да акторлар өз пікірін шектеуге мәжбүр болатын ішкі цензура бар деп ойлайсыз ба?

*Выборка недостаточна для анализа. Данные представлены только для ознакомления.

Сарапшылардың пікірінше, Қазақстанда тікелей немесе жанама түрде цензура бар және ол 2022 жылғы қаңтардағы наразылықтардан кейін күшейе түсті. Кейбір блогерлер оларға мемлекеттік БАҚ өкілдері түсініктеме алу үшін азырақ жүгіне бастағанын атап өтті. Журналистер министрліктерден немесе басқа уәкілетті органдардан әлеуметтік желілердегі беттерінде жарияланған мазмұнды жоюды талап ететін қоңыраулар алған мысалдар келтірілді.

Мемлекет қаржыландыратын БАҚ цензураға ұшырайды: материалдар міндетті түрде әкімдік немесе министрлік тарапынан тексеруден өтеді. Мемлекеттік ақпараттық тапсырыстың болуы фактісін сарапшылар цензураның көрінісі деп санайды. Атап өтілгендей, цензуралау халықтың проблемалары бойынша көптеген маңызды материалдардың бұқаралық ақпарат құралдарында жарық көрмеуіне әкеледі. Кейбір сарапшылар мемлекеттік БАҚ-та жариялауға тыйым салынған бірқатар нақты тақырыптар бар екенін айтты. Кейбір жағдайларда мұндай тақырыптарды қамту қылмыстық айыптауларға әкелуі мүмкін.

«Бұл жарияланым алдында материалдарды келісетін мемлекеттік ақпараттық тапсырыс. Бұл айтылмаған ереже. Сіз оны еш жерде дәлелдей алмайсыз, бірақ ол бар және оны бәрі біледі. Материалдар дайындалған кезде олар міндетті түрде келіседі».

Заңгер, құқық қорғаушы

«Мен наразылық акцияларын белсенді түрде жариялай бастағанда: мен жұмыс істейтін редакцияларға қоңырау шалып, «онымен жұмыс істемеңіз, оның материалдарын алып тастаңыз» деп айта бастады. Тіпті маған бас редактор қоңырау шалып, кешірім сұрап: «кешір, олар маған сенің материалдарыңды алып тастауды айтты», - деді де, менің барлық материалдарым сайттан жоғалып кетті».

Журналист, саяси белсенді

«Цензура бар. Ресми емес, бірақ ол бар. Менің айтарым, ол бір сәтке сәл әлсіреді. Бірақ қазір қайта жүріп жатыр».

Блогер, журналист

«Бізде цензура жоқ дейді және цензураны кеңестік түрде басылымды алдын ала оқу деп түсіндіреді. Жоқ, пост-цензура бар. Жарияланғаннан кейін оқып, қауіпсіздік үшін жазалай бастайды. Бізде көптеген тәуелсіз баспа құралдары болған кезде, белгілі бір әдістер болды, яғни баспаханалар кенеттен бас тартып, жарнама берушілер бәрі ұйымдасқан түрде бас тартатын. Қазір жарнама берушілерге келетін болсақ, бұл, әрине, цифрлық журналистикаға да қатысты».

Журналист, азаматтық белсенді

Қазақстандағы ішкі цензура барлық БАҚ қызметкерлеріне қолданылады. Сарапшылардың пікірінше, бұл журналистерді қылмыстық және/немесе әкімшілік жауапкершілікке негізсіз тарту, сондай-ақ физикалық шабуылдар жағдайлары аясында туындайды. Мұндай жағдайлар журналистердің қудалау қорқынышын тудырады және нәтижесінде медиа қауымдастықта өзін цензурау атмосферасын тудырады. Мұндай жағдайда журналистер өз материалдарын жариялаудың ықтимал салдарын қарастыруға және егер қудалау қаупін сезінсе, жариялаудан бас тартуға мәжбүр.

«Жалпы, кейде кейбір басылымдардың редакторларымен талқылау кезінде олардың «Мен бұл адамға тиіспейтін шығармын, өйткені ол бірдеңе істей алатын адам» деп айтқанын көресіз».

Журналист, саяси белсенді

«Жалпы, біз жазатындар кейін жазғанымызға жауап беруіміз керек екенін үнемі есімізде сақтаймыз. Заң бойынша емес, дәл осы бейресми келісімдер деңгейінде және кез келген сәтте болатын қысым деңгейінде».

Блогер, журналист

«Бізде өзін цензурау редакциялық тәуелсіздік, автономия нашар болғандықтан көрініс береді, редакторлар мен журналистердің өздері бірнеше рет өздерінен: “бірдеңе болмай ма, хаттама келмей ме?” - деп сұрап отырады?».

Медиа-заңгер

Мемлекет тарапынан сөз еркіндігін шектеу

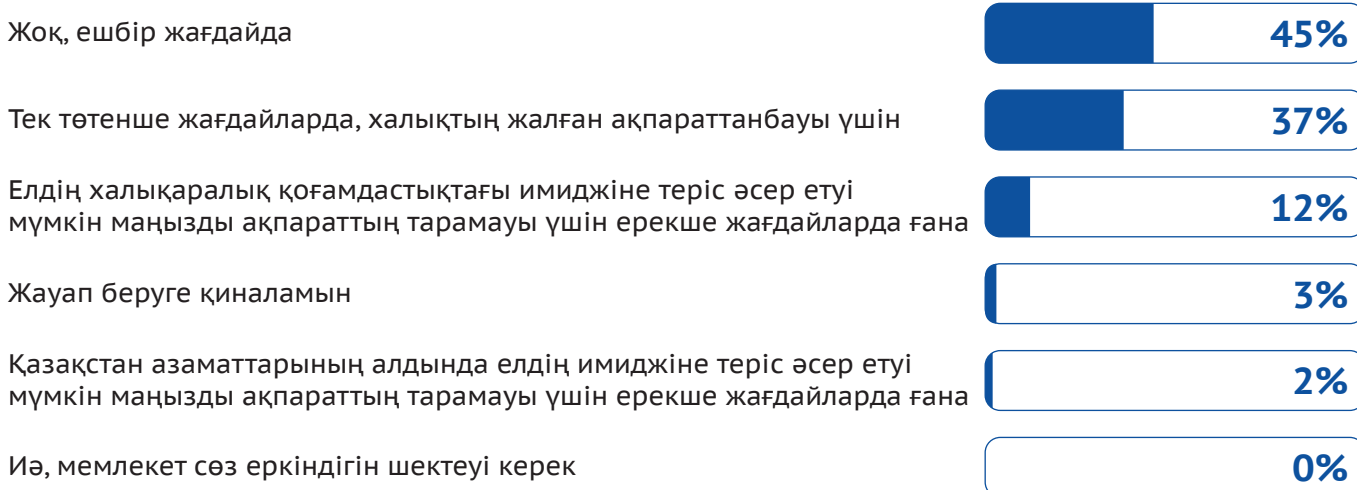

Сарапшылар мен респонденттердің ешқайсы мемлекеттің сөз еркіндігін қатаң шектеуін қолдамайды. Көпшілік мемлекет ешқандай жағдайда сөз еркіндігін шектемеуі керек (45%) немесе оны тек ерекше жағдайларда (37%) шектей алады деп санайды. Сарапшылардың пайымдауынша, мемлекет сөз еркіндігін реттеуге тек ұлттық қауіпсіздікке, мемлекеттің тұтастығына қауіп төнген жағдайда немесе жеккөрушілік белгілері болған жағдайда ғана араласуы керек.

Сауалнама барысында респонденттерден мемлекет белгілі бір жағдайларда сөз еркіндігін шектеу керек пе деп сұрады. 45% бұл ешқандай жағдайда болмауы керек деп санайды. Сауалнамаға қатысқандардың 37% - ы азаматтардың жалған ақпаратын болдырмау үшін ерекше жағдайларда сөз еркіндігін шектеуге болады деп ойлайды. Бұл ретте ешкім мемлекет сөз еркіндігін қатаң шектеуі керек деп есептемейді.

11-кесте. Мемлекет белгілі бір жағдайларда сөз еркіндігі мен пікір еркіндігін шектеуі керек пе?

N = 212, барлық респонденттер

Жұмыс тәжірибесі тұрғысынан бұл мәселе бойынша айтарлықтай айырмашылықтар анықталған жоқ. Айта кету керек, 10 жылдан аз тәжірибесі бар респонденттер мемлекет ешқандай жағдайда сөз еркіндігін шектемеуі керек (47%), ал үлкен тәжірибесі бар респонденттер азаматтардың жалған ақпаратын болдырмау үшін ерекше жағдайларда сөз еркіндігін шектеуге болады деп келіскен (45%).

10-кесте. Мемлекет белгілі бір жағдайларда сөз еркіндігі мен пікір еркіндігін шектеуі керек пе?

*Үлгі талдау үшін жеткіліксіз. Деректер тек ақпараттық мақсатта берілген.

Сарапшылардың пікірінше, мемлекет сөз еркіндігін реттеуге аз ғана араласа алады. Мемлекет тиісті шаралар қабылдау қажет, мысалы, мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігі мен тұтастығына қауіп төнген жағдайда немесе зорлық-зомбылыққа әкелуі мүмкін жеккөрушілік жағдайында. Сондай-ақ, сарапшылар атап өткендей, бұл жеке адамдар зардап шегуі мүмкін арандатуларға да қатысты. Бұл ретте сарапшылар мемлекеттің жағдайды барабар бағалауы және құқық бұзушыларға қатысты тиісті жаза қолдануы қажет екенін атап көрсетеді.

Сарапшылар билік халықаралық қауымдастық әзірлеген құжаттарды, мысалы, азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактінің принциптерін басшылыққа алуы керек екенін атап өтті (атап айтқанда, 19-баптың 2-бөлігі).

«Бұл жерде қандай да бір қатаң қылмыстық баптар бойынша конституциялық құрылысты құлатуға шақырулар болуы керек шығар ... Бірақ бұл жерде үндеу деген не және пікір білдіру деген не екенін нақты ажырату керек. Яғни, бұл жерде Павлодар облысының бір бөлігі Ресей Федерациясына кіруі керек деген пікір білдіру мен мысалы, Павлодар облысының бір бөлігі Ресей Федерациясына кіруі керек деген үндеу арасында өте нәзік шекара бар».

Блогер, журналист

«Әрине, терроризмге қарсы күрес маңызды, бірақ менің ойымша, бұл жерде өте қатты кетіп жатады және көбінесе, менің ойымша, біздің мемлекетіміздің көзқарасы адамдарды террористер мен экстремистерден қорғауға емес, қарапайым азаматтардан, қарапайым адамдардан жаңа экстремистік террористерді құруға бағытталған».

Құқық қорғаушы

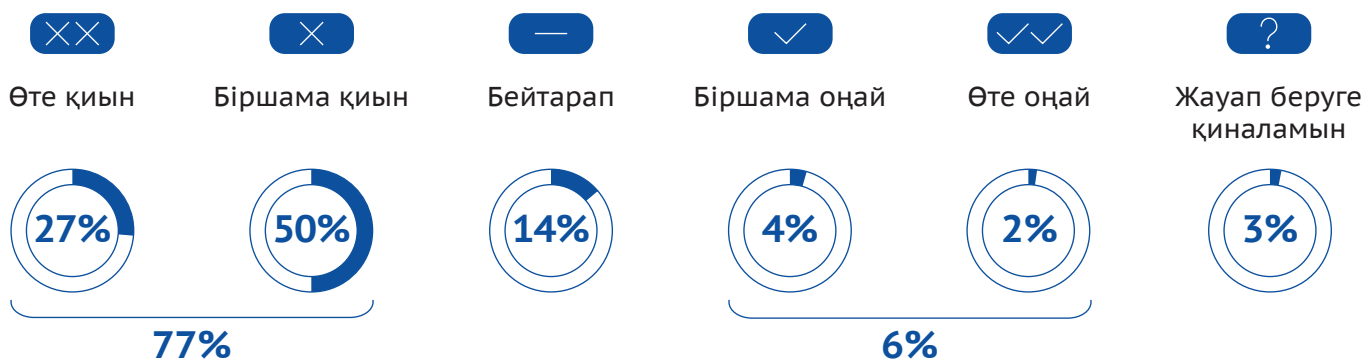
Ақпаратқа қол жеткізу

- Көпшілік сенімді ақпаратқа қол жеткізу қиын деп санайды, бұл мемлекеттік органдардың жеделдігі мен объективтілігінің жеткіліксіздігінен болуы мүмкін. Тәуелсіз БАҚ және жеке тұлғалардың блог-платформалары респонденттер сенетін ақпараттың негізгі көздері, бұл сауалнамаға қатысушылардың шынайы ақпаратқа қол жеткізуді қамтамасыз етудегі мемлекеттік органдардың қызметіне қанағаттанбауын көрсетеді.

Сауалнама респонденттерден БАҚ сенімді ақпаратқа қаншалықты оңай қол жеткізе алатынын бағалауды сұрады. Көпшілігі сенімді ақпаратқа қол жеткізу белгілі бір дәрежеде (77%) қиын деп санайды.

12-кесте. Қазақстанда БАҚ үшін сенімді ақпаратқа қол жеткізу қаншалықты оңай деп ойлайсыз?

N = 212, барлық респонденттер

Жұмыс тәжірибесі тұрғысынан бұл мәселе бойынша айтарлықтай айырмашылықтар анықталған жоқ.

11-кесте. Қазақстандағы БАҚ үшін сенімді ақпаратқа қол жеткізу қаншалықты оңай деп ойлайсыз?

*Үлгі талдау үшін жеткіліксіз. Деректер тек ақпараттық мақсатта берілген.

Кейбір сарапшылар мемлекеттік органдардың жедел және объектив ақпарат бергісі келмеуі оларға қарсы жұмыс істейтінін атап өтті. Себебі, ақпараттың жетіспеушілігінен жалған немесе бұрмаланған ақпарат пен жорамал пайда болу ықтималдығы жоғары.

Респонденттер ең көп пайдаланатын ақпарат көздері тәуелсіз онлайн медиа (82%) және белсенділердің, сарапшылардың, қоғамдық пікір көшбасшыларының (76%) блог платформалары. Сол дереккөздерге респонденттер ең көп сенеді.

13-кесте. Күнделікті өмірде қандай ақпарат көздерін пайдаланасыз? Сіз қандай ақпарат көздеріне сенесіз?

N = 212, барлық респонденттер

Жұмыс тәжірибесі аз респонденттердің 81%-ы он жылдан астам тәжірибесі бар респонденттермен салыстырғанда жеке адамдардың (белсенділер, сарапшылар, пікір көшбасшылары) блог платформаларын пайдаланатынын жиі атап өтті.

12-кесте. Күнделікті өмірде қандай ақпарат көздерін пайдаланасыз?

Егер қарастырылып отырған топтар тұрғысынан әртүрлі ақпарат көздеріне сенім туралы айтатын болсақ, онда 10 жылдан аз тәжірибесі бар респонденттер арасында тәуелсіз интернет БАҚ-қа (76%) және жеке адамдардың блог-платформаларына (50%) сенетіндер едәуір көп, ал 10 жылдан астам тәжірибесі бар адамдар арасында мемлекеттік органдардың баспасөз қызметіне сенетіндер (21%), сондай-ақ сене алатын кез келген дереккөздерді атауға қиналғандар айтарлықтай көп (17%).

13-кесте. Сіз қандай ақпарат көздеріне сенесіз?

* Іріктеу талдау үшін жеткіліксіз. Деректер тек танысу үшін ұсынылады.

БАҚ-ты цифрландыру

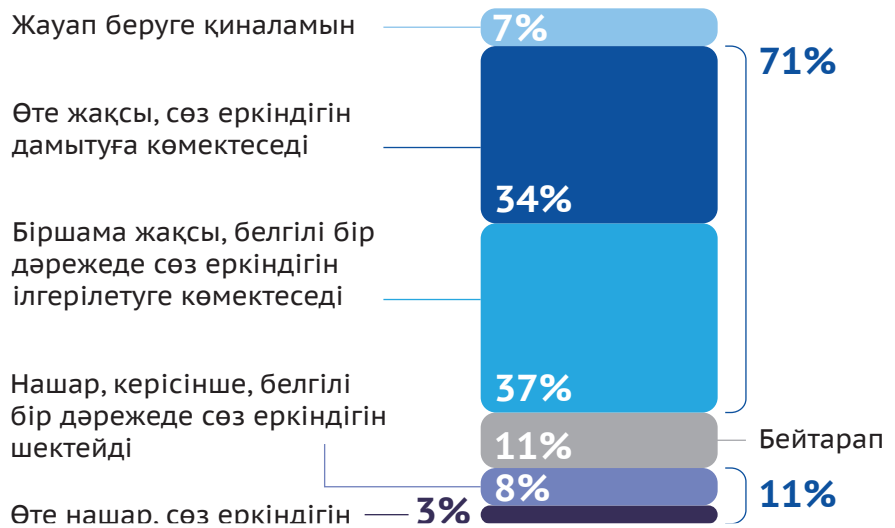
- БАҚ-ты цифрландыру қазіргі заманғы медиа кеңістіктің дамуының ажырамас бөлігі және респонденттердің көпшілігінің оң бағасын алады. Цифрландыру әртүрлі ақпарат көздеріне жедел қол жетімділікті қамтамасыз ету арқылы сөз еркіндігін ілгерілетуге көмектеседі. Интернеттегі ресурстар арқылы әртүрлі ақпарат көздеріне қол жеткізу сөз еркіндігі мен балама ақпарат алу мүмкіндігінің маңызды құрамдас бөлігі. БАҚ-ты цифрландыру және онлайн-медианың пайда болуы азаматтардың хабардар болуына көмектеседі және оларға тәуелсіз және сенімді ақпарат алу арқылы сыни ойлау дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді.

Бұқаралық ақпарат құралдарын цифрландыруды респонденттердің көпшілігі (71%) жағымды құбылыс ретінде қабылдайды және бұл белгілі бір дәрежеде сөз еркіндігін ілгерілетуге көмектеседі деп санайды. Тек 11% - ы бұқаралық ақпарат құралдарын цифрландыруға теріс қарайды және бұл сөз еркіндігін шектеуге ықпал етеді деп санайды.

14-кесте. Сіздің ойыңызша, бұқаралық ақпарат құралдарын цифрландыру және әлеуметтік желілерді дамыту елдегі сөз еркіндігі деңгейіне қалай әсер етеді?

N = 212, барлық респонденттер

Респонденттердің жұмыс тәжірибесі тұрғысынан БАҚ-ты цифрландыруға қатысты елеулі айырмашылықтар анықталған жоқ. Алайда, тәжірибесі аз мамандар бұқаралық ақпарат құралдарын цифрландыруды оң құбылыс деп санайды (40%).

14-кесте. Сіздің ойыңызша, бұқаралық ақпарат құралдарын цифрландыру және әлеуметтік желілерді дамыту елдегі сөз еркіндігі деңгейіне қалай әсер етеді?

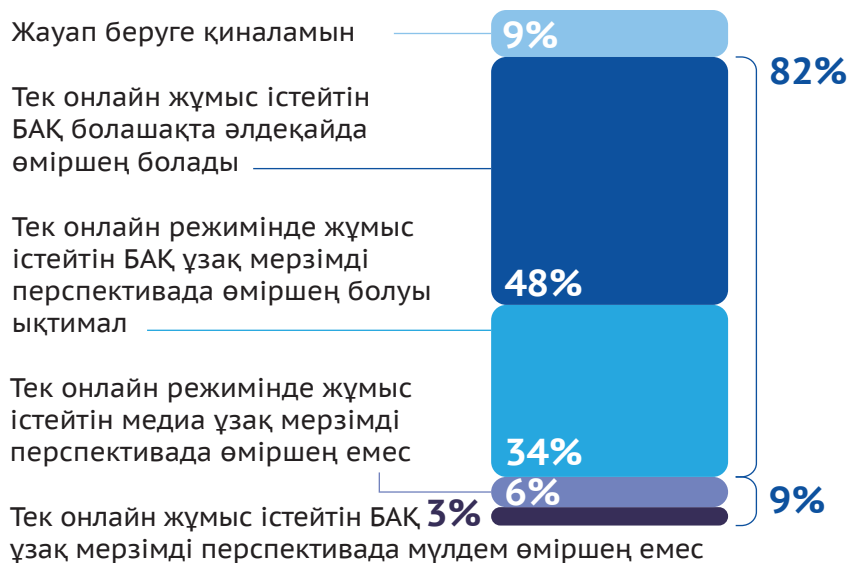
	Барлығы	Жұмыс тәжірибесі		
		10 жыл және одан аз	10 жылдан астам	Бас тарту
Өте нашар, сөз еркіндігін қатаң шектеуге ықпал етеді	3%	3%	1%	9%
Нашар, керісінше, белгілі бір дәрежеде сөз еркіндігін шектейді	8%	7%	7%	18%
Бейтарап	11%	9%	15%	0%
Біршама жақсы, белгілі бір дәрежеде сөз еркіндігін ілгерілетуге көмектеседі	37%	34%	43%	36%
Өте жақсы, сөз еркіндігін дамытуға көмектеседі	34%	40%	28%	18%
Жауап беруге қиналамын	7%	7%	6%	18%

Респонденттерден тек онлайн режимінде жұмыс істейтін БАҚ-тың болашағын бағалауды сұрады. Сауалнамаға қатысқандардың көпшілігі (82%) интернет-БАҚ-тың болашағы белгілі бір дәрежеде өміршең деп санайды.

15-кесте. Тек онлайн режимінде жұмыс істейтін БАҚ-тың даму перспективаларын қалай бағалайсыз?

N = 212, барлық респонденттер

Егер осы мәселе бойынша жауаптарды жұмыс тәжірибесі тұрғысынан бөлуді қарастыратын болсақ, онда топтар арасында айтарлықтай айырмашылық байқалмайды.

15-кесте. Тек онлайн режимінде жұмыс істейтін БАҚ-тың даму перспективаларын қалай бағалайсыз?

Тек онлайн жұмыс істейтін БАҚ ұзақ мерзімді перспективада мүлдем өміршең емес

Тек онлайн режимінде жұмыс істейтін медиа ұзақ мерзімді перспективада өміршең емес

Тек онлайн режимінде жұмыс істейтін БАҚ ұзақ мерзімді перспективада өміршең болуы ықтимал

Тек онлайн жұмыс істейтін БАҚ болашақта әлдеқайда өміршең болады

Жауап беруге қиналамын

	Барлығы	Жұмыс тәжірибесі		Бас тарту
		10 жыл және одан аз	10 жылдан астам	
Тек онлайн жұмыс істейтін БАҚ ұзақ мерзімді перспективада мүлдем өміршең емес	3%	4%	1%	0%
Тек онлайн режимінде жұмыс істейтін медиа ұзақ мерзімді перспективада өміршең емес	6%	6%	4%	9%
Тек онлайн режимінде жұмыс істейтін БАҚ ұзақ мерзімді перспективада өміршең болуы ықтимал	34%	35%	38%	9%
Тек онлайн жұмыс істейтін БАҚ болашақта әлдеқайда өміршең болады	48%	48%	49%	45%
Жауап беруге қиналамын	9%	7%	8%	36%

*Тріктеу талдау үшін жеткіліксіз. Деректер тек танысу үшін ұсынылады.

Кей сарапшылардың пікірінше, цифрлық медиа барған сайын танымал бола түсуде, ал теледидар мен басқа ақпарат көздері артта қалды. Мұның себебі – тек онлайн-медианың жеделдігі ғана емес, сонымен қатар адамдардың әртүрлі көздерден сенімді ақпарат алу және әртүрлі көзқарастармен танысу қажеттілігі.

«Олар теледидарда көрсетілгендер терезенің сыртында көрсетілгендерге сәйкес келмейтінін түсінді, өйткені олар өздері супермаркетке, дүкенге, мектепке, жұмысқа барады. Сондықтан олар басқа ақпарат көздерін іздейді».

Блогер, журналист

«Интернет – бұл бүкіл адамзат үшін игілік. Адамдардың өз ойын білдіруге, тыңдауға, басқаларды көруге мүмкіндігі. Бұл сыни тұрғыдан ойлау мен салауатты сыни ойлауды дамытудың абсолют мүмкіндігі».

Құқық қорғаушы

Сарапшылардың пікірінше, мемлекеттік басқару жүйесіндегі цифрландыру процестері оң құбылыс, өйткені журналистер мен басқа да мүдделі тұлғалар әртүрлі деректерге ашық қол жеткізе алады (мысалы, <https://data.egov.kz> порталында) және деректерді өз бетінше талдап, нәтижелерін жариялай алады.

Азаматтар әртүрлі көздерден балама ақпарат ала алуы тиіс, бұл онлайн-ресурстарға қолжетімділікпен қамтамасыз етіледі.

Цифрландыру процестерінің сөз еркіндігі контекстінде оң және теріс жақтары бар:

Цифрландырудың артықшылықтары:

- + Елдегі сөз еркіндігі жағдайын жақсартуға ықпал етеді, өйткені цифрландыру ақпараттың жақсы таралуына ықпал етеді және баспа құралдарына қарағанда үлкен аудиторияға қол жеткізуге мүмкіндік береді.
- + Жеделділік. Цифрлық технологиялар бұқаралық ақпарат құралдарының дамуына оң әсер етеді: олар ақпаратты тезірек өңдеуге және жариялауға, сапалы материалдар жасауға мүмкіндік береді.
- + Оқырмандардан кері байланыстың болуы.
- + Әртүрлі көзқарастармен танысу мүмкіндігі.
- + Контент (жаңалықтар немесе басқа сипаттағы) шығарғысы келетіндер үшін бастапқы кезеңдегі аз шығындар.
- + Мемлекеттік ақпараттық тапсырысты талқылау аясында, сарапшылар процестерді цифрландыру қаржыландыру туралы шешім қабылдауда адами фактордың әсерін болдырмауға көмектеседі деген пікір айтты.

Цифрландырудың кемшіліктері:

- Онлайн-басылымдар кибершабуылдар мен бот шабуылдарға әлсіз. Сонымен қатар сайтқа немесе әлеуметтік желі платформаларына кіруді мемлекеттік органдар бұғаттауы мүмкін.
- Цифрлық ресурстарға қолжетімділікті қамтамасыз ету интернет провайдерлерінің мемлекеттік органдармен қарым-қатынасына байланысты. Мемлекеттік органдар интернет провайдерлерінің қызметін реттейді және қадағалайды, нәтижесінде цифрлық ресурстарға қол жеткізу саясатына ықпал ету мүмкіндігіне ие болады. Егер мемлекеттің интернет-провайдерлерге қысым жасау тетіктері болса, бұл пайдаланушылардың ресурстарға қол жетімділігін қамтамасыз етуге әсер етуі мүмкін.
- Пайдаланушылардың дербес деректерді қорғау туралы ақпараттануы төмен. Пайдаланушылар қауіпсіздіктің орнына ыңғайлылықты қалайды. Бұл ретте Қазақстанда жұмыс істейтін көптеген компаниялар дербес деректердің қауіпсіздік стандарттарын өздері түсінбейді не сақтамайды. Азаматтар цифрлық сауатқа ие болуы керек және олардың деректерін қалай басқара алатынын білуі керек (келісім беру, оны қайтарып алу, деректердің қалай сақталатынын білу).

Цифрландырудың артықшылықтары:

- + Жалпы алғанда, коммуникацияларды цифрландыру және әлеуметтік желілерді дамытуды сарапшылар оң құбылыс ретінде атап өтеді. Сарапшылар бұл, мысалы, белгілі бір мәселелерді шешу үшін жекелеген мемлекеттік органдардың басшыларына тікелей жүгінуге мүмкіндік беретінін көрсетеді.

Цифрландырудың кемшіліктері:

- Жасанды интеллект технологиясының дамуы суреттер мен бейнелерді қолдан жасауға мүмкіндік береді, жалған ақпараттың таралуына ықпал етеді және журналистерге қарсы қолданылуы мүмкін. Сонымен қатар көптеген азаматтарда кескіндер мен бейнелерді сенімділікке тексеру дағдылары жоқ.
- Цифрландырудың кемшілігі – билік цифрлық кеңістікті өздеріне ұнамайтын ресурстармен күресу үшін пайдаланадыю

«Бұл [бұқаралық ақпарат құралдарын цифрландыру] біздің қоғамды ашық ету үшін мүмкіндіктер туғызды. Егер бір жерде бірдеңе болса, онда әлеуметтік желілердің арқасында егер бұл шын мәнінде маңызды және қызықты ақпарат болса, жарты сағаттан кейін бұл туралы бүкіл Қазақстан білуі мүмкін».

Блогер, журналист

«Кейде қандай да бір сыни материал, тергеу жазды делік. Бірнеше минут ішінде, 15 минутта, ондаған адам келіп, мұның жалған деп пікір қалдырды. Сіз ештеңе түсінбейсіз. Бізде керемет әкім бар. Шындығында, мұндай нәрсе жоқ, тез әрі көптеген адам болуы қиын».

Блогер, журналист

«Егер біз баспа және цифрлық медианы салыстыратын болсақ, әрине, цифрлық үшін, бір жағынан, бірінші кезеңде үлкен шығындар, материалдық шығындар қажет емес: өз аккаунтыңды ашып, оны айналдыра бер. Қаласаң - Telegram арна, қаласаң - YouTube және т.б. Иә, бұл керемет. Бірақ, екінші жағынан, баспа құралдарын жабу оңай емес. Сот қажет, шешім қажет. Мұнда бұғаттай салады, БАҚ жоқ».

Журналист, азаматтық белсенді

Сөз еркіндігі контекстінде Қазақстандағы цифрлық құқықтарды қамтамасыз етуді бағалау

Цифрлық құқықтарды дамыту

Зерттеу көрсеткендей, елдегі цифрлық құқықтар нашар дамыған және тек қалыптасудың бастапқы сатысында. Мәселелердің бірі мамандардың жетіспеушілігі және уәкілетті органдар өкілдерінің қабілетсіздігі. Цифрлық технологиялардың дамуымен цифрлық құқықтар туралы мәселенің өзектілігі артатын болады. Жағдайды жақсарту үшін тиісті заңнаманы әзірлеу және құзыретті сарапшыларды тарту қажет.

Цифрлық құқықтар деп сарапшылар келесі элементтердің жиынтығын түсінеді:

- Цифрлық технологияларды (интернетті ғана емес, жалпы цифрлық технологияларды) пайдалану кезінде туындайтын адам құқықтары;
- Интернеттен және әлеуметтік желілерден ақпарат іздеуге және өңдеуге байланысты құқықтар (ақпарат іздеу, қызметтерді алу, интернетте өз пікірін білдіру құқығы);
- Қауіпсіздік және құпиялылық кепілдігі, дербес деректерді қорғау, пайдаланушылардың сәйкестігі;
- Интернеттегі ақпаратқа қол жеткізу;
- Сапалы үздіксіз интернетке қол жеткізу.

«Бізде қазір әртүрлі нейро-желілер бар, олар қазір суреттер жасап, оған өте ұқсас дауысты қоя алады, тіпті өз дауысыңызды қайталай алады. Міне, сіз өзіңізді қалай қорғайсыз?».

Журналист

«Әрине, цифрлық құқықтар өте маңызды. Өйткені, олар тағы да, бақытымызға орай, мемлекет тарапынан жеткілікті түрде реттелмеген. Сондықтан бұл біз қорғауымыз керек еркіндік аумағы».

Құқық қорғаушы

Сауалнама барысында респонденттерден Қазақстанда цифрлық құқықтар тақырыбы қаншалықты дамығанын бағалау сұралды. Сауалнамаға қатысқандардың көпшілігі (69%) бұл тақырып дамымаған немесе мүлдем дамымаған деп санайды.

16-кесте. Сіздің ойыңызша, Қазақстанда цифрлық құқықтар тақырыбы қаншалықты дамыған?

N = 212, барлық респонденттер

Жұмыс тәжірибесі тұрғысынан бұл мәселе бойынша айтарлықтай айырмашылықтар анықталған жоқ.

16-кесте. Сіздің ойыңызша, Қазақстанда цифрлық құқықтар тақырыбы қаншалықты дамыған?

	Барлығы 212	Жұмыс тәжірибесі		Бас тарту 11*
		10 жыл және одан аз 129	10 жылдан астам 72	
Мүлдем дамымаған	19%	19%	19%	9%
Біршама дамымаған	50%	50%	50%	55%
Ешқайсы емес	9%	9%	7%	18%
Біршама дамыған	10%	11%	10%	9%
Өте жақсы дамыған	1%	2%	0%	0%
Жауап беруге қиналамын	11%	10%	14%	9%

* Үлгі талдау үшін жеткіліксіз. Деректер тек ақпараттық мақсатта берілген.

Сарапшылардың пікірінше, цифрлық құқықтарды ілгерілету және қорғаумен айналысатын қауымдастық оның қалыптасуының бастапқы кезеңінде ғана, ал бағыттың өзі дамуын жалғастыруда. Цифрлық құқықтардың нормалары тіпті халықаралық заңнамада да толық пысықталмаған және бұл тұжырымдаманың әртүрлі түсіндірмелері бар. Кей сарапшылар тіпті азаматтық қоғамдағы әріптестерінің арасында цифрлық құқықтарды немесе цифрлық ортадағы адам құқықтарын мойындамау бар екенін мойындайды. Осы себепті цифрлық құқықтарға қатысты ұғымдар мен тұжырымдарды түсіндіру маңызды.

Бұл бағытта цифрлық құқықтармен айналысатын мамандар мен құқық қорғаушылардың тапшылығы байқалады. Сонымен қатар кейбір сарапшылар цифрлық технологияларды қолдану саласындағы заңнаманы әзірлеуге жауапты уәкілетті органдар мен заң шығарушы билік өкілдерінің қабілетсіздігі мәселесін көрсетеді. Сарапшылардың пікірінше, жасанды интеллект сияқты цифрлық технологиялардың дамуымен бұл мәселенің өзектілігі арта түседі. Сондықтан заң шығару процесіне тиісті білімі мен құзыреті бар сарапшыларды тарту керек.

«Біздің билік пен мемлекеттік органдар үшін цифрлық құқықтар әзірге жеке тұжырымдаманы білдірмейді».

Құқық қорғаушы

«Ең дұрысы, біз азаматтық қоғам ретінде мұны түсінетін және заң шығарушыларға кеңес бере алатын және жұмыс топтарына кіре алатын сарапшылар пулын құруымыз керек, әсіресе осындай күрделі тақырыптар бойынша. Ал жасанды интеллектті реттеу бойынша бірінші кезекте».

Журналист

Сарапшылардың пікірінше, қазіргі уақытта заңнама цифрлық құқықтарды қорғауды жеткіліксіз қамтамасыз етеді, оған онлайн пікірлер жазу кезінде пайдаланушылардың анонимділігінің сақталмауы кіреді.

Кейбір сарапшылар қазіргі уақытта цифрлық құқықтарды сақтау құлыптарды айналып өтуге және биліктің шектеулі ресурстарына қол жеткізуге мүмкіндік беретін VPN қызметтерін пайдалану мүмкіндігінің арқасында жүзеге асырылады деп санайды.

Цифрлық құқықтар және сөз еркіндігі

Цифрлық құқықтар мен сөз еркіндігі бір-бірімен тығыз байланысты. Тиісінше, әлеуметтік желілер Қазақстанда сөз еркіндігін жүзеге асыруда маңызды рөл атқарады. Алайда, цифрлық құқықтарды қамтамасыз ету, билік тарапынан шектеулер болғандықтан, төмен деңгейде. Азаматтардың өз ойын білдіру еркіндігіне және интернетке толыққанды қол жеткізуіне кепілдік беретін тетіктерді құруға ұмтылу қажет.

Көптеген сарапшылардың пікірінше, сөз еркіндігі мен цифрлық құқықтар бір-бірімен байланысты. Интернет кеңістігінде азаматтардың өзінен тыс құқықтары болуы керек.

Сауалнамаға қатысқан сарапшылар цифрлық құқықтарды қамтамасыз ету өте маңызды деп санайды, өйткені қазіргі уақытта интернет наразылық білдірудің және кез келген мәселені шешудің жалғыз мүмкіндігі болып қала береді.

«Тәжірибе көрсеткендей, интернетте адамдар қаншалықты наразы болса, соғұрлым оған назар аудару мүмкіндігі жоғары болады».

Журналист, саяси белсенді

«Бізде мемлекеттік басылымда жұмыс істей отырып, бір немесе басқа пікір жаза алмайтын таныстарымыздың мысалдары бар. Ал интернетте олар бұл туралы жаза алады».

Заңгер, құқық қорғаушы

Сонымен қатар, сарапшылардың пікірінше, қазіргі уақытта әлеуметтік желілер Қазақстандағы сөз еркіндігін қамтамасыз етудің негізгі компоненттерінің бірі. Бұл танымал әлеуметтік желілердің платформалары Қазақстанның юрисдикциясынан тыс орналасқандығына және тиісінше жергілікті билік оларды жергілікті интернет-БАҚ сияқты оңай жаба алмайтындығына байланысты.

Алайда сарапшылар бұл жағдайда үкімет интернетке қол жетімділікті шектеу сияқты басқа шараларды қолдана алатындығын атап өтті, бұл билік органдарының барлық күш-жігері азаматтардың кез келген сылтаумен әлеуметтік желілерге қол жетімділігін шектеуге бағытталады деген алаңдаушылық туғызады.

Сарапшылардың пікірінше, бүгінгі таңда билік интернетке және жеке сайттарға кіруді шектеуге немесе интернетті толығымен бұғаттауға мүмкіндігі бар. Бұл тәжірибе адамдардың ақпаратқа қол жеткізуін шектеп қана қоймайды, сонымен қатар дәлелдемелер жинауға және құқық бұзушылықтарды құжаттауға мүмкіндік бермейді. Осылайша, азаматтардың құқықтарының кең ауқымы бұзылады.

Интернет-көздердің жұмысына сайттардың техникалық ақауларын тудыруы мүмкін бот шабуылдарын ұйымдастыру арқылы кедергі болуы мүмкін. Бот шағымдарының толқынына байланысты әлеуметтік медиа аккаунттарын жою жағдайлары да айтылады.

Сарапшылар Pegasus тыңшылық бағдарламалық жасақтамасын цифрлық және жалпы адам құқықтарын бұзу құралдарының бірі деп атайды.

«Бірнеше минут ішінде арнаға жүздеген теріс пікірлер түсіп жатыр. Осылайша, осы шағымдар мен толассыз ағынның салдарынан менің қаралымдарым төмендеді».

Журналист, саяси белсенді

«Қаңтар айындағы оқиғалар кезінде біз зерттеген және қызықтырған нәрсе, мысалы, интернет байланысы қалай өшірілді. Ол кезде ресми құжаттар, хат-хабарлар, ештеңе болған жоқ. Бір телекоммуникация компаниясы оларға жай ғана қоңырау шалып, өшіру керектігін айтқанын мәлімдеді. Яғни, осылай жұмыс істейді. Бірақ бұл заңды мемлекетте болмауы керек».

Құқық қорғаушы

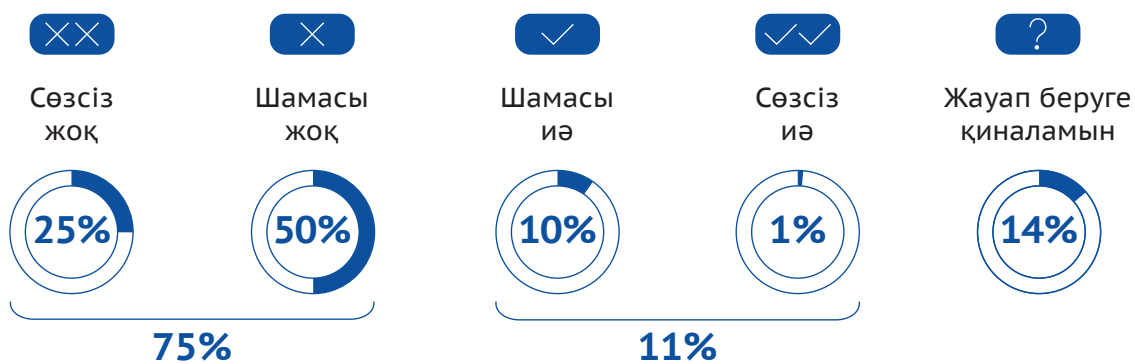
«Бізде ұзақ уақыт бойы мемлекеттің ұстанымы және мемлекет тарапынан интернетке қатысты барлық нәрсе зұлымдық деген көзқарас болды. ... Интернеттің дамуымен мемлекет [Интернетті] аздап реттеуді ойлайды».

Заңгер, құқық қорғаушы

Сауалнамаға қатысушылардың көпшілігі (75%) Қазақстанда цифрлық құқықтар толық көлемде қамтамасыз етілмейді деп санайды. Респонденттердің тек 11% - ы Қазақстанда бұл құқықтар белгілі бір дәрежеде сақталады деп санайды.

17-кесте. Қазіргі уақытта біздің елде цифрлық құқықтар толық қамтамасыз етіледі деп ойлайсыз ба?

N = 212, барлық респонденттер

Осы мәселе бойынша жауаптарды топтар арасында бөлуге келетін болсақ, 10 жылдан аз тәжірибесі бар респонденттер арасында үлкен тәжірибесі бар респонденттермен салыстырғанда цифрлық құқықтар сөзсіз қамтамасыз етілмейді (29%) деп санайтындардың үлесі біршама жоғары.

17-кесте. Қазіргі уақытта біздің елде цифрлық құқықтар толық қамтамасыз етіледі деп ойлайсыз ба?

* Үлгі талдау үшін жеткіліксіз. Деректер тек ақпараттық мақсатта берілген.

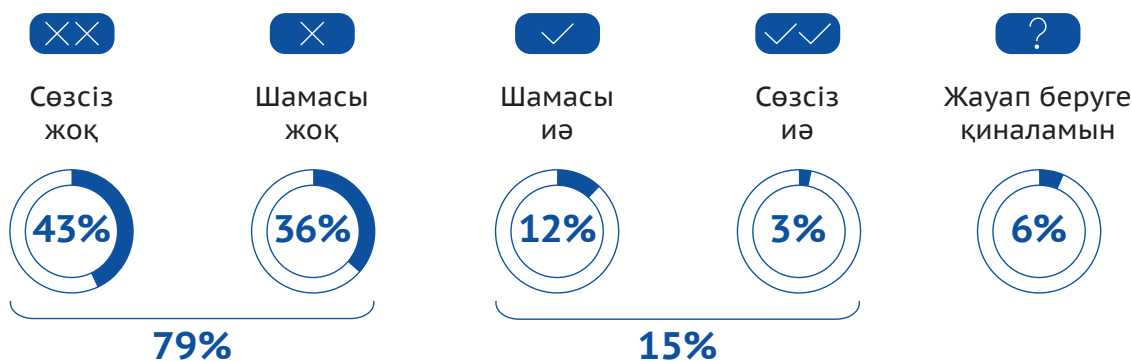
Иифрлық ресурстарға қол жеткізу

- Зерттеуге сәйкес, Қазақстанда негізінен сапалы интернетке қолжетімділіктің шектеуіне, цифрлық сауаттың төмендігіне, мемлекеттік құрылымдардың контентті бұғаттауына байланысты цифрлық ресурстарға тең қолжетімділік қамтамасыз етілмеген. Сонымен қатар кибер алаяқтық жағдайлары жиі кездеседі. Цифрлық ресурстарға қолжетімділікті дамыту, ақпарат пен дербес деректерді қорғау, сондай-ақ азаматтардың цифрлық сауатын арттыру маңызды.

Цифрлық ресурстарға қол жеткізуге қатысты респонденттердің көпшілігі (79%) елдің барлық азаматтарының барлық цифрлық ресурстарға тең қол жетімділігімен келісе алмайды.

18-кесте. Сіздің ойыңызша, елдің барлық азаматтары барлық цифрлық ресурстарға тең қол жеткізе алады деп айтуға бола ма?

N = 212, барлық респонденттер

Жұмыс тәжірибесі аз адамдар арасында елдің барлық азаматтарының цифрлық ресурстарға тең қол жетімділігімен келіспейтіндер едәуір көп (52%).

18-кесте. Сіздің ойыңызша, елдің барлық азаматтары барлық цифрлық ресурстарға тең қол жеткізе алады деп айтуға бола ма?

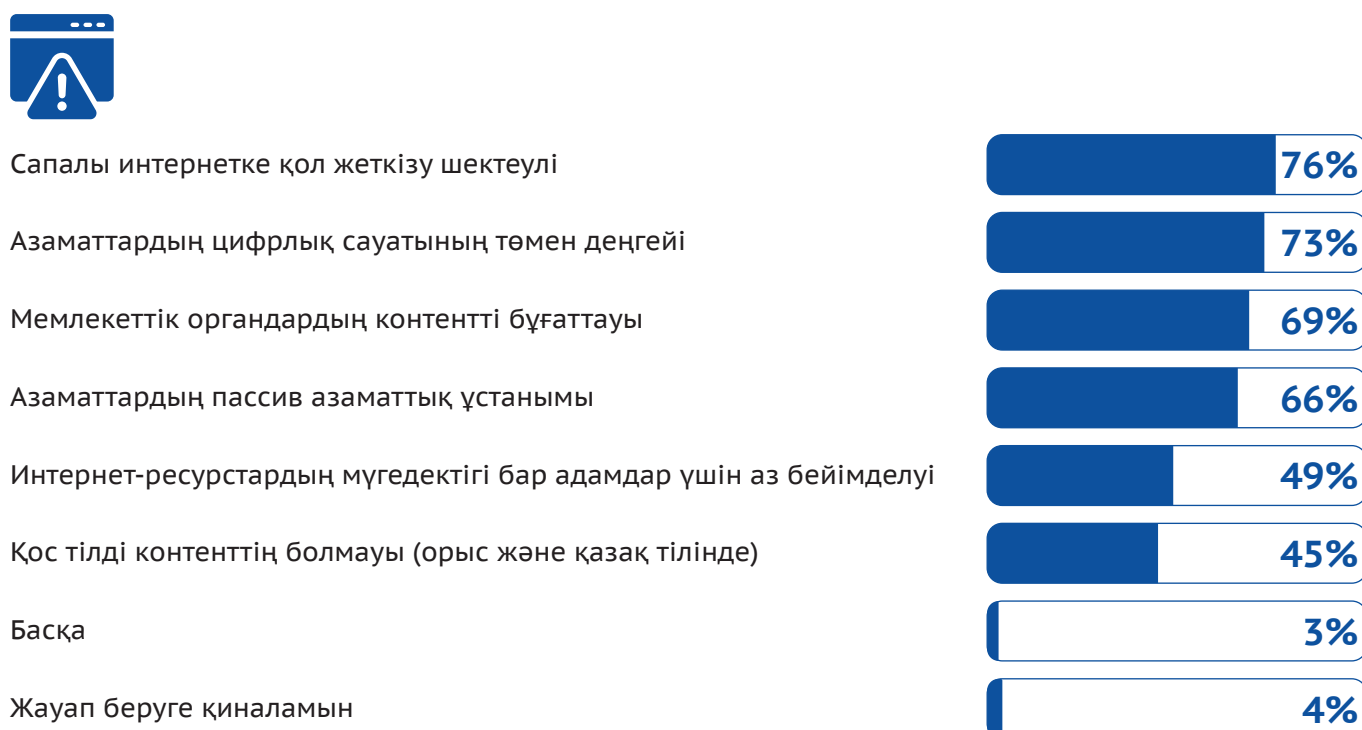

* Үлгі талдау үшін жеткіліксіз. Деректер тек ақпараттық мақсатта берілген.

Респонденттердің пікірінше, барлық азаматтардың цифрлық ресурстарға тең қол жеткізе алмауының басты себебі – сапалы интернетке қолжетімділіктің шектелуі (76%), сондай-ақ азаматтардың цифрлық сауатының төмендігі (73%) және мемлекеттік құрылымдардың контентті бұғаттауы (69%).

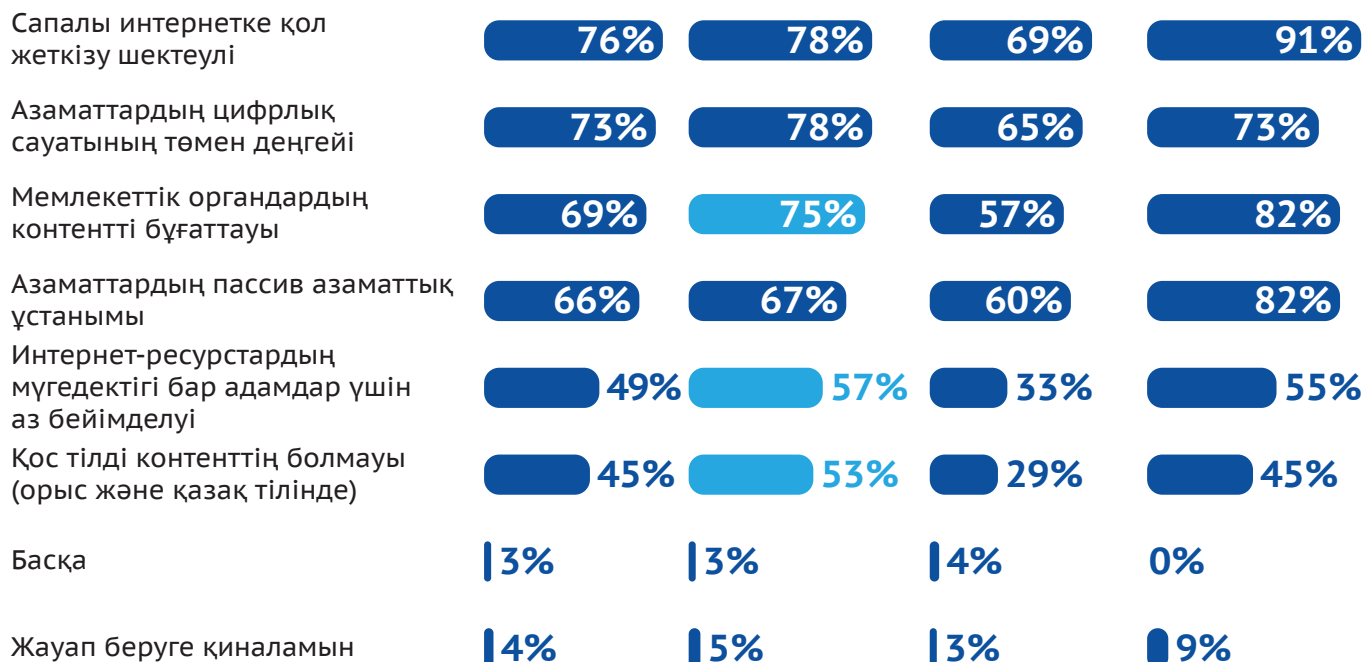
19-кесте. Барлық азаматтардың барлық цифрлық ресурстарға тең қол жеткізуіне не кедергі деп ойлайсыз?

N = 212, барлық респонденттер

Тәжірибесі аз респонденттер цифрлық ресурстарға қол жеткізуге кедергі ретінде мемлекеттік құрылымдардың контентті бұғаттауын (75%), мүгедектігі бар адамдар үшін онлайн ресурстардың төмен бейімделуін (57%) және екі тілді контенттің жоқтығын (53%) жиі атап өтті.

19-кесте. Барлық азаматтардың барлық цифрлық ресурстарға тең қол жеткізуіне не кедергі деп ойлайсыз?

* Үлгі талдау үшін жеткіліксіз. Деректер тек ақпараттық мақсатта берілген.

Сарапшылар цифрлық ресурстарға тең қол жеткізуге кедергі келтіретін келесі факторларды атап өтті:

- **Интернеттің таралуы.** Сарапшылардың пікірінше, Қазақстанда интернеттің таралуы, әсіресе ауылдық жерлерде, әлі де шектеулі. Бұл теңсіздік әсіресе пандемия кезінде мектеп оқушылары мен студенттер қашықтықтан оқыту режиміне көшкен кезде байқалды. Сонымен қатар тіпті ірі қалаларда да қаланың кейбір учаскелерінде интернетті қамту проблемалары бар. Билік құрылымдары интернетті қамтуды әдейі кеңейтуге мүмкіндік бермейді деген пікір бар.

«Яғни мемлекет, барлық жерде интернет болатындай саясат қабылдады. Бірақ мен бір ауылда болдым, онда тек мектеп қабырғасында интернет бар. Яғни, Wi-Fi орнатылған және ауылда интернет бар деп есептеледі, бірақ ол, шын мәнінде, жоқ».

Блогер, журналист

«Тіпті шалғайдағы ауылдар туралы айтпай-ақ, метроға түсіп бара жатқанда қалалар арасында жүргенде [интернет жоқ]. Дүние жүзінде барлық жерде жер асты болса да, ұялы байланыс та, Интернет те бар».

Блогер, журналист

- **Телекоммуникация провайдерінің монополиясы.** Елде бірнеше интернет-провайдерлер болса да, олардың барлығы негізгі провайдердің инфрақұрылымын пайдаланады, бұл орталықтан ажыратуға мүмкіндік береді.

«Бізде митиң өткізілетін жерде ғана емес, бес-алты радиус блокта да мобильді интернетті өшіруге болатын қосқыш бар».

Блогер, журналист

- **Мүгедектігі бар жандарға арналған сайттар мен қосымшалардың бейімделгіштігі төмен.** Көру немесе есту қабілеті нашар адамдар интернеттегі ресурстарды пайдалану кезінде жиі қиындықтарға тап болады. Сайттар көбінесе инклюзив стандарттарға сәйкес келмейді.

«Мен бұл мәселеге өзім тап болдым. Көру, есту деңгейі төмен адамдар мемлекеттік органдардың қызметі туралы ақпарат алу мәселелерінде өте шектеулі екені белгілі болды. Мысалы, қарапайым адамға оңай нәрсе, олар үшін мәселе, ақпаратқа қол жеткізу. Сонымен қатар, әрине, барлығына, соның ішінде журналистерге де ақпаратқа қол жеткізу мүмкіндігі».

Медиа-заңгер

- **Халықтың төмен табысы.** Табысы төмен халық топтары, егер олар интернет қосылымын төлей алмаса немесе интернетке қосылу үшін құрылғы немесе жабдық сатып ала алмаса, цифрлық ресурстарға қол жеткізуде де шектелуі мүмкін.

Цифрландырудың өсіп келе жатқан қарқыны және әртүрлі сервистердің, соның ішінде мемлекеттік басқару саласында пайда болуы да белгілі бір салдарға әкеп соғады және жаңа міндеттемелер туғызады. Жаңа, күрделі процестер пайда болады. Мәселен, технологияның дамуымен кибер алаяқтық дамиды. 2017 жылдан бастап Қазақстанда киберқылмыстарды тергеу бойынша бірнеше оқыту іс-шаралары өткізілді, киберқауіпсіздік туралы бірқатар құжаттар (мысалы, 2017 жылғы 30 маусымдағы киберқауіпсіздік тұжырымдамасы («Қазақстанның киберқауіпсіздігі»), киберқылмыстарды тергеу алгоритмі практикалық құралы (іс жүргізу құжаттарын жасау ерекшеліктері), 2019) жарияланды, сондай-ақ киберполиция пилоттық жобасы іске қосылды. Алайда сарапшылар бұл технологиялар интернет-алаяқтық жағдайларын ашу үшін ғана емес, сонымен қатар азаматтық қоғам өкілдері мен журналистерге қарсы пайдалану үшін жеке деректерді жинау үшін де қолданылады деп санайды.

EGov жүйесінде бірқатар түсініксіз жайттар бар, мысалы, онлайн құжаттарға тіркеу және қол қою үшін NCALayer қосымшасын орнату қажеттілігі. Көптеген пайдаланушылар бұл қолданбаның қалай жұмыс істейтінін, оның қандай функциялар орындайтынын және пайдаланушының компьютерінің қауіпсіздігіне қауіп төндіретінін түсінбейді.

Барлық жерде цифрландыру, атап айтқанда, ақпаратты цифрлық форматта, азаматтардың дербес деректерін қорғау саласындағы жаңа міндеттемелерге әкеп соғады. Сарапшылар тұтынушылардың заңсыз жолмен алынған мәліметтер базасын пайдалану тәжірибесі кең таралғанын айтады. Мұндай құқық бұзушылықтарда тіпті халықаралық компаниялардың өкілдіктері де байқалды.

«Электрон үкімет – бұл цифрлық даму министрлігі белсенді түрде ілгерілетіп келе жатқан ресімделген модель. Негізінде, бұл адамдар, сарапшылар үшін түсініксіз, көптеген сәттерде бәрі қалай жабдықталған, қалай жұмыс істейді және болашақта қалай қолданылатыны түсініксіз».

Құқық қорғаушы

«Өкінішке қарай, айтишниктерді, барлық киберқауіпсіздік мамандарын немесе басқа да осындай мәселелер бойынша оларды азаматтық қоғамның қызметіне тарту өте қиын, өйткені бізде бүкіл нарық мемлекетке байланған».

Құқық қорғаушы

Цифрлық құқықтарды қамтамасыз ету үшін қажетті шаралар

Сарапшылардың пікірінше, цифрлық құқықтарды толыққанды қамтамасыз ету үшін мынадай шаралар қажет:

- Барлық жерде, соның ішінде ауылдық жерлерде де сапалы интернеттің техникалық қолжетімділігін қамтамасыз ету.

«Спутниктік интернет ауылдық жерлерде қолжетімділікті қамтамасыз етуге көмектеседі деген үміт болды. Бірақ әзірге, өкінішке қарай, болжамдар көңіл көншітпейді».

Құқық қорғаушы

- Интернетті бұғаттау тәжірибесін тоқтату керек, өйткені төтенше жағдайларда да бұл негізсіз және адамның цифрлық құқықтарын бұзады. Азаматтар әрқашан ақпаратқа қол жеткізуі керек. Сарапшылар киберқылмыстарды, соның ішінде интернетті өшіру мәселелерін тергеу үшін тәуелсіз орган құру қажеттілігін айтады.

«Адамдар арасындағы қарым-қатынасты жасанды түрде шектеу одан да көп қауіп төндіреді. Бұл адам құқықтарын, цифрлық құқықтарды өрескел бұзу ғана емес, сонымен қатар адамдардың өміріне өте жағымсыз әсер етуі мүмкін».

Құқық қорғаушы

«Интернетті бұғаттау сіздің цифрлық құқықтарыңызды бұзады. Сіз банкоматқа бара алмайсыз, ақша ала алмайсыз, бірдеңе төлей алмайсыз».

Журналист

- Телекоммуникация нарығын, атап айтқанда интернет қамтамасыз ету нарығын монополиясыздандыру, бұл бәсекелестік құруға және көрсетілетін қызметтердің сапасын арттыруға мүмкіндік береді, сондай-ақ барлық азаматтар үшін интернетке тең қолжетімділікті қамтамасыз етеді. Интернет қызметтері нарығын монополиясыздандыру интернетті толық өшіруге мүмкіндік бермейді.

«Интернет қамтамасыз етудегі монополия мәселесін шешу. Қалай болғанда да, бізде бірнеше провайдер бар, бірақ олар бәрібір тікелей Қазақтелекомға тәуелді. Осыған сүйене отырып, басқарушылардың саяси ықпал етуінің саяси факторын алып тастау керек».

Блогер, журналист

- Мемлекет цифрлық БАҚ қызметіне араласпауы керек. Әлеуметтік желілерде, мессенджерлерде және басқа да платформаларда контентті бақылауды азайту, сондай-ақ тең құқылы әріптестік шарттарында платформалармен өзара іс-қимылды жолға қою қажеттігі атап өтілді.
- Халықты қолжетімді бағада интернетке қолжетімділігін қамтамасыз ету.
- Азаматтармен цифрлық сауат пен медиа сауат деңгейін (оның ішінде фактчекиң және тергеу дағдыларын), сондай-ақ цифрлық этикет деңгейін арттыру мақсатында жүйелі ақпараттық жұмыс жүргізу.

«Қазір мінез-құлық, сыртқы келбет, дауыс пен басқаларды имитациялай алатын технологияны қолдану арқылы жаңылыстыру әлдеқайда оңай».

Құқық қорғаушы

«Бұл ағарту, цифрлық ағарту мәселесі болуы керек. Азаматтарды тәрбиелеуде цифрлық этикет пен азаматтардың тәуелсіздігін, жетілуін, цифрлық жетілуін құптау керек».

Құқық қорғаушы

- Қазақ және орыс тілдерінде екі тілді контент құру қажеттілігі айтылды. Сарапшылар қоғамның қажеттіліктері мен сұраныстарын қанағаттандыру үшін екі тілде контент жасау қажет екенін бірнеше рет атап өтті.

«Бұл қазірдің өзінде елдің қоғамдық өмірі, бұл болашақ. Бұл екі тілде сұраныс бар деген қоғамның сұранысы».

Журналист

«Әрине, қазақтілді контент дамуы керек, дәл осы туралы жазатын, адам құқықтары, қоғамдық қызмет туралы жазатын блогерлер пайда болуы керек».

Блогер

- Ауылдық жерлерде балаларды интернетке еркін қол жетімділікпен және мектептерде интернетке (компьютерлер, планшеттер және т.б.) кіруге арналған құрылғылармен қамтамасыз ету, олар сабақтан тыс уақытта қолдануға мүмкіндігі болуы керек.

Нәтижелер және зерттеу нәтижелеріне қысқаша шолу

1

БАҚ қызметі және сөз еркіндігі саласындағы заңнаманы бағалау

Жалпы, бұқаралық ақпарат құралдары мен сөз еркіндігіне қатысты нормативтік-құқықтық құжаттар туралы хабардарлық деңгейі қанағаттанарлық емес. Респонденттердің жартысынан азы Қазақстан заңнамасымен (45%) және сөз еркіндігі саласындағы халықаралық стандарттармен жақсы немесе өте жақсы таныс. ҚР «Масс-медиа туралы» заң жобасы (33%) және Ақпараттық доктрина (23%) туралы хабардарлық деңгейі одан да төмен. Жұмыс тәжірибесі – хабардарлық деңгейінде шешуші фактор: еңбек өтілі неғұрлым көп болса (10 жылдан астам), хабардарлық соғұрлым жоғары болады. Бұл уақыт өте келе кәсіпқойлар қолданыстағы заңдар мен халықаралық стандарттарды тереңірек зерттейтінін көрсетеді, бұл жарияланымдары үшін жауапкершіліктің артуына байланысты болуы мүмкін. Нормативтік актілерді мұқият зерделеу қажет.

ҚР «Масс-медиа туралы» жаңа заңы мен Ақпараттық доктрина сөз еркіндігін белгілі бір дәрежеде шектейді, цензураны күшейтеді және БАҚ-ты бақылауды арттырады, бұл, атап айтқанда, блогерлерді қудалауға және әлеуметтік желілерде шектеулер қоюға әкеп соғады деп есептеледі. Кәсіби қоғамдастықтың пікірінше, қазақстандық заңнаманың сөз еркіндігі саласындағы халықаралық стандарттарға ресми сәйкестігі кезінде, заң нормаларын нақты қолдануы айтарлықтай қиын. Бұл ретте ұлттық заңнама ескірген және қазіргі заманғы ақпараттық ортадағы сөз еркіндігіне байланысты сын-қатерлерге жауап бермейді.

2

Медиасферадағы гендерлік өкілдікті және БАҚ-та гендерлік тақырыпты жариялауды қабылдау

Сауалнама нәтижелері бойынша респонденттердің журналистика, азаматтық белсенділік және құқық қорғау салаларындағы әйелдердің өкілдігіне қатысты пікірлері екіге бөлінді. 38% әйелдер бұл салаларда жартысынан аз қамтылған деп санайды, ал 27% олардың жартысынан көбі, 21% екі жыныс бірдей қамтылған деген пікірде.

Сарапшылар жоғарыда аталған салаларда әйелдер басым деп санайды, бірақ бұл құбылыстың сексистік сипатын көрсетеді, өйткені бұл салалардағы жұмыс жоғары табыс пен беделге ие емес. Осылайша, журналистика, азаматтық белсенділік және құқық қорғау салаларында гендерлік алалау бар, ол тең емес жалақы, басшылық лауазымдардағы ерлердің басым болуы, әйелдердің еңбек нәтижелерін иемдену және т.б. көрінеді. Бұл жағдайдың пайда болуы қоғамдағы патриархал көзқарастардың басым болуымен түсіндіріледі.

Әйелдердің тырысуы мен олардың журналистика, азаматтық белсенділік және құқық қорғаудағы өкілдігінің артуына қарамастан, сарапшылар бұл салаларда бүгінгі күнге дейін гендерлік алалау мен теңсіздік бар екенін атап өтті. Бұл гендерлік теңдік үшін күресте және қоғамдағы патриархал таптаурындарды жеңуде одан әрі күш салу қажеттілігін көрсетеді.

3

Сөз еркіндігі жағдайын талдау және цензураны қабылдау

Сауалнама нәтижелері бойынша, Қазақстандағы сөз еркіндігі жағдайын сауалнамаға қатысқандардың көпшілігі (86%) нашар немесе өте нашар деп бағалады. Сөз еркіндігі құқығының орындалуын қамтамасыз етудің орнына, мемлекет оны реттеуге тырысады, бұл сарапшылар қауымдастығында үлкен алаңдаушылық тудырады. Сарапшылар сөз еркіндігінің белгілі бір шекараларын сақтау қажеттілігімен келіссе де, мемлекеттік органдар мен күш құрылымдары көбіне осы шекаралардан асып түседі деп санайды.

Сөз еркіндігін қамтамасыз етудегі басты сын-қатерлердің бірі – мемлекет сөз еркіндігі мен кез келген оппозициялық пікірді қауіп көреді. Басты проблемалардың бірі – елдегі тәуелсіз БАҚ-тың жеткіліксіздігі.

БАҚ-ты мемлекеттік қаржыландыру халыққа қолжетімді ақпараттың объективтілігі мен дұрыстығына айтарлықтай әсер етеді.

Респонденттер сондай-ақ Қазақстанда цензураның (89%), оның ресми тыйым салынғанына қарамастан және өзін цензуралаудың (88%) бар екенін айтады. Цензуралау мәселесі әсіресе мемлекет қаржыландыратын БАҚ үшін өзекті боп тұр. Респонденттердің барлығы дерлік БАҚ редакцияларының сенімді ақпаратқа қол жеткізуін тағы бір маңызды мәселе деп санайды.

Сауалнама нәтижелері бойынша, респонденттер тәуелсіз интернет-БАҚ (69%) пен ақпараттың негізгі көздері ретінде қарастырылатын жекелеген белсенділер мен сарапшылардың (43%) блогтарына сенеді.

Респонденттердің көпшілігі бұқаралық ақпарат құралдарын цифрландыруды сөз еркіндігін ілгерілетуге ықпал ететін оң құбылыс деп санайды (71%). Бұл ақпараттық технологиялардың еркін ақпаратқа қол жеткізуде және медиа кеңістігін дамытуда маңызды рөл атқаратынын көрсетеді.

Осылайша, сауалнама Қазақстандағы сөз еркіндігі жағдайына жоғары алаңдаушылық пен осы құқық кепілдіктерін, ақпарат көздерінің әртүрлілі мен осы саладағы неғұрлым ашық саясатты күшейту қажеттігін көрсетеді.

4

Сөз еркіндігі контекстінде Қазақстандағы цифрлық құқықтарды қамтамасыз етуді бағалау

Зерттеу нәтижелері Қазақстанда цифрлық құқықтар тақырыбы әлсіз дамығанын анықтады (69%). Бұл цифрлық құқықтар мен сөз еркіндігінің өзара байланысын ескере отырып, алаңдаушылық тудырады. Қазіргі әлем жағдайында сөз еркіндігін қорғау азаматтардың цифрлық құқықтарын қамтамасыз етуге тікелей байланысты.

Сауалнама Қазақстанда цифрлық құқықтар толық көлемде қамтамасыз етілмейтінін көрсетті (79%). Бұл ел азаматтарының цифрлық ресурстардың барлық артықшылықтарын пайдалану мүмкіндігінен айырылғанын білдіреді. Сапалы интернетке қол жетімділіктің шектелуі (77%), цифрлық сауаттың төмендігі (73%) және мемлекеттік құрылымдардың контентті бұғаттауы (72%) – теңсіз қолжетімділіктің негізгі себептері.

Цифрлық теңсіздік қоғамның дамуын қиындатып қана қоймайды, сонымен қатар азаматтардың өзін-өзі дамыту және өзін-өзі көрсету мүмкіндіктерін шектейді. Барлық цифрлық ресурстарға тең қолжетімділікті қамтамасыз ету және цифрлық сауатты дамыту ғана Қазақстанда цифрлық құқықтардың толық жүзеге асырылуын қамтамасыз ете алады.

Цифрлық құқықтарды қамтамасыз ету үшін қажетті шаралар:

- Барлық жерде, оның ішінде ауылдық жерлерде сапалы интернеттің техникалық қолжетімділігін қамтамасыз ету.
- Интернетті бұғаттауды тоқтату, өйткені бұл төтенше жағдайларда да ақталатын шара емес және адамның цифрлық құқықтарын бұзады.
- Телекоммуникация нарығын, атап айтқанда интернет-қамтамасыз ету нарығын монополиясыздандыру, бұл бәсекелестік құруға, демек, көрсетілетін қызметтердің сапасын арттыруға мүмкіндік береді, сондай-ақ барлық азаматтар үшін интернетке тең қолжетімділікті қамтамасыз етеді. Интернет қызметтері нарығын монополиясыздандыру интернетті кеңінен өшіруге мүмкіндік бермейді.
- Мемлекет цифрлық БАҚ қызметіне араласпауы керек. Әлеуметтік желілерде, месенджерлерде және басқа платформаларда контентті бақылауды азайту қажеттілігі атап өтілді.
- Халықты қолжетімді бағамда интернетке қолжетімділігін қамтамасыз ету.
- Азаматтармен цифрлық сауат пен медиа сауат деңгейін (оның ішінде фактчекинг және тергеу дағдыларын), сондай-ақ цифрлық этикет деңгейін арттыру мақсатында жүйелі ақпараттық жұмыс жүргізу.
- Қазақ және орыс тілдерінде екі тілді контент жасау.
- Ауылдық жерлерде балаларды интернетке еркін қол жетімділікпен және мектептерде интернетке (компьютерлер, планшеттер және т.б.) кіруге арналған құрылғылармен қамтамасыз ету, олар сабақтан тыс уақытта қолдануға мүмкіндігі болуы керек.

Қосымша

Сауалнама-онлайн

«Еркіндік Қанаты» ҚҚ Соғыс және бейбітшілікті жариялау институтымен (IWPR) бірлесіп, Қазақстанда ақпаратқа және цифрлық құқықтарға қол жеткізу туралы зерттеуді жүзеге асырады. Зерттеу аясында авторлар респонденттердің Қазақстандағы сөз еркіндігі жағдайын қабылдауының келесі аспектілерін қарастырады: қолданыстағы заңнама; цензураның, сондай-ақ өзін цензуралау элементтерінің болуы/болмауы; цифрландыру; интернет-БАҚ-тың даму перспективалары.

Біз құқық қорғаушыларды, азаматтық белсенділерді, журналистерді, блогерлерді, медиа менеджерлерді, медиа сарапшыларды, сөз еркіндігін қорғау және ілгерілету саласында жұмыс істейтін заңгерлерді, сондай-ақ барлық мүдделі және бей-жай қарамайтын азаматтарды онлайн-сауалнамаға қатысуға шақырамыз.

Сауалнамаға сілтеме біздің профиль сипаттамамызда бекітілген. Сауалнаманы толтыру 10-15 минуттан аспайды. Сіздің әр жауабыңыз біздің зерттеуіміз үшін өте құнды және үкімет пен сарапшылар қауымдастығына сөз еркіндігін қорғау және ілгерілету бойынша ұсыныстар беруге көмектеседі.

Қазақстандағы ақпаратқа және цифрлық құқықтарға қол жеткізу туралы зерттеу Еуропалық Одақтың қаржылай қолдауымен «Еркіндік Қанаты» ҚҚ және IWPR іске асыратын «Цензурасыз Қазақстан» жобасы аясында жүзеге асады.

Барлық сұрақтар бойынша erkindikkanaty@gmail.com поштаға жазыңыз.

Біз жеке деректерді жинамаймыз. Сауалнама толығымен аноним.

Кіріспе бөлім

1. Жасы. БІР ЖАУАП
1) 18 жасқа дейін -> АЯҚТАУ
2) 18-25
3) 26-35
4) 36-45
5) 46-55
6) 56-65
7) 66+
2. Жынысы. БІР ЖАУАП
1) Ер
2) Әйел
3) Басқа _____
4) Бас тарту
3. Тұрғылықты жеріңізді көрсетіңіз
1) Қала
2) Ауыл
4. Сіз тұратын қала. Бір жауап нұсқасын таңдаңыз.
1) Алматы
2) Астана
3) Ақтау
4) Ақтөбе
5) Атырау
6) Қарағанды
7) Көкшетау
8) Қостанай
9) Қызылорда
10) Павлодар
11) Петропавл
12) Семей
13) Талдықорған
14) Тараз
15) Теміртау
16) Түркістан
17) Орал
18) Өскемен
19) Шымкент
20) Басқа (енгізу) _____
5. Сіздің қызметіңізді көрсетіңіз. Бір жауап нұсқасын таңдаңыз.
1) Журналист
2) Блогер
3) БАҚ қызметкері
4) Редактор
5) БАҚ бас редакторы
6) Заңгер
7) Құқық қорғау ұйымының қызметкері
8) Азаматтық белсенді
9) Басқа _____
6. Еңбек өтіліңіздің ұзақтығын көрсетіңіз. Сіз мамандығыңыз бойынша қанша уақыт жұмыс істейсіз? Бір жауап нұсқасын таңдаңыз.
1) 1 жылдан аз
2) 1-5 жас
3) 6-10 жас
4) 11-20 жас
5) 21 жыл және одан көп
6) Бас тарту

Заңнама

7. Сіз Қазақстандағы БАҚ қызметін және сөз еркіндігін реттейтін заңнаманы қаншалықты білесіз? БІР ЖАУАП
1) Иә, өте жақсы
2) Иә, жеткілікті түрде
3) Үстіртін ғана білемін
4) Мүлдем білмеймін
8. Сіз сөз еркіндігі саласындағы халықаралық стандарттарды білесіз бе? БІР ЖАУАП
1) Иә, өте жақсы
2) Иә, жеткілікті түрде
3) Үстіртін ғана білемін
4) Мүлдем білмеймін
9. Қазақстандағы БАҚ пен сөз еркіндігін реттейтін ұлттық заңнама сөз еркіндігі саласындағы халықаралық стандарттарға қаншалықты сәйкес келеді деп ойлайсыз? БІР ЖАУАП
1) Мүлдем сәйкес келмейді
2) Сәйкес келмейді
3) Ешқайсы емес
4) Сәйкес келеді
5) Толық сәйкес келеді
6) Жауап беру қиын

- 10.** Мемлекет қазіргі БАҚ туралы заңның орнына «Масс-медиа туралы» жаңа заң жобасын дайындады. Сізге бұл заң жобасы таныс па? БІР ЖАУАП
- 1) Иә, өте жақсы
  - 2) Иә, жеткілікті түрде
  - 3) Тек үстіртін ғана
  - 4) Мүлдем таныс емес -> 15-СҰРАҚҚА ӨТУ
- 11.** Егер «Масс-медиа туралы» жаңа заң жобасы қабылданса, ол Қазақстандағы сөз еркіндігі деңгейіне қандай әсер етеді деп ойлайсыз? БІР ЖАУАП
- 1) Сөз еркіндігін шектейді
  - 2) Сөз еркіндігін белгілі бір дәрежеде шектейді
  - 3) Сөз еркіндігін белгілі бір дәрежеде нығайтады
  - 4) Сөз еркіндігін нығайтады
  - 5) Жауап беру қиын
- 12.** Қазіргі уақытта мемлекет Қазақстан Республикасының Ақпараттық доктринасын бекітті. Сізге бұл құжат таныс па? БІР ЖАУАП
- 1) Иә, өте жақсы
  - 2) Иә, жеткілікті түрде
  - 3) Тек үстіртін ғана
  - 4) Мүлдем таныс емес -> СҰРАҚҚА ӨТУ (келесі).
- 13.** Бекітілген доктрина Қазақстандағы сөз еркіндігі деңгейіне қалай әсер етеді деп ойлайсыз? БІР ЖАУАП
- 1) Сөз еркіндігін шектейді
  - 2) Сөз еркіндігін белгілі бір дәрежеде шектейді
  - 3) Сөз еркіндігін белгілі бір дәрежеде нығайтады
  - 4) Сөз еркіндігін нығайтады
  - 5) Жауап беру қиын
- 14.** Сөз еркіндігі тақырыбымен жұмыс істейтін журналистер, медиа менеджерлер, сарапшылар, құқық қорғаушылар, белсенділер мен заңгерлер арасында әйелдердің өкілдігі қаншалықты жоғары? БІР ЖАУАП
- 1) Өте төмен – 20% төмен
  - 2) Төмен – 40% дейін
  - 3) Тең өкілдік – шамамен 50%
  - 4) Жоғары – 70% дейін
  - 5) Өте жоғары – 70% жоғары
  - 6) Басқа _____
  - 7) Жауап беру қиын

Сөз еркіндігі және цензура

- 15.** Қазақстандағы сөз және пікір еркіндігі жағдайын қалай бағалайсыз? БІР ЖАУАП
- 1) Өте нашар
  - 2) Нашар
  - 3) Бейтарап
  - 4) Жақсы
  - 5) Өте жақсы
  - 6) Жауап беру қиын
- 16.** Қазақстанда цензура бар деп ойлайсыз ба? БІР ЖАУАП
- 1) Әрине иә
  - 2) Иә
  - 3) Жоқ
  - 4) Әрине жоқ
  - 5) Жауап беру қиын
- 17.** Сіз өзіңіздің немесе әріптестеріңіздің тәжірибесінен нақты мысалдар келтіре аласыз ба? ЖАЗЫҢЫЗ
-
- 18.** Қазақстанда БАҚ, блогерлер және басқа да акторлар өздерін шектеуге мәжбүр болатын өзін цензураулау бар деп ойлайсыз ба? БІР ЖАУАП
- 1) Әрине иә
  - 2) Иә
  - 3) Жоқ -> 20-СҰРАҚҚА ӨТУ
  - 4) Әрине жоқ -> 20-СҰРАҚҚА ӨТУ
  - 5) Жауап беру қиын -> 20-СҰРАҚҚА ӨТУ
- 19.** Сіз өзіңіздің немесе әріптестеріңіздің тәжірибесінен нақты мысалдар келтіре аласыз ба? ЖАЗЫҢЫЗ, СІЗ ҚАЗАҚСТАНДА ЦЕНЗУРА НЕМЕСЕ ӨЗІН ЦЕНЗУРАЛАУ ЖАҒДАЙЛАРЫ ТУРАЛЫ ЕСТІДІҢІЗ БЕ?
-
-

- 20.** Мемлекет белгілі бір жағдайларда сөз еркіндігі мен пікір еркіндігін шектеуі керек пе? БІРНЕСЕ ЖАУАП
- 1) Жоқ, ешқандай жағдайда
  - 2) Елдің халықаралық қоғамдастықтағы имиджіне теріс әсер етуі мүмкін маңызды ақпараттың тарап кетпеуі үшін ерекше жағдайларда ғана
  - 3) Қазақстан азаматтарының көз алдында елдің имиджіне теріс әсер етуі мүмкін маңызды ақпараттың тарап кетпеуі үшін ерекше жағдайларда ғана
  - 4) Халық жалған ақпараттанбауы үшін ерекше жағдайларда ғана
  - 5) Иә, мемлекет елдегі сөз еркіндігін қатаң шектеуі керек
  - 6) Жауап беру қиын
  - 7) Басқа _____
- 21.** Қазақстанда БАҚ үшін сенімді ақпаратқа қол жеткізу қаншалықты оңай деп ойлайсыз? БІРНЕСЕ ЖАУАП
- 1) Өте қиын
  - 2) Қиын
  - 3) Бейтарап
  - 4) Оңай
  - 5) Өте оңай
- 22.** Күнделікті өмірде қандай ақпарат көздерін пайдаланасыз? БІРНЕСЕ ЖАУАП
- 1) мемлекеттік БАҚ
  - 2) тәуелсіз баспа БАҚ
  - 3) тәуелсіз онлайн БАҚ
  - 4) Telegram-арналар
  - 5) жеке адамдардың (белсенділердің, сарапшылардың, қоғамдық пікір көшбасшыларының) блог-платформалары
  - 6) мемлекеттік органдардың баспасөз қызметі
  - 7) жауап беру қиын
  - 8) басқа _____
- 23.** Сіз қандай ақпарат көздеріне сенесіз? БІРНЕСЕ ЖАУАП
- 1) мемлекеттік БАҚ
  - 2) тәуелсіз баспа БАҚ
  - 3) тәуелсіз онлайн БАҚ
  - 4) Telegram-арналар
  - 5) жеке адамдардың (белсенділердің, сарапшылардың, қоғамдық пікір көшбасшыларының) блог-платформалары
  - 6) мемлекеттік органдардың баспасөз қызметі
  - 7) жауап беру қиын
  - 8) басқа _____
- 24.** Сіздің ойыңызша, бұқаралық ақпарат құралдарын цифрландыру және әлеуметтік желілерді дамыту елдегі сөз еркіндігі деңгейіне қалай әсер етеді? БІРНЕСЕ ЖАУАП
- 1) Өте теріс, сөз еркіндігін қатты шектеуге ықпал етеді
  - 2) Теріс, сөз еркіндігін белгілі бір дәрежеде шектейді
  - 3) Бейтарап
  - 4) Жақсы, сөз еркіндігін белгілі бір дәрежеде ілгерілетуге көмектеседі
  - 5) Өте жақсы, сөз еркіндігін ілгерілетуге көмектеседі
  - 6) Жауап беру қиын
- 25.** Тек онлайн режимінде жұмыс істейтін БАҚ-тың даму перспективаларын қалай бағалайсыз?
- 1) Менің ойымша, тек онлайн режимінде жұмыс істейтін БАҚ болашақта мүлдем өміршең емес
  - 2) Менің ойымша, тек онлайн режимінде жұмыс істейтін БАҚ болашақта өміршең емес
  - 3) Менің ойымша, тек онлайн режимінде жұмыс істейтін БАҚ болашақта өміршең болады
  - 4) Менің ойымша, тек онлайн режимінде жұмыс істейтін БАҚ болашақта әлдеқайда өміршең
  - 5) Жауап беру қиын

Цифрлық құқықтар

- 26.** Сіздің ойыңызша, Қазақстанда цифрлық құқықтар тақырыбы қаншалықты дамыған?
- 1) Мүлдем дамымаған
  - 2) Дамымаған
  - 3) Ешқайсы емес
  - 4) Дамыған
  - 5) Өте жақсы дамыған
  - 6) Жауап беру қиын
- 27.** Қазіргі уақытта біздің елде цифрлық құқықтар толық көлемде қамтамасыз етіледі деп ойлайсыз ба?
- 1) Әрине жоқ
  - 2) Жоқ
  - 3) Иә
  - 4) Әрине иә
  - 5) Жауап беру қиын

28. Сіздің ойыңызша, елдің барлық азаматтары барлық цифрлық ресурстарға тең қол жеткізе алады деп айтуға бола ма?

- 1) Әрине жоқ
- 2) Жоқ
- 3) Иә - > АЯҚТАУ
- 4) Әрине иә - > АЯҚТАУ
- 5) Жауап беру қиын - > АЯҚТАУ

29. Барлық азаматтардың барлық цифрлық ресурстарға тең қол жеткізуіне не кедергі деп ойлайсыз?

- 1) Сапалы интернетке қолжетімділік шектеулі
- 2) Мемлекеттік құрылымдардың контентті бұғаттауы
- 3) Азаматтардың цифрлық сауатының төмендігі
- 4) Азаматтардың белсенді емес азаматтық ұстанымы
- 5) Екі тілді контенттің болмауы (орыс және қазақ тілдерінде)
- 6) Мүгедектігі бар адамдар үшін (мысалы, нашар көретіндер үшін) онлайн-ресурстардың төмен бейімделуі
- 7) Жауап беру қиын
- 8) Басқа _____

РЕСПОНДЕНТКЕ ҚАТЫСҚАНЫ ҮШІН АЛҒЫС БІЛДІРІҢІЗ

Эксперттік сұхбатқа арналған нұсқаулық

ҚР ақпаратқа және цифрлық құқықтарға қол жеткізу туралы зерттеуге арналған эксперттік сұхбат нұсқаулығы

МОДЕРАТОРҒА ЕСКЕРТУ: эксперттік сұхбат нұсқаулығы – сұрақтардың қатаң жиынтығы емес, жалпы нұсқаулық. Нұсқаулық модераторға чек-лист ретінде жасалған.

Модератор тек сұрақтан кейін сұрақ деп нұсқаулықты шолып қана қоймай, талқылау барысында қажетті ақпарат алуды қамтамасыз етуі керек. Нұсқаулықты тақырыптарды таңдауға және пікірталасқа бағыттауға болатын мәзір ретінде пайдалануға болады. Респонденттердің жауаптары жиі талқылаудың жаңа бағытын немесе талқыланатын тақырыптардың ретін өзгерте алады.

Әр бөлім үшін көрсетілген уақыт шамамен алынған және нақты жұмсалған уақыттан басқаша болуы мүмкін.

ЖАЛПЫ БӨЛІМ ~5'

1. Сіз қандай ұйым, бастама, БАҚ өкілісіз? Ұйымыңыздың қызметі туралы қысқаша айтып беріңіз.

Егер респонденттер БАҚ өкілі болса, олардың цифрлық форматта жұмыс істейтінін/істемейтінін анықтаңыз.

2. Сіз қанша уақыттан бері осы саладасыз? Неліктен дәл осы саланы таңдадыңыз?

3. Сіз өзіңіздің қызметіңіздің оң және теріс жақтары туралы аздап айтып бере аласыз ба?
→ Сіздің жұмысыңызда қандай артықшылықтар бар?
→ Қандай шектеулер бар? Неліктен?

ЗАҢНАМА ~15'

4. Сіз сөз еркіндігі саласындағы ұлттық заңнама және халықаралық стандарттармен таныссыз ба?
    - Сіздің ойыңызша, ұлттық заңнама сөз еркіндігі саласындағы халықаралық стандарттарға қаншалықты сәйкес келеді? Сіз неліктен сіз бұлай ойлайсыз? Нақты мысалдар келтіре аласыз ба?
    - Ұлттық заңнама келесі салалардағы заманауи сын-қатерлер мен мүдделерге қаншалықты сәйкес келетіні туралы аздап айтып беріңізші:
      - i) сөз еркіндігі,
      - ii) БАҚ қызметі,
      - iii) блогерлердің қызметі,
      - iv) әлеуметтік желілер,
      - v) цифрлық құқықтар
    - Сіз неліктен бұлай ойлайсыз?
  5. Сіз «Масс-медиа туралы» жаңа заң жобасымен таныссыз ба?
    - ЕГЕР РЕСПОНДЕНТ «ИӘ» ДЕП ЖАУАП БЕРСЕ: Жаңа заң жобасы туралы не білетініңіз туралы қысқаша айтып беріңізші? Цифрлық салада қандай өзгерістер дайындалып жатыр?
    - ЕГЕР РЕСПОНДЕНТ «ЖОҚ» ДЕП ЖАУАП БЕРСЕ, АЛДАҒЫ ӨЗГЕРІСТЕР ТУРАЛЫ ҚЫСҚАША АЙТЫП БЕРІҢІЗ.
    - Бұл өзгерістер туралы не ойлайсыз? Сіз олармен қаншалықты келісесіз? Олар қажет және ақтала ма? Неліктен?

ЖАУАПТЫҢ ЦИФРЛЫҚ САЛАҒА ЖӘНЕ ЦИФРЛЫҚ ҚҰҚЫҚТАРҒА ӘСЕР ЕТЕТІНІНЕ КӨЗ ЖЕТКІЗІҢІЗ. ЕГЕР БҰЛ СҰХБАТТА АЙТЫЛМАСА, ӘНГІМЕНІ ЦИФРЛЫҚ САЛАҒА ЖӘНЕ ЦИФРЛЫҚ ҚҰҚЫҚТАРҒА БҰРЫҢЫЗ.

Бұл өзгерістер сөз еркіндігін нығайту немесе шектеу көрсеткіштері ме? Неліктен бұлай ойлайсыз? Олар цифрлық салаға және цифрлық құқықтарға қалай әсер етеді?
    - Сіздің ойыңызша, сөз еркіндігі саласындағы халықаралық стандарттарға сай болу үшін БАҚ заңнамасына қандай өзгерістер енгізу керек?
  6. Сіздің ойыңызша, журналистер, медиа менеджерлер, сарапшылар, құқық қорғаушылар, белсенділер, заңгерлер арасында сөз еркіндігі тақырыбымен жұмыс істейтін әйелдердің өкілдігі қаншалықты жоғары? ЖОСПАРЛАНБАҒАН ЖАУАП АЛЫҢЫЗ. ЖАУАПТЫ ПАЙЫЗ НЕ ҮЛЕС ТҮРІНДЕ АЛУҒА ТЫРЫСЫҢЫЗ (МЫСАЛЫ, ТОҚСАН, ЖАРТЫСЫ ЖӘНЕ Т.Б.); КЕЙІН НАҚТЫЛАҢЫЗ.
    - ЕГЕР ЖАРТЫСЫНАН АЗ БОЛСА: Неліктен әйелдер аз деп ойлайсыз? Бұл туралы не ойлайсыз, бұл жақсы ма, жаман ба? Әйелдер көп болуы керек пе? Әйелдер көбірек болу үшін не қажет? АЛДЫҢҒЫ СҰРАҚҚА ЖАУАП АЛҒАННАН КЕЙІН ӘР КЕЛЕСІ СҰРАҚТЫ ҚОЙЫҢЫЗ.
  - ЕГЕР ЖАРТЫСЫНАН КӨП БОЛСА: Неліктен әйелдер көп деп ойлайсыз? Бұл туралы не ойлайсыз, бұл жақсы ма, жаман ба? Ер адамдар көп болуы керек пе? Неліктен? АЛДЫҢҒЫ СҰРАҚҚА ЖАУАП АЛҒАННАН КЕЙІН ӘР КЕЛЕСІ СҰРАҚТЫ ҚОЙЫҢЫЗ.
    - 50/50 болса: Бұл туралы не ойлайсыз, бұл жақсы ма, жаман ба? Ерлер немесе әйелдер көп болуы керек пе? Неліктен? АЛДЫҢҒЫ СҰРАҚҚА ЖАУАП АЛҒАННАН КЕЙІН ӘР КЕЛЕСІ СҰРАҚТЫ ҚОЙЫҢЫЗ.
7. Сіздің ойыңызша, елде жұмыс істейтін БАҚ-та алаламау және гендерлік теңдік бойынша медиа-саясат бар ма?
    - ЕГЕР ЖОҚ БОЛСА: Неліктен жоқ деп ойлайсыз? Мұндай саясат барлық медиаға қажет пе? Неліктен?
    - ИӘ БОЛСА: БАҚ өз жұмысында осы саясатты ұстанды деп ойлайсыз ба? Егер жоқ болса, неге? Мұны өзгерту үшін не қажет?
  8. Сіздің ойыңызша, БАҚ-та гендерлік алалау, мизогиния, гендерлік таптаурындар, гендерлік харассмент тақырыптары тиісті деңгейде қамтыла ма? Неге олай? Бұл қаншалықты қажет? Неліктен?
  9. ЕГЕР РЕСПОНДЕНТ ӘЙЕЛ БОЛСА: Сіз кәсіби контексте гендерлік алалау, мизогиния, гендерлік таптаурын, гендерлік харассментке байланысты жағдайларды бастан өткердіңіз бе? (ЕГЕР ЖЕКЕ ӨЗІ БОЛМАСА, ОНДА ӘЙЕЛ ӘРІПТЕСТЕРІНЕ ҚАТЫСТЫ). Мысалдар келтіріңіз. Мұндай жағдайларда сіз (немесе сіздің әріптестеріңіз) өзіңізді қалай қорғай аласыз, не істеуге болады, оның алдын алуға бола ма? Бұл қаншалықты жиі болады?
  10. ЕГЕР РЕСПОНДЕНТ ЕР АДАМ БОЛСА: Сіз кәсіби контексте әйел әріптестеріңізге қатысты гендерлік алалау, мизогиния, гендерлік таптаурын, гендерлік харассмент жағдайларының куәсі болдыңыз ба? Мысалдар келтіріңіз. Мұндай жағдайларда сіздің әйел әріптестеріңіз өздерін қалай қорғай алады деп ойлайсыз, не істеуге болады, оның алдын алуға бола ма? Бұл қаншалықты жиі болады?

СӨЗ ЕРКІНДІГІ ЖӘНЕ ЦЕНЗУРА ~15'

- 11.** Қазіргі уақытта Қазақстанда сөз еркіндігі мен пікір білдіру саласында қандай негізгі сын-қатерлер бар деп ойлайсыз?
- 12.** Қазіргі уақытта елдегі сөз еркіндігі жағдайын келесі тармақтар бойынша қалай бағалайсыз:
- жалпы;
  - интернет-БАҚ және цифрлық құқықтар контекстінде.
Неліктен бұлай ойлайсыз? Мұны көрсететін нақты мысалдарды келтіре аласыз ба (әсіресе цифрлық құқықтар контекстінде)? **ЖОСПАРЛАНБАҒАН ЖАУАП АЛЫҢЫЗ. ЕГЕР РЕСПОНДЕНТ ЖАУАП БЕРУГЕ ҚИНАЛСА, МЫСАЛДАР КЕЛТІРІҢІЗ (МЫСАЛЫ, ЖУРНАЛИСТЕРДІ ТҰТҚЫНДАУ, ШАБУЫЛ ЖАСАУ, ТЕЛЕКОММУНИКАЦИЯНЫ ӨШІРУ ЖӘНЕ Т.Б.).**
  - Сөз еркіндігі мемлекет тарапынан қаншалықты реттелуі керек деп ойлайсыз? Неліктен бұлай ойлайсыз?
i) мемлекеттің сөз еркіндігін шектеуі ақталатын жағдайлар бар ма?
- 13.** Қазақстанда цензура (ресми/бейресми) бар деп ойлайсыз ба? Мысалдар келтіріңіз.
- Сіздің ойыңызша, біздің елде БАҚ, блогерлер және басқа акторлар өздерін шектеуге мәжбүр болатын өзін цензуралау атмосферасы бар деп айтуға бола ма? Бұл неліктен болады?
  - Сіз цензураға және/немесе өзін цензуралауға қатысты жағдайлар туралы естідіңіз бе немесе оқыдыңыз ба? Мысалдар келтіріңіз.

ЦИФРЛЫҚ ҚҰҚЫҚТАР ~15'

- 14.** Сіздің ойыңызша, бұқаралық ақпарат құралдарын цифрландыру және әлеуметтік желілерді дамыту елдегі сөз еркіндігі деңгейіне қалай әсер етеді? Неліктен? Қалай?
- 15.** Сіз үшін «Цифрлық құқықтар» термині не білдіреді?
- 16.** Сіздің ойыңызша, тек онлайн режимінде жұмыс істейтін БАҚ, сондай-ақ блог жүргізу мен әлеуметтік желілердің дамуын ескере отырып, сөз еркіндігі контекстінде цифрлық құқықтар қаншалықты маңызды деп ойлайсыз?
- Цифрлық құқықтар мен сөз еркіндігі арасында қандай байланыс бар? Цифрлық құқықтарды шектеу/қамтамасыз етпеу сөз еркіндігіне қалай әсер етуі мүмкін?
  - Қазіргі уақытта біздің елде цифрлық құқықтар толық көлемде қамтамасыз етіліп жатыр деп ойлайсыз ба? Неліктен бұлай деп ойлайсыз?
i) Барлық азаматтар барлық цифрлық ресурстарға тең қол жеткізе алады деп айтуға бола ма? Неліктен?
ii) Қандай шектеулер бар? Неліктен бұлай болып жатыр?
  - Цифрлық құқықтар толық қамтамасыз етілуі үшін не істеу керек деп ойлайсыз? **ЖОСПАРЛАНБАҒАН ЖАУАП АЛЫҢЫЗ. ЕГЕР БҰЛ ТАРМАҚТАР ӨЗДІГІНЕН АЙТЫЛМАСА, ТӨМЕНДЕГІ ТІЗІМДІ ҚОЛДАНЫҢЫЗ:**
i) заңнамалық шаралар (нақты қайсы?);
ii) құқық қолдану тәжірибесі;
iii) қажетті инфрақұрылымды қамтамасыз ету (мысалы, интернетке қол жеткізу);
iv) екі тілді контент;
v) цифрлық сауат;
vi) халықтың белсенді азаматтық ұстанымы;
vii) ....

СҰХБАТ ҮШІН РЕСПОНДЕНТКЕ АЛҒЫС АЙТЫҢЫЗ

Бұл жарияланымды Еуропалық Одақ қаржыландырады. Оның мазмұнына тек «Еркіндік қанаты» ҚҚ мен IWPR жауапты және ол міндетті түрде Еуропалық Одақтың көзқарасын білдірмейді.

ЦИФРЛЫҚ ҚҰҚЫҚТАРДЫ ЗЕРТТЕУ: ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АҚПАРАТҚА ЖӘНЕ ПІКІР ЕРКІНДІГІНЕ ҚОЛ ЖЕТКІЗУ

«Цензурасыз Қазақстан» жобасы

kzuncensored.cabar.asia

[Кері байланыс формасы](#)

Қысқа кері байланыс формасын толтырып, зерттеуге баға беруіңізді сұраймыз. Біз үшін сіздің әсеріңіз бен баяндамамызға берген бағаңызды білу маңызды.